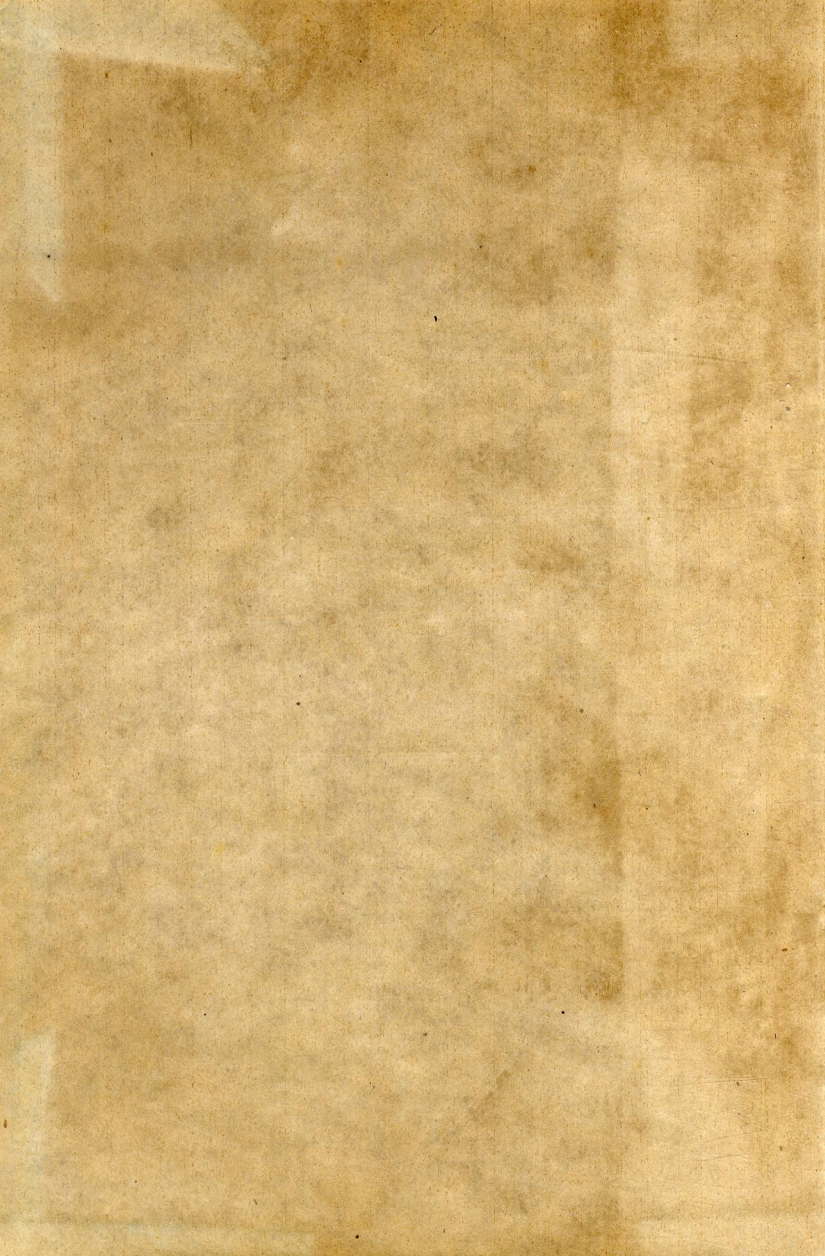
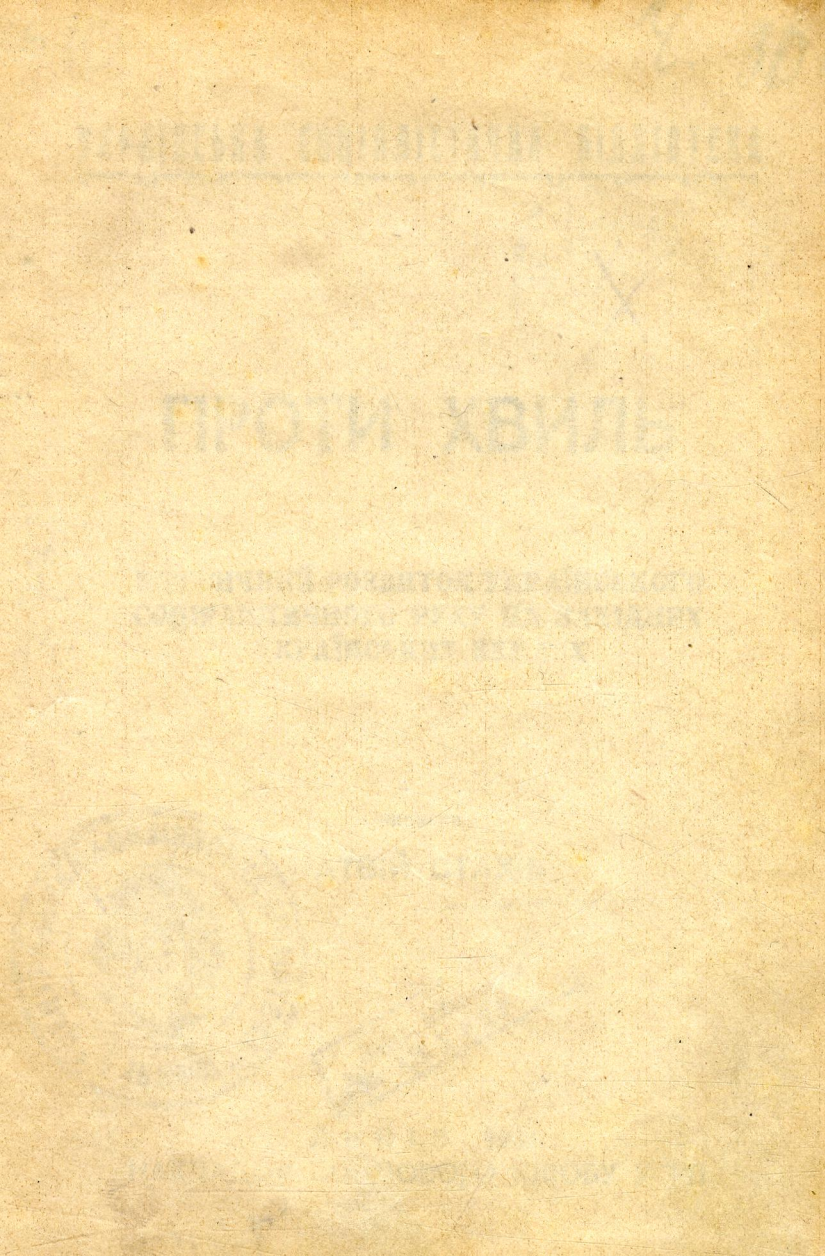

X

✓

755

06 10

Ч. 30

УКРАЇНЬСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА БІБЛІОТЕКА

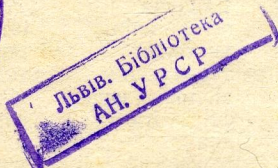
ПРОТИ ХВИЛЬ

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО
СОЦІАЛІСТИЧНОГО РУХУ НА ЗАХІДНИХ
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

7283

написав

МАТВІЙ СТАХІВ

Л Ъ В І В 1934

НАКЛАДОМ СОЙМОВОГО КЛЮБУ УСРП

УСР

T1(24K)51-8
+T3(24K)5-48

Перед читанням цієї книжки просить автор справитись
такі ва жніші друкарські помилки:

Стор.	рядок	надруковано:	має бути:
45	3 згори	робітників	і робітників
48	18 здолу	рв ли	рвали
50	10 згори	партій	„людових“ партій
52	1 згори	ковнта	ковита
54	2 здолу	в історії	з історії
57	22 здолу	зразу	відразу
62	11 згори	біжитьь	біжить
62	12 згори	Слото	Слово
66	8 згори	Перимишлі	Перемишлі
68	11 згори	сільсьхе	сільське
69	5 згори	О. Будзиновського	В. Будзиновського
71	2 згори	зиція	зация
71	11 згори	Драганчук і	Драганчук,
72	6 згори	москвофільких	москвофільських
75	18 згори	народовців	народовців
75	23 згори	Яцка	Дмитра
79	8 здолу	намісника	начальника краю (маршала)
80	11 згори	політично	і політично
82	4 згори	москофілами	москвофілами
83	1 здолу	торби	з торби
83	3 здолу	ентні	гєнтні
83	21 здолу	найтящ	найтящі
85	21 згори	сального	кального
85	22 згори	кання	вання
85	23 згори	вартію... пошанув	партію... пошанував
85	24 згори	пян	лян
85	25 згори	лвого	свого
85	9 згори	українську	українську країну
88	17 згори	Груке-	Гурке-
89	9 здолу	рецепті	рецепті „чистого“
91	4 здолу	форми	фірми
91	13 здолу	1903	1902
97	1 згори	2-гий і 12-тий	12-тий і 13-тий
115	6 здолу	24 січня	22 січня
121	18 здолу	інтілігенція	інтелігенція
124	6 здолу	вистояли	вистояти
127	2 здолу	теоритичнім	теоретичнім
128	14 здолу	віповідальність	відповідальність
129	2 згори	спільиоти	спільноти
129	14 згори	для	для
130	12 здолу	рароднім	народнім
131	16 здолу	в	з
132	18 здолу	українській	українським
133	11 здолу	рівности	рівности і

Львівська державна
наукова б-ка

5159

I. Вступ.

Чому потрібна наука історії?

В нашій книжці хочемо коротко розповісти історію українського соціалістичного руху. З огляду на поширення книжки на **західних українських землях** будемо головню розповідати історію українського соціалістичного руху на цих землях, а про соціалістичний рух на Великій Україні будемо згадувати лише о стільки, о скільки це буде потрібне для зрозуміння українського соціалістичного руху на західних землях.

Може хтось запитає: **на що такої історії?** Чи не ліпше написати книжку про те, що **тепер** робити, ніж займатися тим, **що вже було?** На ці питання треба коротко відповісти так: У дуже давних часах люди жили цілими тисячами років в однаковім півдикім стані. Всякий **поступ** їх життя вперед ішов дуже поволи, бо люди не знали письма і не могли свого **досвіду** передавати інакше своїм потомкам, як тільки **устно**. Коли люди винайшли письмо, тоді вони могли свої думки, досвід, вчинки і винаходи записувати і передавати своїм нащадкам на вічну пам'ять. В той спосіб пізніші покоління могли пізнавати життя свого народу та **вчитися з нього, що далі робити**. Тільки через знання життя попередних поколінь, то є через науку історії, є можливий скорший поступ вперед.

Очевидно, що також не був би можливий ніякий **поступ політичного і соціального життя**, колиб люди не знали **історії політичних рухів** та

політичної і соціальної боротьби. Ось з цієї причини потрібно нам знати також історію українського визвольного соціалістичного руху. Тільки з цієї історії пізнаємо, звідки взявся наш соціалістичний рух, хто є його **духові батьки**, які їх були **думки** та до якого **поступу** народнього життя причинився український соціалізм. З цієї історії кожний зможе брати науку до дальшого національного і соціального змагання.

Що таке соціалізм?

Тому що в цій книжці буде мова про соціалістичний рух, то треба нам наперед в'яснити собі коротко, що таке соціалізм. Слово „соціалізм“ є латинського походження. Слово „соціус“ значить **товариш — друг**. Отже соціалізм значить „товариськість“. Цим словом хочуть прихильники соціалізму зазначити, що вони добиваються в світі такого нового ладу, при котрім усі люди були б рівними товаришами. Теперішній лад є для величезної більшості працюючих людей явно несправедливий. Працюючий народ накладає свою працю від досвітку до ночі, але більшу частину пожитків його праці забирає від нього пануюча кляса фабрикантів, банкірів, великих купців, поміщиків-дідичів чи то в заробітній платні, чи в ціні товарів, чи в штудерно розложених податках і оплатах. Та **пануюча кляса (буржуазія)** провадить господарку лише **для свого зиску**, а не для добра людей. Трудящий нарід селян, робітників і умових працівників не має при тім впливу на державний лад: і в господарстві і в державі мають вплив ті, що посідають **капітал** (фабрики, банки, торговельні підприємства, фільварки). Тому цей цілий суспільний лад названо **капіталістичним**, бо в ньому є на верху не право праці, але право тих, що посідають капітал, котрий вони самі, або їх

предки здобули неправдою, визиском людської праці, грабіжю землі шляхтою і т. д.

Соціалісти хочуть саме цей несправедливий лад усунути, а запровадити **невий, справедливий**, як вони кажуть: соціалістичний. Соціалізм хоче уладити суспільний лад так, **щоби було ліпше всім, щоби знести теперішні пануючі кляси**, а люди **щоби в суспільстві були рівні; щоби господарство уладити для добра людей праці в товариський, кооперативний спосіб; щоби всі нації були вільні і мали свої самостійні держави, котрі на основі рівності утворилиби для товариської співпраці світовий союз вільних і рівних націй; щоби в той спосіб піднести свободний розвиток окремих людських одиниць і цілих націй**, бо тільки в цей спосіб піднесеться людство на вищий моральний і духовий рівень.

Як бачимо, **соціалізм є боротьбою проти всякої несправедливості**. Він бореться за право, правду і вищий розвиток вільного людства, бо хоче усунути всякий визиск, утиск і неволю. Соціалізм змагає до **загального добра**, а тому він вимагає від окремих осіб **солідарності і пожертви в ім'я загального добра і для перемоги правди над несправедливістю**.

Отже соціалістичний рух є **передовсім рухом моральним**, все одно, чи він працює в культурі, в господарстві, чи в політиці. **Соціалізм родиться передовсім з серця, з почуття, з морального обурення проти несправедливих порядків**.

Вже тисячі років тому назад всякі **релігійні пророки і реформатори** (жидівські пророки, Ісус Христос, Будда і інші) виступали проти неправди в світі і змагали до усунення несправедливості. Але вони закликали визискувачів і утискувачів до **добровільного відречення від визиску, утиску і неправди**. З тої давньої релігійної проповіді деякі

зміни були наступили в суспільних порядках, але незначні. В старинних віках далі лишилося було **невільництво**, а зі зміною господарських відносин прийшла **панщина**. Панщину усунено не через проповідь церкви (котра сама держала селян у панщині), але **масовими революційними рухами** у цілій Європі. Саме тим ріжниться новітний соціалізм від релігійної моральної проповіді Христа, що соціалістичний рух не надіється на добровільні уступки визискувачів і утискувачів, але організує масову боротьбу працюючих людей проти несправедливих порядків. Таким чином у соціалізмі має своє значіння не тільки почуття серця, але також **свідомий розум**, котрий вказує, як треба провадити боротьбу проти зла, щоби його усунути зі світу, та котрий вчить, як це найліпше зробити. Ця боротьба йде на всіх полях: в культурно-освітніх організаціях, через професійні і кооперативні та через політичні організації. Через **культурні організації** хочуть соціалісти піднести освітний і моральний стан працюючого народу, щоби він знав **причини несправедливого ладу** та щоби мав **ясний ідеал** нових справедливих порядків у світі. Через професійні і кооперативні організації вчать соціалісти працюючий люд **солідарної праці** та при їх помочі боронять людську працю частинно ще при нинішнім ладі від надмірного визиску. Політична соціалістична організація має завдання у відповідний час осягнути владу у державі та перемінити її на **правдиве народовластя** (демократію) і завести новий суспільний лад. Як видно, новітний свідомий соціалізм, що почався в Європі в першій половині 19 століття (1830 р.) виписав на своїм прапорі: **Борітеся — поборете! За волю, правду, право, поступ і справедливість для працюючого людства!**

Соціалістичний рух, як усякий живий рух, має

кілька напрямків. У всіх є **мета** одна, а головню ріжняються вони між собою щодо **способів** здобуття нового ладу. Тут згадаємо два головні напрямки соціалізму, про котрі буде далі мова в книжці: про соціалістичний напрямок **марксіський і народницький.** Марксіський напрямок бере свій початок від **Карла Маркса** (умер 1883 р.), котрий на основі англійських і німецьких промислових відносин дійшов до думки, що за соціалістичний лад може боротися **лише фабричне робітництво** (пролетаріят). Інші трудові верстви в нього не мали значіння (бо в Англії найчисленніші є фабричні робітники!) Крім того він учив, що сам розвиток капіталістичного ладу, навіть без нашого старання, мусить довести до соціалізму.

За те соціалісти-народники вчать, що за соціалізм мусить постояти **цілий працюючий народ** (отже трудові селяни, робітники й умові працівники). Далі вони стверджують, що самі господарські відносини ніколи не доведуть до соціалізму, але що за нову правду треба організованим способом боротися та її завжди обстоювати. Соціалісти-марксісти хочуть соціалізувати фабрики, а навіть хліборобство через перебрання всього до рук держави. Не-марксіські соціалісти, до яких належать теж народники на Україні — хочуть соціалізувати промисл і хліборобство більше вільно-спільчанським, кооперативним способом. Соціалістів-марксістів, або як ще вони себе називають, соціал-демократів, було найбільше в Німеччині, Австрії, Данії, Швеції, Норвегії, Бельгії, Голяндії, Швайцарії, Польщі, Мадярщині, Чехословаччині. За те у Франції, Англії, Америці, Україні, Італії, Росії мав перевагу соціалізм не-марксіський. В останніх роках ці різниці вирівнюються, а весь соціалістичний міжнародний рух стає практично на становище соціалізму всього працюючого народу. Як остають ще які різниці, то вони є тактичного і філософічного характеру.

II. Українське відродження.

Перше пробудження української нації.

Стара самостійна українська держава була поділена на **багато удільних князівств**. Князі були зі собою у вічних війнах, а тому не встигли організувати ніякої успішної оборони перед нападом Татар. Тільки західна Україна (галицько-волинське королівство) удержалася ще сто літ по татарській навалі і впала остаточно під ударами польських королів і великих литовських князів. В часі першого й другого нападу Татар та в часі польських і литовських воєн за українські землі, в нашій державі мали **політичні права лише князі та бояри** (так називалась наша шляхта). Українські трудові верстви (селянство і трудове міщанство) не мали ніяких політичних прав і ніякого голосу в державних справах. Селян обтяжували бояри великими тягарями в свою користь. Повну владу в державі в своїх руках мали лише **князі, бояри і вище духовенство**. На тій верстві князів-монархів і нашої шляхти лежала **історична відповідальність за удержання і оборону української держави** та за відповідний лад у ній. Але наша аристократія, князі і шляхта разом з духовенством свого завдання не виконали, а завалили українську державну самостійність у своїх користолюбних руйнівських усобицях. (Про це читайте докладніше в книжці „Самоосвіти“ п. н. „500 літ старої української держави“, або ширше в „Ілюстрованій Історії України“ Михайла Грушевського).

Таким чином дісталася більша частина України під владу **литовських князів**, а менша (Галичина) під **польське королівство** (14-те століття). Вкінці 16-того століття наступила блища сполука (унія) Литви з Польщею. В тій унії, заключеній

у Люблині в 1569 р., забрала Польща від Литви майже всі українські землі під своє панування. В тім часі йшов на наші землі наступ польщини з тим розрахунком, щоби український нарід зовсім спольшити. Пануючою клясою серед Українців була ще наша шляхта і духовенство, котрі разом з польською шляхтою запроторили тоді українське селянство в повну панщину. Нашу шляхту зрівнано в правах з польською шляхтою, але хто держався старої православної віри й української мови, той мав менший доступ до всіх урядів і посад у Польщі в порівнанні з тими, що переходили на римо-католицьку віру і відрікалися свого народу.

С к о н ф і с к о в а н о

Але

наша шляхта і наше духовенство, замість як пануюча суспільна кляса боронити українську націю та її права перед наступом польщини, сама для урядових посад, для вигід, для „лакїмства нещасного“ відрікалася своєї віри і народности і переходила на польське. **І цим разом наші пануючі верстви не сповнили свого історичного національного завдання, але зрадили у величезній більшості свій нарід.**

Одначе в тім часі (при кінці 16-го століття і з початку 17-го) почав на українских землях родитися новий свободолюбний рух, зближений до демократичних думок. Це були **міщанські брацтва і козацтво**. Українське трудове місто — **міщанство** — і найбільше свободолюбне **селянство** у формі козацтва перебрали тоді на себе оборону української нації та змагання будувати на Україні новий справедливіший лад — без панщини, без неволі і утиску. **Це була доба першого національного відродження України**, опертого на нових думках

про свободу і рівність. Передові трудові верстви України по своїм силам ратували те, що занепастила наша шляхта. Український трудовий народ створив у **Запорозькій Січі** на ті часи огнище демократичного вільного братерського ладу. На Січі не робили ріжниць, чи хтось був з походження селянин, шляхтич, чи попович; всі на Січі були **рівні товариші**. Козацькі повстання при допомозі масового руху селянства увільнили велику частину України від влади польського королівства. Козацтво взяло на себе завдання будувати **нову українську козацьку державу**. Україна вийшла була тоді побідно з війни з польським королівством, бо за козацьким рухом стояло з початку ціле селянство, котре хотіло визволитися з неволі соціальної (панщини) і національно-релігійної. Але держава ця не удержалася довго зовсім самостійною; через кепську політику гетьмана Б. Хмельницького в переяславській умові вона піддалася під владу московського царя. Україна мала мати повну автономію з власним військом (більшим як тодішнє військо Польщі) і власним державним скарбом. Пізніше сам Хмельницький і далші гетьмани України (Виговський, Дорошенко, Мазепа) хотіли направити цей хибний крок і звільнитися з під зверхньої влади Москви, але не добилися успіху. Причина була така: козацька старшина, що походила здебільша з дрібної української шляхти, хотіла конечно бути такою самою пануючою клясою, як шляхта польська і московська. Тому ця старшина заганяла поволі селян назад у панщину і в той спосіб відтручувала українську селянську масу від боротьби за українську самостійну державу. Москва дуже зручно використовувала цю внутрішню українську ворожнечу та через своїх агентів — агітаторів ширила фарисейську думку, що нібито цар буде боронити

селян від панщини, коли селянство буде стояти за московським царем проти українських козацьких старшин. Ці старшини хотіли державної самостійності України, але на польський чи московський спосіб: з пануванням шляхти. Так упала українська козацька держава, бо село її пізніше не піддержало в боротьбі. Вкінці, в 1775 році, зруйнувала Москва Запорожську Січ, де був удержався демократичний лад товаришкості і рівності аж до кінця. В 1780 р. знесено останки самоуправи України, а зараз в 1783 р. запроваджено тяжку панщину (кріпацтво) на цілій Україні на лад московський. Це діялося тоді, як у Західній Європі вже падали останки панщизняної залежності!

Як бачимо, то **українську козацьку державу відродив український трудовий нарід на основі думки про „Україну без хлопа і без пана“**. Колиж пізніше українська держава, котру вибороло українське селянство і козацтво, не вдержалася проти ворогів, то це була головно вина **клясового самолюбства козацької старшини**, котра хотіла українську державу перемінити на пансько-шляхотську. Цій старшині розходилося більше про своє панування і маєтки як про націю. Доказом цього може служити цей яскравий історичний факт, що по знесенні самоуправи України вся козацька старшина, що перемінилася в шляхту, і все духовенство, для державних посад і царської ласки зрадили свій нарід, відреклися від усякої думки про українську державу та змосковщилися зовсім. Вони **навіть віддуралися української мови**, а стали говорити і писати лише по московськи. Вірними українській національній ідеї лишилося лише пару світлих одиниць. Один з них (**Полетика**) при кінці 18-го століття написав „Історію Русів“, в якій заступав дальше державну ідею України та одушевлявся думками Січи про рівність і волю,

а з ненавистю виступав проти царської Москви, яка поневолила Україну. Ця історія України, яку переписували собі люди з рук до рук, бо друкувати її боялися, мала відтак поважний вплив на друге відродження України.

Позатим Україну покрила чорна ніч. Всі українські вищі верстви пораз другий відреклися свого народу. Українська народня маса коротала своє життя в тяжкій панщині і темноті, забуваючи поволі свою славу історію і навіть своє ім'я. Пани — свої чи чужі — утискали тяжко нарід, торгували селянами і програвали їх в карти.

Ту частину України (на правім березі Дніпра), що була лишилася довше при Польщі аж до її розділу, стрінула подібна доля: Шляхта і вище духовенство перейшли на польське, а народні маси лишилися самі. Селянство повставало ще в боротьбі за волю (**гайдамаччина**), але безуспішно. Так на цілій Україні настав по раз другий національно-державний упадок і соціальна неволя селянства. При розділі польської держави прилучено більшу частину західних українських земель: Правобережжя, Волинь, Полісся, Підляшша до **Росії**, а меншу — Галичину до **Австрії**. Закарпаття було вже давніше під **Мадярщиною**.

Друге українське відродження.

В такім невідраднім стані знаходився український народ при кінці 18-го і на початку 19-го століття. Але при самім кінці 18-го століття зачинається деякий зворот. Деякі українські пани під впливом романтичних думок зі Західної Європи, починають знову писати **народньою українською мовою**. Перший почав писати народньою мовою **Іван Котляревський**, професор у Полтаві (він написав в 1798 році поему „**Перелицьована Енеїда**“, а потім драматичні твори — „**Наталка - Полтавка**“ і

„Москаль-чарівник“). За ним стали писати народньою мовою професор **Гулак-Артемовський**, **Григорій Квітка-Основяненко**, **Метлинський**, **Гребінка**, **Глібів**, **Чубинський**, **Бодяняський**, **Корсун**, **проф. Максимович** і інші. Всі вони виявили любов до української землі, до звичаїв, пісень і мови українського „простого“ народу та сумували над українською минувиною. Всі вони були **націоналістами**, але не політичними, бо відмовлялися від усякої політичної діяльності для здобуття хочби найменших політичних і культурних прав українському народові. Всі вони були не тільки льюальними підданими московського царя, але й патріотами російського царства. Як це могло бути, що ті люди писали (як Гулак-Артемовський) такі патріотичні вірші: „Чи є в світі мати друга, як та Україна“, а рівночасно ті самі люди тішилися в воєнних побід російського царства? — Причина того дивного явища лежить у тім, що ці перші новітні українські письменники не ставили ще української справи політично; політично вони стояли за московського царя, а в суспільних справах були **реакціонерами** (назадниками). Вони ще не бачили великої несправедливості в тодішнім панщиняннм ладі, бо самі, як пани, були тим ладом вдоволені. Як **монархісти**, вони вірили, що все, що виходить від царя, „божого помазанника“, є добре. Тому вони не могли вимагати для України ніяких державно-політичних прав, а для українського народу соціальної волі. **Так то при відреченні від демократичної і соціальної думки Січового братства мусів націоналізм перших українських письменників миритися з московським патріотизмом.** Аж дивно читати сьогодні такі вірші Метлинського:

Хто тебе, родину, рідний зневажає,
Хай той на чужині серця немає.

А потім пише той сам поет такий поклик до Українців:

Нам, братця,
Цареві служити,
Славоньки собі шукати,
Ворогів губити!

Є ясно всякому, що такий панський націоналізм соціальних і політичних назадників не міг справді відродити української нації до нового життя. **Це міг зробити лише справжній глибокий націоналізм, наповнений соціальним визвольним змістом.** Таку думку підняв у своїх поезіях син панщизняного, кріпацького селянина — **Тарас Шевченко**, який своїм огненним словом пірвав до праці цілий гурт освічених Українців.

Політичні і соціальні думки Шевченка.

Зразу Тарас Шевченко писав подібні сумовиті вірші, як його попередники. Але дуже скоро він визволився з під їх впливу. Як син селянина, він не дав себе звести на шляхи назадницького, **панського націоналізму**, але свій український **патріотизм наповнив демократичним соціальним змістом.**

Коли попередники Шевченка (як Гребінка, Бодянський і інші) виславлювали **Хмельницького** за те, що він прилучив добровільно Україну до Москви, то Шевченко уважав ту подію найбільшим прокляттям України, бо з волею України запропашено також волю селянина. Він нераз кидає страшні проклони проти Богдана Хмельницького за ту умову і проти **царя Петра**, котрий „розпинав нашу Україну“ і нищив її змагання до самостійности, і проти Катерини, яка закріпостила селян. Шевченко ставить собі питання нераз, за що так карається Україна, і відповідає:

За Богдана

Та за скаженого Петра

Та за панів оцих поганих..

В одній вірші Шевченка ніби каже сама Україна до Богдана Хмельницького таке:

Ой Богдане, Богданочку,
Коли булаб знала,
У колисці придушила,
Під серцем приспалаб!

За те він прославляє тих українських гетьманів, що боролись за українську самостійність: **Дорошенка, Мазепу**, кошового **Гордієнка**. Мазепі закидав він лише реакційність і боротьбу з відомим провідником селянства Палієм, котрого Мазепа заденунціював і видав цареві.

Як бачимо, ідеалом Шевченка в державно-політичних справах була **державна самостійність України**. Цю державну волю України уявляв собі Шевченко в зрілім віці як демократичну республіку.

С к о н ф і с к о в а н о

В другій вірші Шевченко мріє про прихід українського **Вашингтона** (провідника американських республіканських демократів) та вірить твердо, що він таки раз у нас повстане:

Коли
Ми діждемося Вашингтона,
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

Свій національний ідеал будує Шевченко на політичній і соціальній демократизмі і радикалізмі. В своїй „Заповіті“ він кличе:

С к о н ф і с к о в а н о

При кінці життя Шевченко так пише про волю:

Цар Микола
Її приспав, а щоб збудить

Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить
Та добре вигострить сокиру
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі небога
До суду Божого страшного!

Думка в нього ясна: Ніщо само з себе не зробиться. Воля сама не прийде, а треба за неї боритися громадою, себто в організований спосіб. В іншій поемі (Кавказ), в котрій він виступає в обороні всіх поневолених народів і кляс, він ставить клич: **Борітеся — поборете!**

Так само гостро виступає Шевченко проти всякого соціального поневолення, а домагається **соціальної справедливості**. З глибокою ненавистю він клеймить цілу клясу панів, чужих (польських, московських, жидівських) і „своїх“ таки землячків. До тих землячків, (Сконф.)

визискують своїх братів селян, він кличе:

Ви на братові любите шкуру
А не душу!

Він запитував панів з обуренням:

По якому правдивому
Святому закону
І землею всім даною
І сердешним людом
Торгуєте?

Схаменіться! Будьте люде!
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд! Заговорять
І Дніпро і гори
І потече сто ріками
Кров у синє море
Дітей ваших!

Таким чином Шевченко бачив віщим духом, що коли пани не поступляться в користь поневолених працюючих людей, то мусить прийти соціальна революція.

Як свій ідеал він оспівує такий стан, коли буде **Україна „без холопа і без пана“**.

Шевченко з великим теплом і любов'ю пише в своїм дневнику про **соціаліста Герцена** та одушевляється його думками. В одній своїй поемі Шевченко ставить **соціалістичний ідеал**:

Чи є лучше, краще в світі
Як у згоді жити,
З братом добрим добро певне
Пожить, не ділити?

Отже палкими словами поет заступається **рівночасно за національну і соціальну волю**. Шевченко оспівує також **волю людського духа**, не скутого ніякими урядовими чи церковними окозами. Ось як він представляє повне висвободження духа людства:

Світе ясний, світе тихий,
Світе вольний, несповитий!
За що-ж тебе, світе-брате,
В твоїй добрій, теплій хаті,
Оковано, одурено,
Кадилами окурено,
Багрянцями закрито
І розп'ятієм добито!?
Не добито! Стрепенися
Та над нами просвітися!
Просвітися!..

С к о н ф і с к о в а н о.

Шевченко співчуває **цілому трудовому народові**, без огляду на те, де хто працює — селянам, робітникам, умовим працівникам:

Роботящим рукам,
Роботящим умам —
Перелогі орать,
Думать, сіять, не ждять,
І посіяне жать —
Роботящим рукам!

Львівська державна
наукова бібліотека

№

5759

Його найвищий ідеал — це оновлене ціле людство, без пануючих і поневолених клас, у братерській любові:

Умруть
Ще незначатії царята
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати
І будуть люди на землі!

Як бачимо, в поезіях Шевченка містяться в поетичній формі всі **основні** думки соціалізму. **З поетичних мрій** Шевченка і з його подекуди неявно висловлених бажань виростав згодом на основі політичної науки Михайла Драгоманова **свідомий** соціалістичний рух. Чим більше український рух зближений до **основних** думок і стремлінь Шевченка, тим більше він народній, радикальний, соціалістичний.

Ще раз треба підкреслити, що Шевченко був **лише поетом**, а не політичним діячем і організатором. Для того він не мав ані часу, ані можливости. Тому він поза своїми віршами не лишив нам якоїсь **точно обдуманой політичної програми**. (Тим він різниться від другого великого поета України — **Івана Франка**, котрий крім палких поезій лишив нам також подрібно оброблену політичну, культурну і навіть господарську програму, про що буде мова пізніше). Але хоча Шевченко не мав особливої спосібности до політичної діяльности, то все-таки він не відтягався від **організованої політичної праці**. Приїхавши до Києва, застав там Шевченко гурток освічених Українців: вченого історика **Миколу Костомарова, Білозерського, Навроцького, Марковича, Куліша** і інших. За почином Костомарова вони заснували тайну політичну організацію від назвою „**Товариство Кирила і Методія**“ (у 1846 році). Ці люди перенялися в тім часі західно-європейськими думками про **демократію**. Сполука де-

мократичної думки і любови до своєї країни дала **першу політичну програму українського руху**. Шевченко приступив до того товариства і впливав на нього своєю горячою натурою, а знову вчені братчики впливали на його поезію в певнім напрямі. Кирило-Методіївське товариство уявляло собі політичне визволення України **в окремій державі, але не зовсім самостійній**. Україна мала бути окремою **республікою** (поділеною на дві окремі області) **у федерації (союзі) з республіками всіх славянських народів**. Як бачимо, то демократичні думки цих людей (у відріжненні до їх назадняцьких попередників) привели їх до думки про політичне визволення України і то в формі федеративної республіки. Кирило-Методіївське Товариство в своїй **соціальній програмі** намічувало дослівно такі цілі:

„У кожній (федеративній славянській республіці) повинна бути загальна рівність і воля, щоби не було ніякої різниці станів. Послів і урядників треба обірати народніми голосами не після походження і майна, лише після розуму і освіти“.

Культурна програма вимагала обовязкової загальної школи, знесення кари смерті і тілесної кари. Дослівно в програмі писалося таке: „Товариство буде старатися викорінити завчасу всяку неволю, всяке пониження нищих кляс і всюди поширювати грамотність“.

Відгуки цієї програми ми бачимо на кождім кроці Шевченкової поезії; зокрема бачимо у Шевченка **славянофільство** (славянолюбство) Кирило-Методіївського Товариства. Нераз Шевченко пише про тодішню свою мрію, „щоби всі Славяни стали добрими братами і синами сонця правди“... Діло в тім, що Кирило-Методіївське Товариство не бачило ніякої іншої ради, як визволяти Україну при допомогі і **в спілді других славянських народів** (Москалів, Поляків, Чехів, Словаків, Словінців, Сер-

бів, Хорватів, Болгар). З другого боку Костомарів і його товариші стояли під деяким впливом творів польського поета Міцкевича. Цей поет по програнім польським повстанні в 1830 р. писав, що Польща є Месією цілого людства, що вона терпить за гріхи всіх людей і що вона як Месія воскресне і поведе за собою другі народи. Костомарів цю думку Міцкевича перемінив у той спосіб, що приписував особливу месіянську ролю всім Слав'янам, а серед Слав'ян Україні. Він і всі члени товариства вірили, що Україна може повстати лише через здійснення демократичної думки і соціальної правди. Костомарів написав книжку під назвою „Книга Битія українсько о народу“. Ця книга не була тоді друкована, а підчас арештів членів товариства (Костомарова, Шевченка і ін.) її сконфісковано і щойно по революції в Росії 1917 р. видано її друком. В тій книзі проводить Костомарів свої думки про слав'янофільство та про месіянську ролю України. Пророчим голосом він так віщував воскресення України:

„І пропала Україна, але тільки так здається. Не пропала вона: бо вона знати не хотіла ні царя ні пана.

... А істий (правдивий) Українець, хоч би він був простого, хоч панського роду, тепер повинен не любити ні царя ні пана, а повинен любити і пам'ятати одного Бога.

І повстане Україна зі своєї могили і не позістанеться ні царя ні цареви́ча, ні князя ні графа, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа.

Встане Україна зі своєї могили і знову кликне до братів Слав'ян: знищить у всій Слов'янщині монархів і всі станів привілеї! І стане Україна самостійною республікою в спілці слав'янській. Тоді скажуть усі народи, показуючи на місце, де на мапі буде намальована українська республіка: От камінь відкинений будівничим — він ліг основою всього“.

Думки програми Кирило-Методіївського Товариства були дуже глибокі і повні зрозуміння історичного розвитку нашого народу. Їх го яча демократичність і соціальна справедливість давали їм

силу до розвитку. Хибою цієї програми була безосновна віра в якесь особливе славянське історичне післанництво (Шевченко в останніх роках життя визволився з того славянофільства, а піднісся думкою до вселюдського ідеалу братерства). Другою хибою Товариства було те, що його члени **не думали провадити навіть мирної пропаганди** своїх думок серед народньої маси, а відкладали навіть мирну проповідь до якогось слушного часу. Про масову політичну організацію, **про масову політичну боротьбу, вони й не думали**. Один Шевченко в своїх поезіях кликав: „Борітеся-поборете“, але й він **практичної** політичної боротьби не провадив. Товариство було таємне тому, що в тім часі в Росії панувало необмежене самодержавство (абсолютизм) царя і не вільно було закладати ніяких організацій. Можливо, що колиб це товариство мало змогу проіснувати ще кілька років, то булаби в ньому розвинулася поволі думка про konieczність масової політичної боротьби. Тим часом Кирило-Методіївське Товариство проіснувало всього рік, бо вже в березні 1847 р. на донос одного зрадливого члена (студента Петрова) всіх членів арештовано та потім тяжко покарано: Гулака на три роки тяжкої тюрми в Шліссельбурзі, а потім на заслання під політичний догляд; Костомарова на рік тюрми і пізніше на заслання в дальші московські губернії; Шевченка, як рядового до війська в далеку оренбурську твердиню з виразною забороною писати й малювати. Інших членів покарано лекше.

Цей удар розігнав перше українське політичне товариство. Арешти і кари так перелякали всіх членів, що вони по відбутті кари покинули всяку політичну думку. Вірний своїм молодечим поривам і ідеалам остав лише один Шевченко.

Політично-національний і революційно-соці-

яльний вплив Шевченка на два слідувачі покоління на Великій Україні (під Росією) не був дуже значний. Його політично-соціальні поезії були зовсім заборонені в Росії через цілих 40 років по його смерті, а тому ширше цих поезій громадянство майже не знало. Але за те поезія Шевченка мала величезний вплив на відродження Українців під Австрією (Галичина, Буковина, Закарпаття). Тут його вірші стали незабаром боевими кличами ширших мас, а звідси народний рух в свою чергу впливав на Велику Україну. Щойно по першій революції в Росії (1905) надруковано там усі вірші Шевченка і його твори зробилися загальним народнім добром.

Новий занепад визвольної думки.

По розгромаі Кирило-Методіївського Товариства і арештах його членів, як сказано, український рух притих. Крім Шевченка, всі члени по виході з тюрми відтягнулися від громадської праці. Щойно по повороті Шевченка з десятилітньої неволі до Петербурга рух дещо оживився. Біля Шевченка гуртувалася там значніша громада старших Кирило-Методіївців (як Костомарів, Куліш, Білозерський і багато молодих студентів). Ця громада придумала взятися до видавництва перших наукових популярних книжок для народу. Обговорюють справу знесення кріпацтва. Засновують перший український часопис у Росії „Основа“. Але саме у підемі цього руху Шевченко вмирає (1861). Всежтаки йде далі рух на Україні (в Києві, Полтаві, Харкові і т. д.). Київська „Громада“, що мала до 300 членів, береться за оснування недільних шкіл для народу. У цій справі працює між іншими молодий Михайло Драгоманів. Знесення кріпацтва в 1861 р. (наслідком програної кримської війни) ще скріпило дещо цей рух. Але хоч він тепер не

показував ніяких політичних, а лише культурні цілі, то всеодно царський уряд добачував у ньому небезпеку для своєї влади і цілості російської держави. Саме тоді вибухло **польське повстання** (1863 р.) та почався ширший **революційний рух серед Москалів**. Тоді уряд настрашився і того слабого ще українського руху (у культурній формі) і в 1863 р. **заборонив писати по українськи якісь будь популярні книжки**. Незабаром в 1876 році російська влада **заборонила взагалі щонебудь друкувати по українськи**. До того прилучилося переслідування видніших і рухливіших молодших українських діячів (Чубинського, Драгоманова і ін.). **Ці заборони і переслідування розкололи дотеперішній український рух на дві частини: 1) Старші діячі і колишні члени Кирило-Методіївського Товариства (Костомарів, Куліш та В. Антонович, Кониський і ін.)** втратили зовсім віру у народне визволення, відреклися від глибшого націоналізму і соціальної думки, а лишилися лише **вузькими формальними націоналістами**. Вони покинули всяку політичну працю і заявили, що українському рухові вистарчить сама чисто літературна (письменицька) робота. Отже знову український націоналізм мав зробитися вузьким і неполітичним, а тому безплотним. 2) Таке становище старших діячів причинилося до того, що **рухливіша молодь почала вступати до російських політичних організацій**, не маючи українських. Між ними були досить відомі Українці, але вони під впливом російської політичної пропаганди приступали до спільних російських організацій, не висуваючи якихсь окремих політичних домагань щодо України, а відсуваючи їх аж на „другий день“ по побідній революції в Росії. Такими були відомі революціонери з України — **Желябов, Стефанович, Кибальчич, Мокрієвич, Лизогуб** і багато інших. Працюючи

довший час у російських організаціях, ці молоді й енергійні люди вправді змагали за політичну і соціальну волю народу, але за те відчужувалися від української **національної** справи.

Таким чином, через відречення старих членів Кирило-Методіївців від своєї національної демократичної і соціально-визвольної ідеї, захиталася ціла та будова думок, що її поставив Шевченко. Він злучив був віщим духом соціальний і національний радикалізм в одну гармонійну думку визволення самостійної України в словянській федерації, а потім у вселюдським союзі. **Над українською інтелігенцією зависла мара вузького неполітичного буржуазного націоналізму** одних і **безнаціонального політизму** других. Найблищі приятелі Шевченка відступили від його ідей. Над Україною зависла знову чорна ніч і запанувала мертвота, безрух.

В тій порі виступив на широку громадську арену новий великий діяч — **Михайло Драгоманів**, який не тільки підняв Шевченкові мрії про соціальне і національне визволення України, але ще доповнив їх **наукою** європейського демократизму, лібералізму і **соціалізму**, примінених до українських відносин. Значіння Драгоманова для українського визвольного національного і соціального руху є таке велике, що мусимо його думкам і праці присвятити окремий розділ. Заки до цього приступимо, мусимо наперед коротко оглянути національне відродження під Австрією, що йшло дещо іншими шляхами, як відродження на Великій Україні.

Пробудження українського народу під Австрією.

Галичина дісталася до Австрії підчас першого поділу польської держави в 1772 р., а цару років пізніше від Туреччини забрала Австрія Бу-

ковину. Закарпатську Україну ще від 10-го століття забрала була Угорщина (Мадярщина), яка потім була в державнім союзі з Австрією під одним монархом.

Галичина — з усіх українських земель найскорше була попала під польську владу. Тут скорше була заведена панщина, як на других українських землях. Українське селянство в Галичині стояло близько **500 літ у кріпацькій неволі**, не маючи ані такого віддиху, як велико-українське селянство за початкових часів самостійної української козацької держави.

С к о н ф і с к о в а н о

Тут закріпилася католицька унія. Отже не диво, що Австрія застала Українців у сумному стані: дослівно вся колишня українська **шляхта** зрадила всій нарід і спольщилася. За шляхтою пішло все вище **духовенство**, а за вищим пішло нище священство і **міщанство**.

С к о н ф і с к о в а н о

Ополячення греко-католицького уніятського духовенства було таке широке, що багато попів не могло вже навіть гаразд порозумітися зі своїми парохіянами. Попи по церквах всюди говорили проповіді як не по польськи, то польсько-українською мішаниною. **Галицькі греко-католицькі єпископи і митрополити писали свої „пастирські листи“ до „вірних“ лише по польськи аж до 1850-тих років!** (Як бачимо, то нинішнє говорення клерикалів про те, що український клер зберіг українську націю в Галичині, є звичайною байкою).

Це греко-католицьке ополячене священство дивилося лише в очі австрійському урядові і робило все, чого він хотів. Воно було строго консерва-

тивне, назадницьке, політично безхарактерне, услужливе до уряду і панів, а перед хлопом — аристократичне. Кожного приказу „згори“ слухало сліпо, а до простого народу, до селянства ставилося з погордою. Розуміється, що таке духовенство цілком похвалювало неволю селянства. В букварі для парохіяльних шкіл, виданім у Львові якраз перед самим знесенням панщини, пишеться, що булоб смертельним гріхом, якби селянин хотів собі скорочувати панщиняну роботу. (На ґрунті тої безпросвітности і панської зарозумілости попівського стану виросла згодом москвофільська зараза в Галичині).

В такім стані удержувалася українська справа цілих 60 років за австрійського панування (до 1830 років). В тім часі наступила деяка зміна серед духовенства (світської інтелігенції тоді зовсім не було!). В 1830 роках йшла підготовка до першого польського повстання (1831 р.). Поляки провадили свою пропаганду також серед молодих поповичів і учеників духовних семинарів, щоби вони ставали в ряди польських повстанців. Ця польська революційна пропаганда будила серед попівської молоді трохи поступовіші думки і вчила її неконечно у всім дивитися на урядову клямку. Другою і значнішою причиною зміни була **поява українства**. Під впливом перших письменників з Великої України, а по часті під впливом чеського національного відродження, починає серед деяких семинаристів будитися перша національна свідомість. Провідником того руху був гурток семинаристів на чолі з **Маркіяном Шашкевичем, Головацьким і Вагилевичем**. Вони почали в **Галичині** перші писати українською народною мовою та надрукували в 1837 р. першу українську книжку в Австрії п. н. „**Русалка Дністрова**“. Вони перші оголосили національну окремішність галицьких Русинів від По-

ляків і Москалів та їх національну єдність з Великою Україною. Але **весь провід духовенства** т. є. все вище духовенство і попівська маса **віднесли до Шашкевича і товаришів з крайним, обуренням, як вони відважилися писати „хлопською“ мовою.** Львівський греко-католицький достойник ректор семинарії о. Левицький казав книжку сконфіскувати. Шашкевича за його „хлопську“ книжку переслідувала влада та допекла йому так, що він молодо помер. Переслідували за саму тільки „хлопську мову“, бо позатим націоналізм тих перших провідників галицького відродження був також такий **вузький і неполітичний, як націоналізм Котляревського, Максимовича ітд.** В обсязі політичних ідеалів оставали ці перші українські письменники в Галичині вірними старому австрійському монархізмові, клерикалізмові і консерватизмові, складаючи похвальні вірші в честь австрійської держави, цісарів і митрополитів.

Але хоч їх переслідував австрійський уряд і наша духовна влада, то всежтаки вони продовжували свою діяльність і здобули більший гурт прихильників серед молоді. В 10 років пізніше (в 1846 р.) цей гурт устами Головацького проголосив уже свою **політичну програму** (в одній статті журналу для славянської літератури). В цій статті стверджує Головацький **єдність українського народу по обох боках Збруча.** Він вимагає **шкіл у рідній мові, щоби піднести народню культуру.** Нарікає на самоволлю польської шляхти. Робить закид австрійській владі, що вона помимо бунтів Поляків проти Австрії віддала їм на поталу український нарід у Галичині і з того є шкода не тільки українському народові, **але і Австрії.** Якби Австрія дала нашому народові самоуправу і можливість свобідного розвитку, **то тим способом Австрія здобулаби собі велику прихильність Україн-**

дів під Росією, де Українцям є дуже тяжко під царською владою. Це малоби корисні наслідки для австрійської заграничної політики. Як бачимо, від цієї статті почалася австрофільська політика галицьких Українців, яка опановувала потім політику галицьких буржуазних націоналістів, (народовців і націонал-демократів) аж до самого розпаду Австрії в 1918 р.

Незабаром прийшов бурхливий **революційний 1848 рік** у цілій Західній Європі і в Австрії. В Австрії, в німецькій частині і на Малярщині, а також у польській частині Галичини вибухли революційні замішання. Для успокоєння **знесено панщину** і введено **конституцію** з виборним парламентом і громадськими свободами. Це ще більше захопило **Німців, Малярів і Поляків** до революції проти Австрії. Але за те проти цієї німецько-малярсько-польської революції виступили в поміч Австрії Чехи, Словінці, Хорвати, Словаки, Румуни, Українці, бо вони в побіді цієї революції бачили для себе ще більше поневолення. Крім того Австрії прийшла в допомогу Росія з військом і переворот здавлено. Цілий цей бурхливий час причинився до скріплення почуття національної окремішності від Москалів і Поляків. Разом з тим провід (який був тоді у руках духовенства) далі стояв при австрійським патріотизмі, від якого надіявся зменшення влади шляхти в Галичині. Таке політичне становище займала **перша українська газета у Галичині „Зоря Галицька“** і політичне товариство „Головна Руська Рада“, яку тоді пораз перший оснували українські верхи у Львові.

Але й цей підєм був **лише хвилевий**. Коли в Австрії від 1849 р. запанувала знову реакція, галицьке духовенство отряслося з тої дрібки свободюлюбних і всеукраїнських ідей. Консерватизм, назадництво і аристократизм зробили з духовен-

ства назад „Русинів“ або „**Рутенів**“ (як вони себе називали по латині і по німецьки), то є таких, що признавалися якимсь окремим народом, що мав вічно висіти при Австрії. Про спільність з народом Вел. України знов перестали говорити.

Вся та духовна рутенська інтелігенція (і підрастаюча вже частина світської інтелігенції, яка ще була в меншості) **говорила між собою і писала не народньою мовою.** Народню мову зараз після 1849 р. закинули в письменстві в Галичині, а клерикальна „аристократична“ інтелігенція, або писала по польськи чи по німецьки, або якоюсь дивоглядною мішаниною церковної мови з українською, польською і московською мовою т. зв. „**язичієм**“. Ті буцім аристократи, що перлися в пани, погорджували своїм простим народом і його мовою, як мовою „хлопів“. Ось що писав тоді проф. **Зубрицький** про змагання творити письменство і науку в українській народній мові:

Есть мрачные изступленники или скорѣе невѣжды, прислушивавшіеся только простонародному разговору собственныхъ слугъ і работниковъ и желавшіе теперь, чтобъ мы писали свою исторію на областномъ нарѣчій галицкои черни. Странное требованіе! Исторіи пишутся для образованнаго класса народа. Для простолюдина довольно молитвенника, катехизиса и псалтиря“.

Так воно тягнулося до 1860-тих років. Тоді повіяло знову новим духом з Великої України, коли по повероті Шевченка з неволі там почався живіший рух. Під впливом поезій **Шевченка** молодше покоління зачало знову одушевлятися українськими визвольними думками. В Галичину приходить журнал „Основа“ та викликає тут нові українські газети „**Вечерниці**“, „**Мету**“, „**Русалку**“, „**Ниву**“, а по їх упадку „**Правду**“. Цей рух мав тепер більшу змогу розвитку, бо в Австрії після 1860 р. знову введено **конституційні свободи.** Новий гурт молодих людей не тільки старався

в письменницьких творах писати так, як говорить народ, але хотів дещо й працювати для народу. Поезія Шевченка викликала в них народньо-демократичні почування та любов до України. Тому цілий цей новий молодий гурт почав звати себе **„народовцями“** або **українською партією**. Старші рутенці тоді, як і передше писали далі ненародньою мовою (або „язичієм“), коли книжка чи газета була призначена для попів, урядників і панів. Але за те під впливом руху народовців вони мусіли писати у виданнях для народу в народній українській мові. „Народовці“, які проповідували демократичні і національні пробуджуючі ідеї, щораз більше зростали в число і вплив. Однак тимчасом на ґрунті клерикального рутенства виросла **москвофільська язва**. Причина її була така: До того часу всі галицькі Українці, без різниці — чи рутенці чи народовці, орієнтувалися тільки на австрійський патріотизм. Вони сподівалися, що віденське німецьке правительство візьме наш нарід в оборону перед Поляками і польською шляхтою, що мала повну перевагу в Галичині. Але в кінці 1866 р. (по програній війні Австрії з Прусією) австрійський цісар рішив оперти свою владу в Галичині на польській шляхті, якій він віддав на жерту наш народ. **Тоді найголовніші проводирі старшої духовної і світської інтелігенції, стративши всяку надію на поміч Відня проти натиску Поляків, почали шукати помочі у др гих панів. Вони звернули всі свої надії на Росію. На свою власну силу, на свій народ, ці провідники надіятись не звикли. Так зродилося москвофільство серед інтелігенції в Галичині. Ті самі проводирі, що до 1866 р. говорили про самостійність нашого народу, тепер стали говорити, що ніякого українського народу нема, але що наш нарід є частиною московського народу. (Дідицький, Наумо-**

вич і багато інших) Вони казали тепер, що не треба ніякого народного письменства, але треба писати по московськи. Тому, що ніхто з них московської мови добре не знав, то вони калічили мову „язичієм“. **Москвофільство серед рутенських настроїв зростало дуже скоро.** Побіч нього існувало ще старе рутенство. Москвофільство і рутенство виступало ворожо проти українофільського напрямку народовців, котрих вони лаяли за демократизм. Між москвофілами і народовцями розгорілася боротьба в першу чергу не за основні ідеї, а за **формальні справи: за азбуку** (чи писати старим церковним правописом, чи лекшим, таким, як тепер); за **календар**, за трираменний **хрест** ітд. Москвофіли і рутенці мали відразу величезну більшість серед інтелігенції в Галичині. **Під їх натиском старші народовці, хоч держалися народньої мови, набирали таких самих клерикальних і реакційних політичних поглядів, як москвофіли і рутенці, відрікаючися демократизму і радикалізму Шевченка.** Якби не прийшов був у той час з України новий вплив під проводом Драгоманова, то Галичина булаб загязла в москвофілько-рутенським болоті. Ось який тоді був стан Галичини: На низах, серед селянства, панувала темнота, визиск і повна неорганізованість. На верхах ішла серед інтелігенції сварка, котрому цареві вірніше служити — чи австрійському чи московському та якою мовою і азбукою писати. **Позатим і москвофіли і рутенці і народовці в тім часі вже майже не різнилися ще до соціальних поглядів.** Всі вони були реакціонерами та навіть не хотіли думати про ніяку соціальну справу. Ще в 1875 р. один з проводирів „народовців“ К. Сушкевич так говорив до Драгоманова, котрий вимагав більшої уваги до соціальної справи взагалі і до положення селянства зокрема:

„У нас соціального питання взагалі нема. Ви стоїте за тим, щоби нашим хлопам дати більше землі. Але ви не знаєте нашого народу: дайте йому землю, то він ляже під грушкою і спатиме“. Далі він говорить, що ціле лихо наше — „лінивство хлопа“ і т. п.

Уцю скалу темноти галицького загумінка вдарив Михайло Драгоманів важким молотом своєї праці та просвітив її іскрами нових визвольних думок, опертих на Шевченковій основі.

На Буковині відбувався національний розвиток Українців у подібний спосіб, як у Галичині. Ріжниці були такі: На Буковині вищі українські верстви були зрумуншені і понімчені. Відродження Буковини йшло під повним впливом Галичини з тим, що на Буковині розвиток ішов повільніше і спізнено.

На Закарпатті національне відродження опізнилося було найбільше. Мадярська влада притиснула була тамошніх Українців дуже туго. Вони були позбавлені усяких національних прав. Вищі верстви змадяршилися. Пізніше почав там ширитися москвофільський рух, який там панував ще до війни.

III. Ідеологія і праця Драгоманова та його учеників.

Короткий життєпис Драгоманова.

Михайло Драгоманів уродився в **Гадячі**, на Полтавщині, в **1841** р. Його родичі були потомками старої української козацької старшини. Звідси в його родині заховалася українська традиція. Його дядько був членом таємного революційного товариства „Зєдинених Славян“. Батько був демократичних поглядів. Молодий Михайло, вже як ученик гімназії, читав твори західно-європейських, головню

французських соціалістів (Сен Сімона, Прудона), потім твори російських соціалістів (Герцена, Бакуніна і ін) та відразу перенявся глибоко й горячо визвольною ідеєю **соціалізму**. Як студент працював у недільних школах, які закладав для просвіти народу київський гурток, бо в Росії тоді не було шкільної науки для простих людей. Ще як студент познайомився він з національно-федеративними ідеями **Кирило-Методіївського Товариства** та поезією **Шевченка**. Таким чином він розвивався під впливом цих двох течій: ідеї національного відродження України і соціального визволення працюючого народу. Ці обі течії він сполучив у **гармонійну цілість** національно-соціального визволення України, даючи для українського руху першу новітню і соборну програму.

Погляди Драгоманова на українське визволення не повстали відразу, а розвивалися поволі. В перших роках своєї громадської діяльності, до початку 1870 років на ньому був видний ще слід наївного славянофільства Кирило-Методіївців. Він ще вірив у добру волю поступовців-Росіян, що вони спільно з Українцями захочуть боротися не тільки проти царату, але також за волю всіх народів. Але скоро вилікувався з того довіря, коли пізнав натуру навіть ніби поступових і революційних Москалів (як знаємо, також Франко і Павлик як студенти не мали ще ясної думки про ролію Москви, аж під впливом Драгоманова стали твердо на українським ґрунті). Драгоманів **критично** оцінював і поправляв свої похибки, а того самого жадав і від своїх учеників і прихильників. По скінченні університету, де Драгоманів визначався великим таланом і наукою, він габілізувався на професора університету в Києві. Вже тоді він перший з Українців приходить до думки, що український рух тільки тоді зможе мати дійсну силу, коли він стане

також **політичним**. При своїх двох поїздках за границі Росії (перша в 1872 р.) він познакомився з галицькою студентською молоддю та почав серед неї пропагувати український соціалізм. Московська влада на донос галицьких москвофілів почала його переслідувати, позбавила його посади і хотіла виселити з України. Тоді виїхав (виємігрував) заграницю (1876) до столиці Швейцарії Женеви, щоби звідтам свobodно провадити визвольну пропаганду. З ним разом виїхало ще кілька людей і це була наша перша політична еміграція в 19 столітті. На цім добровільнім вигнанні перебував Драгоманів аж до смерті (в 1895 р. дня 20. червня). Помер ще досить молодим у Болгарії (в Софії), куди задля його глибокої науки покликав його болгарський уряд в 1899 р. на професора університету.

В яких обставинах ішла праця Драгоманова та його учеників?

Як уже була мова, в часі виступу М. Драгоманова на ширше поле громадянської політичної діяльності грозила українському рухові катастрофа. На Великій Україні розколовся цей рух і одна частина формальних, буржуазійних націоналістів визнавала тільки письменство без політики, а друга йшла до політики без національної програми. В Галичині взяло цілковитий верх москвофільство і рутенство, а українолюбці (народовці) не тільки опинилися в меншості, але й відсунулися на реакційні позиції. **Москвофільство опанувало майже всю освічену молодь.** В такій ситуації виступає Драгоманів і його могутнє слово і визвольна наука були немов цілющою водою для молодого покоління. В 1875 р. почав Драгоманів у студентській газеті „Друг“ (яку редаговано в москвофільським

і рутенським дусі) містити свої статті, котрими він перетягнув усю розумнішу і прихильну до простого народу молодь від москвофільства до українства. Між іншими перетягнув також мужицьких синів **Івана Франка** і **Михайла Павлика**. Драгоманів радив тій молоді виділитися в окремий гурт, відступити від шкідливих напрямків москвофілів і народовців, а самим подумати про неволю і визиск народу та про способи, як їх усунути. В 1876 році продовжував Драгоманів свою пропаганду українського соціалізму. Наслідки роботи Драгоманова були для українського руху величезні: **За цей рік москвофіли стратили цілком молодіж.** Це була перша й рішуча перемога української національної ідеї в Галичині. А саме в цьому році (1876) московська влада заборонила щонебудь друкувати українською мовою. Драгоманів виїхав до Швейцарії і звідси **одинокий** з Українців підняв у західній Європі і в Америці протест проти дикого насильства Москви над Україною. Це був початок української пропаганди в Європі, бо пізніше Драгоманів та його товариші провадили її планоно. Цєю пропагандою української справи в Європі, а з другої сторони поширенням поступових європейських думок в Україні, Драгоманів — можна сказати — прорубав для України вікно в Європу. З Женеви провадив Драгоманів далі свою освідуючу працю в Галичині живою перепискою і книжками. Вже в 1875 р. появляються **перші популярні політичні книжки**, які видав гурт товаришів Драгоманова у Відні (**Остап Терлецький** з Галичини, **Сергій Подолинський** з Великої України). Ці книжки називалися: „**Парова машина**“, „**Про богацтво і бідність**“ (у Женеві), „**Про правду**“, „**Правдиве слово хлібороба до своїх земляків**“. Останню книжку сконфіскувала віденська прокураторія, а Терлецькому зроблено карний про-

цес (1876). Це був **перший український соціалістичний процес**. В Галичині тоді звикли були всі до того, щоби все робив і за всіх думав **сам уряд, з гори**. Тому поява демократичних думок Драгоманова зробила тут просто революцію в головах. Таким чином за причиною Драгоманова прийшло до двох революцій: до перемоги українства і до поширення демократичних думок.

Коли брошури Драгоманова показалися у Львові, то відразу і москвофіли і старші народовці нарobili великого крику, бо їм не подобався демократичний і соціально-визвольний характер цих писань. Москвофіли, які були особливо люті на Драгоманова і його товаришів за те, що через їх соціалістичну пропаганду від москвофільства відвернулася вся діяльніша молодь, почали робити на український соціалістичний рух **донеси** до австрійської поліції. Рівночасно вдарили на сполох газети польської шляхти, які боялися зросту сили українського народнього руху, бо тоді не моглаби шляхта безкарно утискати і визискувати мужика. Головно нападав краківський „Час“. З початком 1877 р. перевела поліція **масові арешти** серед передових українських соціалістів або їх прихильників. Арештовано Івана Франка, Михайла Павлика, Анну Павлик, Остапа Терлецького, Сельського, Мандичевського і інших **до 100 осіб**. На ці часи це була небувала подія таких масових арештів. Прокуратура закидала їм належання до **тайного** соціалістичного товариства, хоч це була очевидна **неправда**, бо в Австрії почався український соціалістичний рух як **явна течія**. Всіх обвинувачених засудив суд на різні кари (від 1 до 3 місяців).

Арешти і великий процес з 1877 р. нарobili великого шуму в Галичині. При тій нагоді вийшов на верх **дійсний** характер різних груп у Галичині. **Москвофіли**, хоч „ідеологічно“ обертали свої очі

до російського царя, робили рівночасно до австрійсько-польської поліції доноси на українських соціалістів. Нечисленні тоді москвофільські студенти самі добровільно зголошувалися на поліцію свідчити проти своїх шкільних товаришів-соціалістів. Народовці також недалеко відбігли від москвофілів у тій справі. Їх газети (**„Правда“**, **„Діло“** і **„Руський Сіон“** — орган митрополита) напали з помями на Драгоманова, називаючи його „лжепророком“, а навіть кидали провокаційні наклепи, що нібито цілий український соціалістичний рух викликаний... російською владою! Не диво, що при такій „опінії“ могла австрійсько-польська поліція переводити арешти, а суд накладати кари за соціалістичні думки, котрі по законам Австрії були дозволені і в Чехії тоді вже навіть існувала явна соціалістична партія. Підчас масових арештів і процесу на народовців упав переляк. Вони відрікалися від усякої поступової думки. Дійшло до того, що проф. **Огоновський** (духовник) не хотів передати політичним в'язням І. Франкові і М. Павликові допомогових грошей на харчі, що прислав був на його руки для них Драгоманів. Провідник народовців **Волод. Барвінський** писав тоді у своїм часописі, що народовці „воліють взяти розбрат з Україною, ніж іти за такими лжепророками“, як Драгоманів. Другий провідник народовців, **Партицький**, тішився у своїм органі арештами серед української молоді, пишучи таке: **„На щастя** вдалося правительственным органам відкрити цю переписку (Драгоманова) і запобігти всім можливим наслідкам“. Ще далі пішов третій народовський орган, **„Руський Сіон“**, що його видавала митрополича консисторія. Ця газета по виході Франка і Павлика з тюрми жалувала, що в Австрії нема Сибіру, куди можнаби було заслати Франка, Павлика і їх товаришів. Рух українських народовців, що

почався в Галичині під впливом національних і соціальних демократичних думок Шевченка, тепер відрікався від усіх політичних думок „батька Тараса“ і „пророка України“, як його називали досі народовці, бо ці думки нагадували соціалізм і демократію. В „Р. Сіоні“ заявляв катехит А. Огоновський (1877 р.) без обиняків:

„Заявляю публично, що еслиби я був знав, що в Єв-
ниславові устроюється вечір в пам'ять Шевченка, то бувби
ученикам моїм таки з катедри наказав уділ в тімже брати“.

Далі цей катехит пише, що в поезіях Шевченка є багато „нігілістической гнилі“ і тому робить закид головному товариству „Просвіта“, що воно поширює... „Кобзар Шевченка“. На це від „Просвіти“ появилася відповідь, що цей закид є безосновний, бо вона поширювала лише I-ший том Кобзаря (празького видання), в котрім нема „гнилі“, а другий том Кобзаря пускала з осторожністю лише між „старших людей“. Ба, що більше — Наукове Товариство ім. Шевченка (9), заложене за гроші діячів з Вел. України, привезені Драгомановом, не схотіло в своїй друкарні друкувати повного видання Кобзаря Т. Шевченка! Такого насміху над батьком українського відродження трудно собі навіть уявити.

Одначе гурт обвинувачених держався на процесі сміло й відважно. Франко, Павлик і товариші, отверто призналися до ідей соціалізму та явно на розправі вияснявали ті ідеї і спростовували наклепи, кидані народовцями, москвофілами, польською шляхтою і австрійською поліцією на український соціалістичний рух у Галичині. Цей виступ зеднав для соціалістичних ідей дальші симпатії серед щиріших одиниць у Галичині.

За те вся решта інтелігентської суспільности в Галичині, як це вже видно з попереднього, просто відреклася Франка, Павлика, Терлецького і тов.

Ніхто не важився на вулиці промовити до них одного слова. На них наложено строгий бойкот, викинено з усіх українських товариств і т. п. Коли перші українські соціалісти (вони себе звали також радикалами) — вийшли з тюрми, то їх „суспільність“ просто викинула з поміж себе. Франко у своїх споминах пише таке:

„Найгірше боліло нас те, що вся українська суспільність з винятком купки молодіжи уникало нас як зачумлених. Ми опинилися в положенні банітів, **викинених** із суспільности“.

Їм відмовлено можливості всякої праці і прожитку. Але помимо тих лютих переслідувань соціалістично-радикальні піоніри не зломилися на дусі. Не зломали їх також дальші процеси і арешти. В 1878 році були арешти селян у Косівщині і Коломийщині, серед яких провадили соціалістичну пропаганду Михайло і Анна Павлик. В 1879 р. наступили дальші арешти і процес Анни Павлик. В р. 1880 хотів уряд притягнути до того процесу ще і Івана Франка. І пізніше ще відбулися два процеси М. Павлика. **В р. 1878 Павлик разом з Франком, при допомозі Драгоманова,** починають видавати у Львові перший український соціалістичний часопис п. н. „**Громадський Друг**“. Коли прокураторія „Громадський Друг“ замкнула, почали вони видавати збірку „**Дзвін**“ і „**Молот**“, які теж конфісковано. Ці перші часописи, в яких викладається ідея визволення працюючого народу, розходилися не лише між освіченим молодшим поколінням, але й серед селянства, як це доказують коломийські процеси.

Рівночасно в 1877 році заложив Михайло Драгоманів у Женеві за гроші, що йому надсилали товариші з України, журнал „**Громада**“. Очевидно, що під впливом опінії народовців конфіскували в Австрії кожне число „Громади“ на почті, а в Ро-

сії вона була заборонена як найгостріше. Все-таки нелегально поширювано „Громаду“ і в Галичині і на Вел. Україні. Вона ходила з рук до рук та викликала живіший рух серед активних людей. Приходили також інші видання Драгоманова з Женеви. Крім того він продовжував **живу переписку** з усіма виднішими діячами, так що за весь час тої переписки назбиралось на великих 11 книжок друку. В 1880 р. „Громаду“ почали разом з Драгомановом редагувати ще С. Подолинський і Мих. Павлик. Тоді Драгоманів з Подолинським і Павликом виробили й оповістили першу всеукраїнську програму самостійної України.

Самостійний український соціалістичний рух зразу не подобався московським і польським соціялістам, котрі з вузьких націоналістичних причин почали кидати на нього всякі наклепи. Польські соціялісти між іншими хотіли відбудови історичної Польщі, до якої на їх думку повинні би належати також українські землі аж по Дніпро і по Чорне Море. Знову фальшиві московські соціялісти і демократи взагалі не хотіли признати національної самостійности України. Проти одних і других виступив Драгоманів безпощадно в своїй книжці **„Історична Польща і великоруська демократія“** та розкривав їх дійсне обличчя в німецьких і французьких журналах. Того не могли йому дарувати польські і московські лже-соціялісти за життя і ще й тепер, по смерті, часто кидають на него каміння.

У 1880-их роках через твердість своєї постанови і впертість гурт українських радикалів все-таки мусів здобути собі певне значіння і признання навіть серед рутенської темряви. Під натиском радикальної агітації мусіли також народовці дещо піддатися впливам соціально-радикальної думки і навіть допустити до праці в своїх газетах Франка, Павлика і тов. Але цей стан знову довго не тривав.

При першій виступі проти клерикалізму Франка і Павлика знову „виєлімінували“ зі суспільности, так що був час, що вони оба без праці **примирали з голоду**. Але й цей найтящий період життя вони переболіли. Надійшла певна моральна і матеріальна поміч від товаришів з Великої України. Вони приступили до видання **літературно-наукової бібліотеки**. Перший раз з рук радикальних соціалістичних діячів, з під пера Драгоманова, Франка, Павлика діставали українські маси в зрозумілій для них мові **найважливішу науку економії, соціології, політики, філософії, критики біблії**, що вводило в люті всіх назадників. Цей радикальний гурт перший почав агітувати в масах, закладати **читальні, каси**, скликати **віча** і взагалі нести визвольну **політичну думку в низи**.

Українській суспільності в Галичині почали говорити про „**віча**“, про організацію селян і т. п. перші соціалістичні видання — „Громада“, „Громадський Друг“ іт.д. Шойно по 14 роках тяжкого змагання, переслідувань, арештів, часто й голоду, вдалося цьому гуртові під проводом Франка і Павлика вибороти собі „**право громадянства**“. Біля них обєдналося біля 1890 року все в Галичині, що було живе, поступове і демократичне. З початком 1890 р. почав виходити радикальний часопис „**Народ**“ під редакцією Павлика і Франка. Фонди на нього збиралися також на Вел. Україні. В редакції помагав багато радою і статтями Драгоманів. Своею критикою назадництва і крутійства москвофілів і народовських політиків вніс „Народ“ свіжу атмосферу в громадських відносинах в Галичині та згуртував біля себе ще більше свідомих елементів. В осені цього року цілий той гурт оснував **першу масову політичну організацію: Українську Радикальну Партію**, котра далі відіграла переломову історичну роль в українській історії.

Заки приступимо до розгляду історії цієї першої української політичної партії з уложеною програмою, мусимо ще коротко спинитися над поглядами Драгоманова на громадські справи, тому що його ідеологія мала рішачий вплив на створення програми і тактики Української Радикальної Партії.

Наука Драгоманова.

Михайло Драгоманів не зібрав усеї своєї громадсько-політичної науки в одній книжці. Вона розкинена в різних його книжках, в статтях, в листах. На систематичне виложення своїх політичних думок не мав Драгоманів досить вільного часу, бо рівночасно працював для української історії і етнографії. Тут ми зберемо коротко погляди Драгоманова на всі головні громадські справи, передаючи його думки його власними словами:

А) Національно-політичні думки Драгоманова.

„Першим ділом усяким народностям підняти самим себе і свої сили і стати на свої ноги. А особливо це потрібно нам, Україні“. (З листа 1873).

„Скрізь наші люде зістались майже тільки мужики; скрізь людей наших однаково давить, хоч і неоднакове царство, панство, купецтво і попівство; скрізь мужицькі громади одного бажать; скрізь виявилось однаково, що марні надії на когонебудь, окрім на самі мужицькі громади. А коли ті громади — скрізь у нас однакової породи (нації), то ясно, що нашим людям найліпше: стати спільно, щобі дійти до свого — щоби жити по своїй волі на своїй землі.

„Безперечно Українці багато стратили через те, що в ті часи, коли більша частина других націй в Європі складала свої держави — їм не довелось того зробити. Як там не є, а **своя держава**. . . була і досі ще є спількою задля оборони себе від чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі. („Громада 1878).

„Доти не може бути спокою між людьми, поки денебудь, хтонебудь буде в якійнебудь неволі“. (Громада 1878).

„Усяка праця на Україні мусить мати українську одержу — **українство**“.

„Увільнення в справах господарських не можна одмежувати від їх увільнення державного; постановити вільности державні є ділом першої і безперемінної потреби.

Письменний Українець по більшій часті працює для кого вгодно, тільки не для своєї України й її мужицтва. А з другого боку здавна звикли усякі чужі люди халяпнувати на Україні, не знаючи її, не звертаючи уваги на те, як треба обертатись з Українцями, ми не кажемо вже про тих, котрі тільки й думають, якби пожитись з України, нічого доброго для неї не роблячи. От через це ті люде між письменними Українцями, котрі не хочуть, щоб все більше Україна й її мужицтво тратило свої сили — мусять упертись на тому, що кожний чоловік, виїшовши з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово сказане не по українському є видаток з української мужицької скарбниці, котрий при теперішніх порядках не звернеться в неї ні звідки.

С к о н ф і с к о в а н о

„Не тільки все, що пани і держава витягають з людей простих, недержавних, але й теперішня сила протиземських (революційних) гуртів серед державних націй на добру частину виросла через те, що висисала грошеві засоби і вчених людей од людей простих, од нації недержавної. Тепер, коли показуються люди, що хочуть покинути працю на державну націю, а повернути її на недержавні нації, багато декому приходится знімати з себе те, що надів чужого. Старі звички живуть в людях довго і заховуються й під новими думками й словами. Але в світі всяка сила носується (уступає) тільки перед силою. (Громада“ 1878).

„Треба поставити український рух на ґрунт європейський ідейно і географічно і тільки на цьому ґрунті може українська справа вигоріти взагалі й пережити теперішню реакцію. (Лист 1886).

„Сам народ український мусить впорядкувати свою долю, як йому потрібно, скинувши з себе всяке панство і державство“.

„Мужицтву ніхто не pomoже окрім його самого“ (Громада 1878).

Вже з того короткого перегляду національно-політичних думок Драгоманова видно, що він глибоко любив свою націю та бажав для неї національно-політичної волі. Але вершком цих думок українського руху є програма, оголошена в „Громаді“, а уложена і підписана Михайлом Драгомановом, Михайлом Павликом і Сергієм Подолинським 1. вересня 1880 р. Це є взагалі перша українська новітня програма, що ставить собі як завдання досягнути самостійну українську державу. Це є великий нестертий історичний факт, що першу програму Самостійної України поставили творці українського соціалістичного радикального руху, а не хтось з тих формальних націоналістів, котрі лише багато говорять про неньку Україну, а при тім одні були лояльні піддані московського, а другі австрійського царя. Вони старалися лише про мовний (мовний) розвиток нації, не дбаючи про її політичний і соціальний розвиток.

Тому, що тої програми широко не знають, бо книжки, де вона була друкована, давно розійшлися, містимо її тут як **важний історичний документ** нашого національного і соціального руху. Передруковуємо її лише з малими несуттєвими пропущами і нинішнім правописом.

Ось ця програма:

1. В справах політичних ми бажаємо:

- 1) рівного права для всякої породи (нації).
- 2) Неодмінної волі слова, печаті (друку) й науки, зборів і товариств.
- 3) Безперешкодної самоуправи для кожної громади в її справах.
- 4) Повної самостійности для вільної спілки громад на всій Україні.

Україною ми зведемо всю сторону від верху ріки Тиси на заході до ріки Дону на сході і Кубанську землю від рік Нарєва на півночі до Чорного моря на півдні — усю ту

землю, де гурт народу говорить українською мовою. В цій країні найбільша частина всіх здобувачів, себто хліборобів робітників в Україні. Напроти того, велика частина чужинців — Поляків, Жидів, Німців, Мадярів, Москалів — належить до неробочих станів, котрі тільки вжиткують працю правдивих робітників. Тепер власне ці чужинці, котрих наслали на Україну ці держави, що поневолили її в старі часи, та ті перевертні, що до них пристали, панують над Українцями і в господарстві і в справах політичних, як начальства.

Всякому народові шкодить неволя під чужими людьми, а з другого боку серед громад не повинно бути непрацюючих станів, а мусять вони складатися з самих здобувачів. Ось через що майже все одно, чи увільнити Україну від панування чужинців, чи увільнити громади українських здобувачів від непрацюючих станів: і так і так пани всяких пород (націй), повинні хоч усі стати робітниками, хоч покинути Україну. Інакша річ працюючі громади волоські, болгарські, сербські, грецькі, московські, мазурські, виселки німецькі, ремісники польські, жидівські й інші, що живуть у нашій країні: вони мусять мати в усьому рівне право й однакову волю з Українцями. Їх громади матимуть волю закладати свої школи.

II. В справах господарських (економічних) ми бажаємо:

5) щоб усі сили природи й струменти, себто: земля і вода з усім, що в них є, машини й фабрики були просто в руках товариств і громад хліборобських і робітницьких і щоби люди не мусіли продавати свою працю в найми панам та богатырям, а робили просто на себе.

Ми думаємо, що те, яким способом перемінити осібну власність на гуртову, а далі, як упорядкувати спільну працю і як ділити вжиток від неї, це мусить залежати від доброї волі кожної громади. Розвага й проба (практика) над потребами господарськими навчать осібні громади не тільки спільности праці (кооперації) й розумному поділу вжитків від неї посеред самих громад, але й проміж громадами цілих країн і на цілому світі.

II. В справах освітніх (культурних) ми бажаємо:

6) Зросту випробованої науки про речі природні й громадські, а также умілостів з тією наукою зв'язаних.

Думаємо, що кожній людині і товариству треба залишити волю держатись такої віри, якої вони хочать.

Ми не можемо тут розказати подрібно способи, котрими треба доходити, щоби сповнились оці наші бажання. Виступаючи з письменством, ми тим вже показуємо, що не відхиляємось від мирної праці для громадського поступу наперед. Тимчасом ми не маємо марних надій. Ніде і ніколи докорінні зміни громадського життя не робились тільки мирним поступом. На Україні, ще може менше ніж де інде, можемо сподіватись, щоб начальства й панства по волі зреклись свого панування й через те простому народу на Україні не обійтись без збройного бою й повстання (революції). Тільки це повстання передасть у руки хліборобських і робітницьких громад сили природи й струменти, потрібні для здобутку“.

Так виглядає ця перша соборницька програма українського руху. Вона соборницька тому, бо займається всіми українськими землями і перший раз називає ті всі землі Україною (дотепер українські буржуазні націоналісти називали Україною лише Придніпрянщину, а решту земель завжди називали окремими іменами). Ця програма соборна також тому, що перший раз у її виробленні брали участь Українці з цілої України.

Ця програма клала головний натиск на самоуправу громад (по зразку французького соціяліста **Прудона**). В дальшій меті Драгоманівський гурток змагав до **всесвітнього союзу (федерації) рівних вільних націй** (поширюючи колишню ідею Кирило-Методіївців про славянську федерацію). Драгоманів уважав згідно зі своєю наукою громадства (соціалізму) найвищим ідеалом союз усіх вільних народів, вважаючи можливим всесторонній розвиток людей.

По пару роках Драгоманів перестав висувати **практично** програму української самостійної держави. Причиною цієї зміни тактики було те, що біля Драгоманова був тоді ще невеликий гурток прихильників по обох боках Збруча у порівнанні з цілою масою народу. Народню масу щойно треба було освідомлювати про найпримітивніші людські

і політичні справи. Освічена старша верства інтелігенції майже вся в Галичині стояла твердо при австрійським престолі, а на Великій Україні у 1880-их роках вся українофільська інтелігенція відреклася взагалі від українського політичного руху. Про це складав Костомаров публичні заяви, а він і разом з ним буржазні націоналісти, хотіли за всяку ціну **примирити московську владу зі собою** (Антонович, Житецький, Кониський). Щобільше, ті вузькі націоналісти подали навіть московській владі письменну заяву, що український рух зовсім не займається ніякою політикою та що **український націоналізм не тільки не є шкідливий для царської Росії, але ще для неї корисний, бо він відтягає молоде покоління від політики і небезпечного для Росії соціалізму**. Ту записку подав провідник буржуазних націоналістів Житецький. Деякі з них вправді мріяли тихо про **сепаратизм (відділення)** від Росії, але не в **самостійну українську соборну державу**, а для прилучення України до Австрії (Кониський, Антонович). До того вони навіть в тім напрямі не хотіли й пальцем кивнути, а всю надію покладали на німецького канцлера Бісмарка. Ще пізніше ті самі буржазні націоналісти зтягли і намовили галицьких народовців до угоди з польською шляхтою. Таке було старше покоління українофілів, що назвали себе націоналістами і виступали ворожо проти українського соціалістичного-радикального руху. Молодше покоління цих націоналістів говорило лише про самостійність мови української, а з гори „зрікаються всяких заходів коло політичної самостійности української“ (як вони писали в своїй заяві до галицьких і буковинських газет).

Отже не диво, що в тих умовах Драгоманів не висував далше в політичній програмі самостійности України, а з тактичних причин почав

ширити думку про потребу поділення Росії на автономні області, які будуть зі собою у вільній спілці (федерації). Для тої засади він сподівався приєднати не лише всі поневолені народи Росії, але навіть групи світліших людей з поміж Москалів.

Б) Погляди Драгоманова на суспільство і на способи політично-суспільної праці.

Драгоманів через весь час голосив думку, що український рух мусить навіязувати до культурних ідей усього людства. Такий напрямок називався тоді **космополітизм**. Він заступав думку міжнародної солідарности. Але разом з тим Драгоманів проповідував, що треба ці вселюдські ідеали проводити на Україні в **українській національній формі**.

„Я всякий раз казав одно: космополітизм (всесвітність) в ідеях і цілях, а національність у ґрунті і формах культурної праці. Я полемізував 30 років проти російських псевдокосмополітів, котрі не признавали української національности і против українських націоналістів, котрі, виступаючи проти космополітизму, рвали єдину провідну нитку безпохибного людського поступу і саму підставу новітнього відродження національностей. (Листи на Придніпрянську Україну).

„Я ніяких громадських інтересів, ні культурних, ні політичних, ні економічних, не ставлю на перед, а всі нарівні, всі вкупі (Листи на Придніпрянську Україну).

„Я зовсім ніякий „філ“, ні українофіл, ні славянофіл, а просто Українець зі вселюдськими тенденціями, або людина української нації, а що до „прихильности“, то я стількиж „прихильник“ до Москви, як і до Австрії“ (Листи на Придніпрянську Україну).

„Українцям слід старатись стати в тісну спілку зі всіми такими недержавними людьми в Росії і Австрії, навіть із такими, котрі ще зовсім не дійшли до соціалістичних думок, тількиб вони признавались: 1) до того, що кожна нація мусить бути сама собі господарем дома, 2) та до того, що сила кожної нації лежить у мужицтві“ (Громада 1878).

Під мужицтвом Драгоманів розумів взагалі **цілий працюючий народ**. Це видно з цілої його програми та з попередних думок. В кожному випадку Драгоманів не приймав теорії **Маркса** про те, що новий соціалістичний лад має завести лише міський фабричний пролетаріят. Тому Драгоманів був соціалістом народницького напрямку (і таким був переважно цілий український соціалізм аж до 1900-тих років). Разом з тим Драгоманів дуже добре оцінював **значіння міського робітництва** для українського соціалізму і взагалі українського руху. Він закликав до повної **єдності всіх українських працюючих людей** — селян, фабричних робітників і трудову інтелігенцію. Про це він писав:

„Виступаючи серед наших селян, українські соціалісти мусять приложити свою працю і до того, щоб зменшити одміну, яка тепер є на Україні між міщанами і селянами і яка буде збільшуватися, коли ніяка сила не виступить проти того з систематичною працею.

„Українські соціалісти мусять взятись за те, щоб не датись в кінець розділитись містам і селам на Україні на дві чи три нації. Для того вони мусять звернути більше уваги на тих людей, котрі переходять з українських сіл в міста“ (Громада 1879).

„Народ“ нічого не подіє без „інтелігенції“, а всі в купі без науки. Треба тільки щоб „інтелігенція“ була справді розумна, а наука — правдива наука“ (Громада 1880).

Українські соціалісти-радикали перші почали організувати не лише села, але і робітників по містах. У Львові до того взявся перший Павлик і Франко. Зразу це терпіли польські соціалісти, але коли побачили, що український соціалізм відтягає українських робітників від польщини до українства, то почали висгупати досить неперебірчиво проти Драгоманова й його учеників, які з початку хотіли творити союзну організацію з польськими соціалістами на основі рівності. Проти шовінізму польських соціалістів виступав Драгоманів дуже рішучо, закидуючи їм, що вони „з **Маркса**

хочуть вивести нову соціалістичну шляхетчину⁶. Далі про поведінку з такими польськими соціалістами він писав:

„Споритися з ними на словах даремна трата часу і паперу, їх треба побивати фактами.

„Я польським соціалістам ніколи не вірив, бо в них перше таки сидів старий Поляк... Найгірше, що марксієвщина тягне Данилюків (то є не досить національно свідомих українських робітників!) до Дашинських, а за ними і Вислоухів (польських буржуазних партій)... Я сам багато потратив чорнила і нервів ради всяких федерацій, фратернізацій (братання) і т. д., поки не прийшов до виводу, що треба майже виключно зайнятися тим, щоб упорядкувати свій куток, а тоді „брати“ самі прийдуть стискати нам руки“ (Листи 1891).

Драгоманів при кожній нагоді відстоював права України супроти історичної Польщі і імперіалізму Москви. Це він робив устною і письменною пропагандою в українській і в чужих мовах. Найкращий його твір щодо цього є книжка „Історична Польща і великоруська демократія“. Наслідком цього Драгоманів, якому націоналістичні земляки клали за найбільшу вину „космополітизм“ і нехтовання „народніх святощів“ — нераз стрічався серед чужих з призвищем „українського націоналіста“. Але ціла правда не була ні по однім, ні по другім боці, бо дійсна правда його змагань це була боротьба за те, щоб українському народові признано право рішати самому про себе.

Завжди Михайло Драгоманів клав натиск на **всеукраїнський** характер кожної громадської праці:

Требаб комунебудь з галицьких послів стати послом всеукраїнським, тобто говорити і за буковинських і за угорських Русинів і за нас (Придніпрянців). Це можуть робити лишень ті, хто одкине всякий хвилевий опортунізм, а стане за політику принципів і буде в соймах і парламентах говорити за стіни — до народу, до будучих парламентів (з листа 1894). Такий мусить бути всякий громадивець (соціаліст): Українець, котрий не став соціалістом, показує тільки, що він не до-

думався, або не довчився до кінця. (Громада 1878).

Розвиток подій на українських землях за кількадесять років він оцінював так:

„Бунти не робляться з гори, але вони піднімаються знизу від немоготи терпіти неправду. Хтоб що не думав про кравві бунти, чи вважавби їх корисними, чу шкідливими, а державні і громадські порядки в Росії і в Галичині тепер зайшли в такий кінець, що мужицькі бунти мусять підніматися де далі все частіше“.

„Повстання можуть починати будити громадський розум і можуть кінчати старі порядки, котрі вже підкопані з усіх боків іншими способами, а зробити нові порядки, та ще й громадські й господарські, саме повстання не може. Сила зросту нових громадських соціалістичних порядків, лежить не стілько в повстанні проти старих порядків, скілько в зрості малих і великих товариств (всяких організацій) між людьми, в зміні звичаїв і думок людських по всіх громадах. (Громада 1878).

„Повстання тоді тільки пускають по собі слід, коли вони робляться ізза незаплутаних ясно поставлених думок. Тоді і мале пойстання, яке буде на свій час роздавлене, все таки стане одним з показників наступаючої зміни, чи революції (Громада 1879).

Про способи праці в тодішніх обставинах писав Драгоманів так:

„Українські соціалісти мусять від теперже змагатись, щоб справляти всі служби потрібні в здоровому життю громадському і проповідати здорові порядки та обороняти нові парослі тих порядків од ворогів усіма способами, мирними і вояцькими (Громада 1878).

Українські соціалісти мусять стати до того, щоб покривати все це лихо, яке зробила доля нашим людям, увірвавши нам історичний поступ на всіх боках життя: державного, громадського, розумового. Українські соціалісти мусять взяти на себе страшенну працю — поправити страти нашої України своїх міських верств з їхньою наукою, ремеслом, більшою рухливістю, вільним духом, сміливим виступом словом і ділом проти всякої неволі і неправди громадської. По нашому мусять стати Українські соціалісти від азбуки до оружного повстання громадського (Громада 1879).

Те що зветься „соціальною революцією“ — тобто ціл

ковнта й докорінна зміна теперішнього життя людського — то справа затажна! До неї треба таких заходів і такої праці, яких покищо мало дали й можуть дати російські соціалісти (з поміж інтелігенції). Ця справа потребує думки й праці самого мужицтва. Навіть початок „соціального руху“, а не то вже „революції“ в мужицтві потребує перш усього впорядкування товариств (організацій) серед самих мужиків по всій землі, або хоч в самій Європі.. (Листок Громади 1878).

Як бачимо, Драгоманів брав справу національно-політичної і соціальної праці всесторонно, як ніхто перед ним. Він цілу свою працю спрямував на велику зміну, як він називав суспільну революцію.

Однак будучи революціонером в цілях, Драгоманів **не розумів революції як легкодушних безвідповідальних хрій**, а як глибоку поступенну **працю в масах**, котрі великою організацією малиб у відповідний час перемогти пануючі кляси. Таксамо Драгоманів **відкидав спосіб боротьби терористичних гуртків**, бо **відкидав терор як засаду політичної праці**. (Про це докладно в брошурі „З історії терору“, яка появилася накладом Громадського Голосу). Драгоманів на кожному кроці при кожній нагоді закликав до **масової організації** і масової боротьби. **Він перший своїм приміром навчив того своїх учеників у Галичині і з його почину пішла щойно в маси культурна, економічна і політична організація**. За приміром соціалістів-радикалів мусіли відтак піти народовці, котрі довший час, ще до 1900-их років, в політиці головну вагу клали на сойм у Львові і парлямент у Відні. Ось, що учив у тій справі Драгоманів:

„Будити масу, щоб оперти на ній політику рішучу принципиальну, замість політики рабського дурення сьогодні Москаля, завтра Ляха, з котрої правдами дурнями виходять тільки наші. (З листа 1891).

Проти за великої виборчої горячки і покладання **всіх надій** на соймові вибори писав Драгоманів так:

„В усякім разі теперішні ради й сойми на довго будуть зівсім нездібні зробити щонебудь доброго для бідного люду в Галичині, а надто для люду українського. От через те ми вважаємо надії на них не тільки марними, але й шкідливими, бо з тих надій вийшло те, що всю думку звернуто на вибори до сойму і ради державної (у Відні). Та що ж — питають — що ж треба робити? Повставати коли нема сили й оружжя — чи скласти руки та дивитись на те, як вороги господарюють нашою землею й людьми? По всьому, що робиться в Галичині, ми таки думаємо, що там таки не обійдеться без повстання мужиків проти всіх вищих станів. Тілюж ми думаємо, що й ті, хто дума тільки про мирну працю, і ті моглиби знайти собі ліпший спосіб помагати народові, ніж виборча горячка. Мало того — і ті, хто вірить у сойми, мусилиби вже за стільки часу навчитись, що шкода будувати хату з гори в низ, а не з низу в гору. Для всього — для повстання, для мирної праці, а навіть для виборів треба мати люд сполучений, впорядкований (зорганізований). Хто дума, що головніше діло просвіта, той нехай закладає товариства просвітні, робить відчити, закладає читальні і т. і. Так само нехай закладаються товариства спільної помочі (кооперативи), каси і т. д. Ними світа не зміниш, тільки, якби вони не були маленькі, а всетаки свою пільгу людові вони зроблять, а найголовніше вони згромадять людей до купи. Поряд з тим хай закладаються політичні товариства, скликаються віча. Хай уся країна покриється сіткою усяких товариств та рад. Вся та сітка буде не начальством над людьми, як сойми та державні ради, а самим людом, вона не буде дурити люда тим що ось то мовляв ущасливить його з гори, а буде робити хоч маленьке, але корисне діло. То будуть, коли хочете, свої сойми, свої державні ради. Таких соймів і рад будуть боятись сойми й ради урядові. І коли справді знайдеться потрібним і можливим обернути на користь народу сойми й ради урядові, тоді сполучений (зорганізований) люд зможе скорше провести туди своїх прихильників. Оце ми зємо порядкуванням з низу в гору, від праці близької до дальшої (Громада 1883).

„Одна з найперших наших ріжниць з львівськими народовцями в тім власне і є, що ми завше товкли: вас Поляки виперли з соймів, а москвофіли з своїх інституцій, так замість того, щоб туди пертись компромісами та доносами, обертайтеся до народу, закладайте товариства, читальні, склепи, скликайте віча — зачепивши і польських хлопів — виберіть потім виділ всіх краєвих народніх інституцій і ор-

ганізацій, котрий буде правдивий сойм ваш. Потім явитесь і в офіційальних інституціях парламентарних як сила, а не як лакеї і жебраки, явитесь масово, а не одиницями.
(3 листа до Київської Громади 1837).

Треба тямити, що ту прозору програму органічної праці давав Драгоманів тоді, коли ще в Галичині „Просвіта“ не заложила ні одної читальні, а народовці не відбули ні одного віча в краю!

В) Значіння Драгоманова.

Ціле життя Драгоманова було безпереривною **службою для України** та для визволення укр. працюючого народу. Найбільшою заслугою Драгоманова є те, що він справу українського руху очистив з назадницьких і вузьких забобонів, що Українцям не треба ніякої власної політики, а вистане самостійність мови. **Він перший поставив українську справу на самостійний політичний ґрунт** та зв'язав її згідно з пророчими словами Шевченка зі світовим поступом, з демократією і соціалізмом. Він був тим „апостолом правди і науки“, якого виглядав Шевченко. Він розторошив працею свого життя заскорузлість рутенців, народовців і москвофілів, з якими вів боротьбу через ціле життя, прочищуючи народню атмосферу в інтересі дальшої визвольної праці. За ту війну зі шкідливою політикою тодішних вузьких націоналістів, що держалися віденської або московської клямки, за його соціальну думку ще тепер по смерті кидають на його каменем люди, котрі ще 20 років по його смерті зрікалися української державної самостійності в користь надвлади Австрії (Донцов у статтях в „Шляхах“ 1916—17 рр.), **Драгоманів є творцем новітнього українства** і того не може вимазати в історії ніяка лайка на нього з боку назадницьких націоналістів, батьків і синів. Місце

Його в історії відродження української нації є побіч Шевченка. Драгоманів був щирим **ідеалістом**. Він залюбки писав: „**Без ідеалу, без віри в будучність ніяка праця неможлива**“. Або в іншій місці: „Політика потребує **ідеалізму**, широко-і далеко-глядного, а сентиментальність і фанатичне доктринерство кружкове також не потрібні для нього, як і опуртуністичне хиляння на всі боки“. Він не терпів ніякої неправди. „**Неправда — не про-світа**“, учив він і додавав, що правда має бути одна для пана і одна для хлопа. Вкінці Драгоманів перший **познакомив з українським рухом Європу**. Все, що в Європі знали про Україну до світової війни, це була його праця. Щойно підчас світової війни почато ту працю на ново. — Драгоманів вимагав в політиці **моралі**. „**До чистої справи треба чистих рук**“ — писав він. Вкінці Драгоманів і його ученики мали величезний вплив на українське **письменство і науку**, про що ще буде мова на іншій місці. Це все є нестерті, **вічні** заслуги для української нації батька українського соціалістичного руху.

Очевидно, що в науці Драгоманова було чимало дечого, що було впливом тодішнього часу і його обставин, які змінилися. Це **часове** в його науці ми, його нащадки, очевидно поминаємо, а беремо лише ті думки, що мають **вічну вартість**.

Драгоманів був сам критичним умом і вимагав від своїх учеників, щоби вони й до його науки ставилися **критично**. Він писав: „Нам самим треба замічати наші **хиби** і мотати на вус те, що кажуть вороги“. Драгоманів ніколи не уважав себе непомильним, а навпаки на все жадав критики. Не вимагав також для себе сліпого послуху і сліпої пошани, але щирости і зрозуміння. „**Не сотвори собі кумира**“, повторяв він нераз. Очевидно, що

ці деякі хиби і недомагання в науці Драгоманова його учні Франко і Павлик справили. Нам остає великий скарб його вічних думок про визволення людини, її праці, волю нації і новий соціалістичний лад.

IV. Українська Соціалістично-Радикальна Партія.

Пролом в 1890—1900 рр.

Оснування Української Соціалістично-Радикальної Партії.

Як вже була мова передом, піонірам соціалістичного радикального руху в Галичині Франкові, Павликові й Терлецькому вдалося на протязі кільканадцяти років ціною безмірної праці, при голоді, арештах і переслідуваннях таки проломити темноту і здобути для радикального соціалізму твердий ґрунт. До гурту Франка і Павлика пристало все те з молодого покоління, що мало прихильність для поневоленого працюючого народу, та мало постанову йому якнебудь допомогти. Цей гурт постановив нарешті сам зорганізуватися в **правильну партію** та об'єднати в ній всю свідому масу **українського працюючого народу**. По підготовчій дискусії в „Народі“, де переведено основну критику політики народоців і де вказано згідно з наукою Драгоманова нові напрямки української політики, прийшло наперед до вступної наради, а відтак в помешканні Павлика до правильного зїзду в справі оснування партії.

Запрошення на цей зїзд розіслано з підписами Павлика, Франка і Євгена Левицького до всіх значніших симпатиків радикально-соціалістичної

ідеї. Порядок нарад був поданий у запрошеннях такий:

- 1) Потреба засновання радикальної партії.
- 2) Її програма максимальна.
- 3) Програма мінімальна: а) справи економічні; б) політичні; в) просвітні.
- 4) Тактика й організація партії.
- 5) Орган партії. По всім тим точкам будуть відчитані реферати та піддані під дискусію і рішення зборів. У Львові 4 серпня 1890.

Цей перший зїзд відбувся в днях 4 і 5 жовтня 1890 року. Зїздом проводив Франко, а взяло в нім участь крім Павлика, Терлецького, Євгена Левицького, В. Охримовича, соймового посла Теофіля Окуневського, ще біля 30 осіб. Зїзд по довгих нарадах ухвалив оснувати партію окрему від народовців і москвофілів. Її названо зразу „**Русько-Українська Радикальна Партія**“ для зазначення лучности з Великою Україною. Ця партія перша в Галичині назвала себе українською, тоді коли галасливі націоналісти - народовці називали себе лише Русинами і руською народною організацією. (Пару років пізніше партія назвала себе далше просто „Українська Радикальна Партія“).

Зїзд ухвалив **програму**, уложену Франком, Павликом, Романом Ярославичем і ін. Програма ділиться на дві головні частини: на **максимальну** (найбільшу) і на **мінімальну** (найменшу) на **взір французької соціалістичної програми**, як це стверджує сам Франко. Це після драгоманівської програми була перша програма соціалістичної партії, в якій була висловлена засада рівності працюючих людей села і міста. Як стверджує Франко, пізніше цією радикальною програмою цікавилися південні Німці, яким ця програма була блища, чим „пролетарський“ марксизм. Програму уложено без попередньої поради з Драгомановом; він закидав їй потім деякі дрібні хиби. В першу чергу закидав Драго-

манів, що програма в деяких точках дуже літературна, але в основі з нею годився, вимагаючи на майбутнє поправок у напрямі поширення її **практичної** сторони. **Максимальна програма** партії звучала так:

1) В справах суспільно-економічних змагаємо до переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму, тобто хочемо колективного (суспільного) устрою праці і колективної власності средств продукційних.

2) В справах політичних хочемо повної волі особи, слова, сходін і товариств, печаті і сумління; забезпечення кожній одиниці без різниці пола як найповнішого впливу на рішення всіх питань політичного життя; автономії громад, повітів, країв, у справах, котрі тільки їх дотикають; уділення кожному народові можности як найповнішого розвою культурного.

3) В справах культурних стоїмо на ґрунті позитивної науки, за раціоналізмом в справах віри, і реалізмом в штуці, і домагаємося, щоби всі здобутки культури і науки сталися власністю всего народа”.

Отже програма партії стояла на основі **соціалізму**. Хоч не означено точніше, якого напрямку мав бути цей соціалізм. Фраза про „науковий соціалізм“ могла вказувати на Маркса, бо він вживав тої назви. Фраза про „колективну“ власність средств продукції могла внести (і потім так було!) баламутство, чи партія має домагатися скасування також приватної власности трудових господарств, чи тільки великих капіталістичних. (На ділі партія завжди потім обстоювала охорону селянської власности). Як бачимо, теоритичне питання соціалізму в програмі не було досить ясне.

В справах політичних висувала програма політичні і національні свободи, але ще не ставить вимоги державної самостійности. В мінімальній програмі висувається цілий ряд негайних домагань практичного характеру. І так в економічних справах „змагаємо до матеріяльного добробуту **всіх робітних людей** і усунення **всякого** визискування

економічного". Як шлях до тої ціли пропагується змагання: За знесення всіх посередних податків і ґрунтового, а заведення одного поступового доходного податку; виняття з під екзекуції такої скількості ґрунту з господарськими приладдями, котра є потрібна для удержання родини рільника, а екзекуція може йти лише на дохід з ґрунту; улекшування закладання **кооператив** торговельних і промислово-продукційних і т. д. Програма в кінці практичних економічних реформ взагалі заявляє:

„Взагалі єсьмо за найширшою організацією всіх робітних людей без різниці заводу в ціли самооборони проти визискування з боку капіталізму і для взаємної помочі.“

Як бачимо, коли ходить про **практичні ціли**, то програма стоїть виразно на становищі **народницького соціалізму** (єдність всіх робітних людей: селян промислових робітників, трудової інтелігенції) і цим ріжнлася від німецької і польської соціал-демократії, котра принимала буквально науку **Маркса** про те, що соціалісти мають організувати лише найманих робітників (пролетарів).

В земельній справі ріжнлася перша радикальна програма засадничо від програм марксіських партій у Західній Європі. Марксівці стояли при такій думці, що сам розвиток капіталістичного ладу веде до того, що весь промисл, торгівля і банки з одного боку і земля з другого боку **зосередяться (сконцентруються) в руках небагатьох капіталістів**, а решта народу буде перемінена **в пролетарів** без ніякої власности. Цей нібито розвиток капіталізму уважали марксівці за **поступ**, бо — мовляв — коли капітал буде сконцентрований лише в кількох руках, а всі працюючі люди будуть пролетарями, то тим лекше буде запровадити соціалізм. При тім памятаймо, що марксівці уявляли собі соціалізм лише в той спосіб, що всі се-

редники виробництва (фабрики, земля і т. д.) мають перейти на виключну **власність держави (державний соціалізм)**. Тому марксістці самі старалися про те, щоби не „дробити“ земельної власності через поділ, бо це здержалоб творення пролетарів, а тимсамим і соціалізм. Тимчасом перша **радикальна програма** в цій справі занимала протилежне становище. Вона вичислює цілий ряд реформ, котрі — по словам програми — мають **„повздержати скорє творення пролетаріату“**. Серед тих реформ є: знесення ґрунтового податку, а заведення лише доходового, виняття зпід екзекуції ґрунту середніх і малих селянських господарств; програма **противиться заведенню „неподільности селянських ґрунтів**, яко средству до витворення маси пролетаріату“. З того ясно, що перша радикальна програма стояла за охороною середньої і малої селянської власності і тим різниться від марксістців, котрі закидали соціалістам-радикалам, що вони „хочуть повернути колесо історії назад“.

Як бачимо, то перша радикальна програма стояла на тім, що **дотеперішня селянська власність мала лишитися**. Рівночасно програма виставляла таку ціль у справі організації земельної продукції: 1.) Щоби дотеперішня спільність громадська, де вона ще існує, не розпадалася. 2.) Щоби витворювати дальше громадську земельну власність в той спосіб, що громади мають дістати право викупити велику власність при допомогі відповідної кредитової інституції. Отже в дальшій будуччині уявляла собі програма справу так, що кожна громада шляхом добровільної співпраці має провадити цілу земельну справу (громадський соціалізм). Коли перша частина земельної програми була зовсім зрозуміла і ясна, то друга частина була невикінчена і недодумана до кінця, а тому

пізніше викликала найбільше дискусії. Найслабшою стороною руху було якраз те, що серед нього не було добрих **спеціалістів** - економістів, котрі обробилиб ґрунтовно економічні питання. (Але з другої сторони треба тямити, що соціялісти-радикали перші в Галичині почали займатися економічними справами та зацікавлювати ними наш загал).

В політичних справах програма висувала цілий ряд демократичних вимог (загальне і рівне голосування, усунення мілітаризму, самоуправа країв і т. п.). При тім ціла програма була надихана **національним духом**, як це видно між іншим також з цієї засадничої точки:

„Зваживши, що розвій народніх мас можливий тільки на національнім ґрунті, Русько-Українська Радикальна Партія в справах національних буде змагати до піднесення почуття національної самосвідомости і солідарности в масах усього русько-українського народа через літературу, збори, візди, товариства, демонстрації, відчити, і т. ін.“

З того видно, що тодішні (і пізніші) напади на соціялістів-радикалів, що нібито вони нехтують національною справою, були абсолютно безпідставні. Для доповнення подамо ще 4 найголовніші точки з мінімальної просвітної програми:

„Домагаємося:

1) Шілковито безплатної науки по школах народних, середних і університетах;

2) Організації державної публичної помочі для поставлення спроможности образоватися незможним суспільним клясам;

3) Можности користати з науки в школах народних, середних і університетах для всіх без ріжниць пола;

4) Підвиснення видатків на просвіту взагалі, а на народну просвіту особливо.

Саме заснування партії, як і її програма, викликали в реакційній більшості української інтелігенції і москвофілів страшний гвалт, якому

вторував крик польської шляхти і буржуазії. „Діло“, „Правда“, „Червона Русь“ обливали помиями нову організацію. Той час описав Франко так:

„Засновання радикальної партії було сигналом, на котрий виповзло все, що обскурне, нетолерантне, темнолюбне і вороже народньому розвоєві і почали кричати: Радикали відбирають народів Бога, віру, моральність, виступають проти церкви, власности і т.д. Під тими окликами могли темні сили, ніби під щитом, воювати і з читальнями і хлопськими газетами, зі спілками і вічами... В ненависти до радикалів мосвофільська часть духовенства біживь на випередки з народовсько-клерикальною..“ (Жите і Слото 1896 р. т. V.).

Одним словом, заложення організованої радикальної партії причинилося на боці старих партій до їх консолідації. Під тим криком і гвалтом стали відпадати від радикальних симпатій хиткі елементи і переходити в табор народовців ради спокою і лакімства нещасного. (Під тим самим натиском ще й пізніше будуть відпадати менше характерні одиниці).

Але з другої сторони нападсть, крик і переслідування загартували і сконсолідували тих, що лишались в молодій партії. Вони кинулися у народні маси з широкою агітацією. Ще давніша пропаганда серед селян і робітників єднала їх для нової думки. Це перший раз від соціалістів-радикалів почули селяни, що і селянин людина, котрій належать повні права. Партія поширила свою агітацію на цілий край. Але заки ще могла розвинути весь свій практичний плян праці, прийшлося їй звести новий тяжкий політичний бій з угодовством народовців. Тому, що ця справа мала значіння для цілої народовської політики до 1900 років (а потім для націонал-демократичної партії, попередниці УНДО), то мусимо над нею спинитися докладніше.

Угода „націоналістів“ з польською шляхтою.

Як знаємо з попереднього, всі старші народовці і частина їх образованої молоді відреклися від дійсного джерела українського відродження — від демократизму і соціальних ідей Шевченка. Демократичні думки опираються на **довірі до народу** і вірі в його визвольну справу. Хто не вірить в силу народу, той мусить взагалі зневіритися в національну справу. Такий вже не вірить, що нарід може власною силою добитися кращої будучности. З такої власне зневіри пішло **москвофільство і неполітичність** вузьких націоналістів на Великій Україні, а потім явне **угодовство** націоналістів з проводу народовської партії в Галичині*).

Треба пояснити, що коли ми називаємо народовців партією, то робимо це лиш для лекшого викладу. **В дійсности народовці не були ніякою партією в європейським розумінні**, бо не мали найважливішої річі: **не мали ніякої програми**. Хоч як це нині неімовірно, а воно таки правда: існувала **цілі десятки років** партія, яка весь час говорила лише про націоналізм, але не мала ніякої програми, себто не знала, чого хоче. Яка тьма панувала в головах провідників цих „націоналістів“, можна бачити з того, що ця партія в своїм органі „Правда“ навіть хвалилася тим, що не має ніякої програми:

„Всякий, хто визнає однакі з нами засади щодо нашої народности, належить до нас без огляду на те, яких політичних, соціальних або релігійних принципів держитися“... (1873).

„Руска партія в Галичині не є властиво партією політичною ані соціальною ані навіть літературною ані якою небудь другою!“ (Правда 1875).

*) Сьогодні з такої невіри в народ виростають різні орієнтації на чорні сили (антанту, большевію, Гітлера і под). Так само росте віра в „диктаторів“.

Однаке — так цілком зле не було. Без програми не може існувати ніяка суспільна організація. В дійсності отже і народовці мали „програму“, хоч неписану: це було українофільство чисто культурницьке, але в політичних і соціальних справах реакція і угодовство. Орган народовців „Правда“ писав зовсім отверто про „нероздільність інтересів хлопа і пана“ і далі твердив, що на „підставі нероздільности інтересів хлопа і пана згода стане“.

В 1877 р. писав їх провідник Володимир Барвінський:

„Народня, чи тоб українофільська партія поставила собі своєю цілею працю для просвіти народу і для розвою словесности — отже для добра свого народу, а тим самим і для добра держави австрійської“

Про якубудь національно-політичну ціль або про соціальну справу тут не було гадки. З політики лише вірність для австрійської держави. Пізніше під ударами радикальної критики народовці навчилися знову трохи демократичних **слів**, але не надовго. Знову вийшла на верх стара натура. Невіра в силу самого народу кинула їх в 90-х роках в угодові обійми польської шляхти. Треба тямити, що хоч тоді в Галичині писалося „**австрійська держава**“, але мусілося вимовляти „польська шляхта“, бо вона тоді дістала від австрійського цісаря всю владу в руки. Від 1860-тих років через весь час австрійської держави в Галичині був цісарським намісником польський шляхтич, який мав у своїх руках цілу виконавчу владу — урядників. Законодатна влада в краю — львівський сойм — була також у руках шляхти. До сойму не було рівного і загального виборчого права. Голосування було **посереднє**, то значить, що виборці не голосували просто самі на кандидата-посла, але через свої громадські ради вибирали наперед делегатів до повіту, а ті делегати щойно голосували на посла.

З одного повіту було таких делегатів біля сотки, отже легко було їх підкупити. Посередність — це була панська вигадка на те, щоби при помочі ніби виборів держатися при владі в краю. — По друге вибори були **явні**, отже тих нечисленних делегатів — виборців можна було зовсім легко тероризувати. Голосувати проти влади, проти свого шляхтича-діди́ча в явних виборах — на це треба було ма́ти дійсно відвагу і твердий характер. — По третє тодішні вибори до сойму (і такі самі були вибори до віденського парляменту або державної ради) були **нерівні**: Шляхта і буржуазія мала непомірно більший голос при виборах, як селянство і робітництво. Хтож не платив відповідної квоти безпосередного податку, той взагалі не мав ніякого виборчого права, як також не мали його жінки. Ось цікаві числа з соймових виборів з 1890-их років у Галичині. Крім жінок, 520.000 найбідніших селян і робітників були взагалі позбавлені виборчого права. Дальших 2 мільони 100 тисяч людности сіл і міст мали вибирати (через делегатів!) 74 послів; 374 тисяч багатих міщан — 20 послів; 3 тисячі купців і капіталістів — 3 послів; **2235 шляхтичів — 44 послів**. Якби навіть вибори були таємні і без шахрайств, то самі шляхтичі і буржуазія мали майже запевнену більшість. Але при явних і посередних виборах шляхта просто діставала майже всі сільські мандати. Колиж іде про порівняння голосів, то один посол припадав на 75 тисяч селянських осіб, і один на 50 шляхтичів!

Отож народовецькі націоналісти рішили зроби́ти з австрійським намісником згоду, відмежовуючися від москвофілів і соціалістів-радикалів. На чолі народовців стояли тоді такі люди, як професор **Юліян Романчук**, професесор Олександр Барвінський, Рудницький, Телішевський. До угоди пер найбільше митрополит **Сембратович**, котрий

при своїй римській політиці боявся дальшого росту впливів радикалів і хотів мати запевнену поміч австрійсько-шляхотської влади в Галичині. По таємних переговорах проводу народовців з намісником графом Баденім, несподівано, без відома виборців, проголосив посол Романчук „нову еру“ — угодову політику в соймі (дня 25 листопада 1890). Точки угоди були такі: 1) одна гімназія в Перимишлі, 2) утраквізм в учительських семінарах, 3) запевнення пару вищих урядових посад Русинам, 4) запевнення, що народовці дістануть при допоміж уряду 8 мандатів до віденського парляменту, 5) концесія на „Дністер“. За таку менш як скромну ціну зобов'язалася націоналістична партія до сліпої вірності австрійській владі (яка була в шляхотських руках) і послуху митрополитові, а разом з польською шляхтою поборювати соціялістів - радикалів. Аби кожний міг пізнати ту угодову програму народовців, подаємо її тут з пізнішої декларації народовських послів до парляменту (1891):

„Посли руского клубу вірні і прив'язані до своєї рускої народности, до віри і обряду своїх батьків, до австрійської держави і її династії, стреміти будуть до національного і культурного розвою руского народу, яко окремої індивідуальности... бажають мирного і приятного сожиття (spółżycia) всіх народів і кляс... Члени руского клубу хотять кріпкого сильного правительства.

Всякому ясно, що народовці за дрібонькі уступки і пару посад віддавалися під повну команду польської шляхти і обіцяли приятне співжиття „кляс“ з нею. (Народовський посол Телішевський з Турки зовсім отверто заявляв у своїй промові про спільність(!) інтересів селянина і шляхтича. Він говорив дослівно:

„Окремість інтересів більшої і меншої посілости в нашім краю абсолютно не має рації“.

Так говорив посол селянської нації. Що біль-

ше, пізніше він ставив у соймі внесення, щоби начальниками громад в першу чергу були дідичі!

Намісник додержав слова і мимо спротиву виборців урядовими штуками вибрав 7 народовців до парляменту (а 57 польських послів!). Соціялісти-радикали виступили проти цієї угоди дуже рішучо. Вони розворушили проти цієї націоналістично-клерикально-шляхотської спілки **народні маси** на провінції. В своїх статтях у „Народі“ п.н. „Неполітична політика“, „Словесність замість політики“ і „Сліпі проводирі“ піддав Драгоманів угоду убийчій критиці. І хоч митрополит у соймі заявив був, що хто проти угоди, „тому нема місця на руській землі“, то всеодно боротьба радикальної партії увінчалася незабаром успіхом. Від угодових націоналістів почали всі чесніші елементи з поміж інтелігенції відсуватися і симпатизувати з соціялістами-радикалами задля їх ясної тактики. Тому деякі угодовці схаменулися. Сам Романчук з кількома послами перейшов в опозицію до влади (хоч та опозиція не була якась програмова і рішуча), але решта народовців під проводом О. Барвінського і Вахнянина зобов'язалася до ще більшої улеглості та виконувала для польської шляхти муринську службу проти поступового і соціялістичного руху в українським народі. Про це буде мова докладніше далі. Тут тільки треба буде підчеркнути, що довга невпинна боротьба українських соціялістів-радикалів проти угоди відвернула від неї більшість українського громадянства, так що в 1900-них роках явні угодовці стратили в народі ґрунт. Це є велика історична заслуга соціялістів-радикалів, бо колиб угода з польською шляхтою була закріпилася на довші роки, то заходила небезпека деморалізації і упадку цілого українського національного руху. Він бувби загряз у шляхотським болоті.

Соціялісти-радикали піонерами масової організації народу.

Рівночасно з боротьбою проти „нової ери“ провадила Українська Радикальна Партія в міру сил також свою організаційну працю і освідмлюючу пропаганду. Для ширшого зацікавлення народніх мас політичними справами почали радикали агітацію за загальним рівним виборчим правом до сойму і парляменту. Перше віче в тій справі було у Львові 14.XII 1890. В тій справі йшли збори в цілім краю. Соціялісти-радикали перші почали скликати не лише повітові народні віча, але і сільські по самих громадах. Таке перше сільсьхе віче відбулося в Карлові (пов. Снятин 16 грудня 1891). Скликав його свідомий селянин-радикал Кейван, а реферували також самі селяне (Іван Сандуляк Лукина, Лютик, Семотюк і інші). За приміром карлівських радикалів пішли другі громади. Почався дуже живий вічевий рух, на котрім порушувано всі справи народнього життя, зокрема агітовано проти угоди. Народовці-інтелігенти і попівство виступали проти того вічевого руху. Парохи на проповідницях лаяли всіх хто важився піти на віче. Селянство так було обурене на кириню духовників, що в кількох випадках по тій проповіді на дорозі парохів зневажувало словно або чинно. Самі народовці-угодовці не важилися скликати народніх віч по перше, вони взагалі були проти втягнення „простолюдина“ до політики, а по друге боялися почути від народу терпке слово за угоду з шляхтою. Само собою розуміється, що націоналістичні народовці ані словом не виступали за загальним виборчим правом, бо цим порушилиб право шляхти, з котрою була угода.

Соціялісти-радикали також перші в Галичині видвигнули **економічно-соціальні справи**. В їх ор-

ганах появилися численні економічні статті Павлика, Франка, Будзиновського, Охримовича, Ю. Бачинського і ін. Крім солідних програмових статей про земельну справу Ів. Франка, вийшла друком більш обширна книжка О. Будзиновського п. н. „Хлопська посілість“, опис нужди галицького села. У всіх тих статтях і книжках представлено докладно страшний господарський стан нашого працюючого народу та його визиск. „Народ“, „Хлібороб“, „Радикал“, „Громадський Голос“, які були органами Української Радикальної Партії, подавали також способи боротьби з щоденним визиском та малювали ідеал нового справедливого ладу—соціалізму. По раз перший у радикальнім „Народі“ в статтях Охримовича виведено статистичні числа, які показували страшну смертність нашого українського села (стаття „Чому українські люди на тамтой світ так численно емігрують?“). Радикали розкривають сміло кожний спосіб визиску — через шляхту-дідичів, через банкирів-лихварів, купців, державу, духовників. Тому всі ті чинники виступали люто проти радикалів при кожній нагоді. Найзавзятіше виступили польські шляхтичі. Це й не диво, бо вони бачили, що коли освідомиться і зорганізується працююче село, то тоді дідичі не можуть так безмежно використовувати селянської праці. Біда господарська українського села тоді не була лекша як тепер. Вистарчить навести, що тоді 598 тисяч селянських господарств у Галичині мало ґрунту менше як по 2 гектари. Таких господарств було 48%, але землі вони мали лише около 9%. До 5 гектарів мало ще 400 тисяч господарств, отже разом безземельне і малоземельне селянство творило поверх 80% всіх господарств. За те **3235 шляхтичів мало у своїх руках біля 3 мільйони гекрів землі**, тобто коло половини цілої території краю. Для повноти образу слід ще навести, що

деякі шляхтичі мали великанські простори землі: Так двох **графів Потоцьких** мало разом 129 тисяч моргів землі, **граф Дідушицький** 42 тисяч моргів, **граф Бадені** 40 тисяч моргів, а **князь Сапіга** 36 тисяч моргів. В тім стані річей, село не мало достаточної землі і не мало де інакше заробити хліба, як при надмірнім визиску на фільварку або втікати в світ за очі (на еміграцію). Як страшно тоді дідичівські двори визискували селянську працю, досить буде навести, що за цілоденну працю від досвітку до ночі на фільварку (при власнім харчі!) платив дідич в 1891—аж 7 крейдарів (14 грошів). Соціялісти-радикали перші розкрили працюючому селянинові очі на той страшний визиск та вчили селянина з ним провадити боротьбу. Радикальні газети перші заговорили про **страйки**, а Франко писав навіть про це книжечку. Ту справу підготовляли на вічах і зборах. Також видвигнули думку про **організацію селянських професійних спілок** (статті Франка з 1891 і ін.) та організацію економічної самопомочі. Вони починали закладати товариства під назвою „Народні Спілки“, які закладали свої **крамниці**, шпихлірі, каси і рівночасно провадили освітню роботу через свої читальні („Просвіта“ ще тоді сільських читалень не заклала нігде). Це був **початок фактичного кооперативного руху**. До тої справи найбільше прикладали рук **Іляріон Гарасимович** з Коломиї і **др. К. Трильовський** зі Снятина. Статут „Народніх Спілок“ подано в р. 1890, а першу „Народню Спілку“ на селі, заложено в селі Киданчі (в пов. Коломийськім). Але ця організаційна і освідомлююча праця поступала поволі наперед, а панський визиск доводив селянство до голоду. Тому воно масово втікало в світ за очі, на **еміграцію** в Америку. Радикали підняли в тій справі голос та старалися протиділати еміграції на осліп.

Рівночасно йшла **політична партійна організація**. Ця пропаганда виховала **цілий ряд селянських відважних і твердих характерів**, котрі з пожертвою провадили політичну працю, не лякаючись арештів, кар, переслідувань. Дальша праця радикальної партії збуджувала до праці щораз нових селянських борців. Імена тих селянських провідників-радикалів, належать до історії України (**Іван Сандуляк** Лукина з Карлова, **Павло Думка** з Купчинець, **Андрій Шмігельський** зі Залужа, **Степан Гарматій**, **Луць Драганчук** і **Короліук** зі Станиславівщини, **Михас** зі Самбірщини, **Іван Дорундяк** з Киданчі, **Микола Шлемкевич** зі Серафинець, **І. Рандуляк**, **П. Федюк**, **В. Чернявський**, **Іван Фокшей**, **Іван Бородайкевич**, **А. Грицуняк**, **Григорій Римар** з Дрогобиччини, **Степан Новаковський** з Перемищини, **Ядко Остапчук** зі Збарашчини, Сокальщини і багато інших) Перший раз **українські селяни були самі політичними організаторами**. В народівців не було про це сліду не тільки тоді, але і пізніше в націонал-демократичній партії. Це й не диво, бо лише справді демократична думка може збудити народню масу до активного життя. Буржуазно-клерикальна думка може держати нарід лише в пасивности. Всі ці селяни були або безпосередними, або посередними вихованками Франка і Павлика, котрі оба не тільки редагували всі соціалістично-радикальні видання, але ще й безнастанно реферували на численних вічах і зборах. Радикали виховали в народі **почуття всеукраїнської національної єдності**. Вони перші не побоялися демагогії москвофілів і називали свою партію явно українською, в той час коли „націоналісти“ народівці називали **свою партію „рускою“**, щоби надто не дражнити москвофілів та не давати москвофілам зачіпки до агітації проти себе. Крім того всі соціалістично-радикальні

видання були писані не лише **народньою мовою**, але й **ясним фонетичним (теперішнім) правописом** від самих 70-их років. Тимчасом народовці-„націоналісти“ писали в своїх газетах („Діло“, „Батьківщина“ і ін.) виключно етимольогією, щоби тим задобрювати москвофільких попів. Разом з тим радикали звертали свою пильну увагу також на **прадю у Великій Україні** під Росією, де тоді панував страшний утиск і повна заборона українського слова. Радикали висилали туди для порозуміння зі своїми однодумцями часто делегатів (між іншими їздив також Франко). Висилали туди таємно книжки і газети і т. п. Тим способом український радикальний рух у Галичині в свою чергу викликав і удержував при житті подібний рух у Великій Україні (тільки, очевидно, слабший з огляду на страшний утиск).

Радикальна агітація мала ще один дуже важний успіх з національного становища: вона найактивніше селянство з москвофільського табору, де його держав вплив москвофільського духовенства, перетягнула до українського національного руху.

На такій великій і важній праці минув знова один рік. Соціялісти-радакали проорали цілу галицьку землю і вона поволі стала родючою для української справи. На дні 3, 4 і 5 жовтня 1891 скликано **Другий Зїзд Партії**. На порядку нарад були такі справи:

- 1) Ревізія програми, 2) внутрішня організація і фонди партії, 3) орган партії, 4) засновання окремого просвітнього товариства у Львові, 5) акція партії серед селян і робітників, 6) становище партії до інших партій і інституцій 7) Найближча політична діяльність партії, 8) внески і запити.

Ревізія програми була поставлена тому, щоби по однорічній практиці перевести дискусію, чи треба змінити дещо в програмі і що саме. Для

цеї справи вибрано окрему комісію, аби справу простудіювала. Як видно з порядку нарад партія стояла тоді послідовно на становищі народницького соціалізму — **всіх робітних людей**, селян і робітників. На запит у тій справі Драгоманів вияснив письменно зїздові ось що:

„Під словами „усі робітні люди“ треба розуміти всіх, хто робить працю корисну для громади (селяни, фабричні робітники, умові робітники“).

Зїзд ухвалив продовжувати організацію **всіх товариств** на селі, приєднувати і освідомлювати нових членів і улаштовувати ще численніші **віча**. — Далі зїзд ухвалив відозву до всіх членів партії:

„щоби дієвувати серед міських і фабричних робітників, освідомлюючи їх не лише як робітників, але і як Українців, щоби спинити польонізацію українських робітників в формі польського соціалізму і спинити їх розрив з сільською українською людністю“.

У зїзді взяло участь 60 осіб. Реферували **Павлик, Франко, Яків Невестюк, Роман Ярославич і ін.** Про справу освідомлення **жіноцтва** реферувала піонірка жіночого руху **Наталія Кобринська**. Вона на зїзді заявила, що буде старатися узгіднити жіночий рух з цілим радикальним рухом. При тій нагоді слід згадати, що це були перші у нас кроки для організації жіноцтва. Під впливом соціалістично-радикальної думки стояли перші жіночі діячки, як **Наталія Кобринська, С. Крушельницька, поетка Олена Пчілка, Уляна Кравченко, Леся Українка**. Всі вони поміщували свої твори в радикальних виданнях. — Що до відношення до других політичних партій, то ухвалено не входити в ніякі зносини з іншими партіями. Разом з тим ухвалено, щоби члени партії вступали до всіх товариств та інституцій і щоби їх діяльність звертали згідно з програмою партії в користь народу. Зїзд ще

ухвалив допильнувати справ громадських і повітових рад та видав окрему відозву про організацію жіноцтва.

Від першої до другої угоди націоналістів і клерикалів. ↓

Тим часом у таборі „націоналістичних“ народовців ішли переміни. Посол Романчук і його блищі товариші переконалися, що з їх угоди з польською шляхтою добра бути не може. Вони відсахнулися від угоди і почали робити частинну опозицію урядові. За те два другі націоналістичні послы — Олександр Барвінський і Вахнянин заключили з графом Баденім ще тіснішу угоду і зобов'язалися поборювати разом з Поляками всяку неугодову групу, в першу чергу радикалів. У цій точці зрештою були всі „націоналісти“-народовці солідарні, бо на це дивилося ласкаво одно око Юра, а друге польсько-австрійського уряду. **Оба крила „націоналістів“ згідно відкинули подання Франка, щоби прийняти його в члени Просвіти.** Це було ще 1892 р. під головуванням у Просвіті „батька“ націоналістів проф. Огоновського. Митрополита консисторія видала була обіжник до всього священства зі заборонаю читати „Народ“ і „Хлібороба“. Зрозуміння для великої і корисної праці, яку провадили радикали, мали лише деякі виїмки з поміж священства і за те наражувалися своїй духовній владі. Який тоді дух панував у „князів церкви“, можна бачити з того, що **митрополит Сембратович був патроном „Kółek Rolniczych“ (але навіть до тодішньої „Просвіти“ не хотів вписатися), а єпископ Куїловський був колишнім польським повстанським офіцером з 1863 р.!**

Радикали продовжували в тій ситуації даліше намічену працю, провадячи послідовну боротьбу

проти польської шляхти, польсько - жидівського капіталу та їх менших або більших прислужників (народовців-романчуків і народовців-барвінчуків та москвофілів). Весь час провадили вони агітацію за загальним виборчим правом. Тої акції не тільки народовці не піддержали, але і писали статті в „Ділі“, в котрих доказували, що агітація за виборчим правом є шкідлива, а загальне виборче право непотрібне.

В 1895 р. прийшло до нових соймових виборів, до котрих поставила своїх кандидатів також радикальна партія. Влада старалася при тих виборах повалити за всяку ціну всіх незалежних кандидатів, котрі згори не записали своєї душі урядові. При виборах діялися страшенні надужиття, терор, явний підкуп виборчих делегатів. Усе те робила австрійська влада в користь шляхотських кандидатів та народовців-барвінчуків. Вислід голосування був такий, що народовці-романчуківці провалилися зовсім, а вийшли з поміж народовців самі барвінчуки-угодовці. **Сод.-радикали помимо страшного виборчого терору перевели своїх 3 кандидатів — дра Окуневського і 2 селян: Ядка Остапчука зі Збаражчини та Степ. Новаковського з Перемищини.** При цих соймових виборах було вже видно рахунково великий зріст радикальних впливів: усі радикальні кандидати (і ті, що не пройшли) одержали разом 7-му часть усіх українських голосів. У тім самім часі відбулися доповняючі вибори до парляменту, де поставила радикальна партія Франка проти графа Тишковського. Однак помимо найкращої постави виборців — кандидатура Франка перепала, бо багато виборчих делегатів поарештовано, або вислід голосування пошахровано.*

Всетаки ті вибори показали силу радикальної думки. Це ще більше перелякало реакціонерів у роді „націоналістів“ Барвінського—Вахнянина

і вони тим більше прилипили до ласки польської шляхти. Незалежну українську думку могли висловлювати в соймі лише соціалістично-радикальні послі, бо барвінчуки йшли на цілковитім поводиті уряду. Такий стан тривав аж до 1900-их років, бо відтак в р. 1897 таке саме „виборче гаракірі“ випало і при парляментарних виборах, про що ще буде докладніше мова пізніше.

Зміна програми Української Соціалістично-Радикальної Партії в 1895 році.

Як знаємо з попереднього, ще в 1891 р. була поставлена на 2-ім Зїзді соціалістів-радикалів справа ревізії (зміни) програми партії. В тій справі розіслано до всіх членів відповідні запити щодо на пряму зміни. Між іншими були такі питання: що ліпше чи незалежна самостійна держава чи залежна? Чи партія має бути партією чисто селянською, чи чисто робітницькою? Чи має держатися марксівської науки чи ні? і т. п. Драгоманів між іншими давав на ці важніші питання тоді такі відповіді:

„Незалежна країна може скорше влагодити свої справи відповідно до своїх потреб, як залежна!“

В своїх відповідях виступав Драгоманів також рішучо проти польських „марксистів“-соціал-демократів, котрі іменем Маркса проповідували нову „соціалістичну шляхетчину“, як казав Драгоманів. У цій справі Драгоманів писав тоді таке:

„В наших сторонах міське населення по більшій частині неукраїнське. Тому цей комедний (польський) „марксизм“ веде до ще більшого визиску Українців через відвертання від них усіх культурних сил тільки на службу не-Українцям“.

Далі Драгоманів висловлювався рішучо за тим, щоби партія була партією **всього** українського працюючого народу.

В 1891 р. не прийшло до поправок програми. Ту справу відложено до ліпшого обміркування й вибрано окрему комісію. Щойно на **4-тім Зїзді в 1895 р.** прийшло до поправок програми. Цей Зїзд відбувся **29. грудня** у Львові. У Зїзді взяло участь біля 60 осіб, які заступали організації з 24 повітів. Були приявні також усі три радикальні соймові послы — Остапчук, Новаковський і Окуневський. Проводив Зїздом Франко. Зміна програми була ухвалена в двох напрямках: 1) Практичні вимоги були перередаговані ясніше і докладніше. 2) **Дотеперішня загальна політична програма була доповнена виразним змаганням до державної самостійности України.** Ця справа була по 1890-ім році дискутована в партії з різних боків. Змагання до державної самостійности набирало в членів партії щораз більшого зрозуміння і коли тепер було вже ширше політичне освідомлення, то постулят самостійної державности вже набирав тоді життєвої дійсности. Про державну самостійність соборної України заговорили в Галичині перші соціялісти-радикали. **Від 1893 р.** друкувалися в радикальнім органі „Народ“ **статті про цю справу Юліяна Бачинського.** Пізніше цей член радикальної партії видав в 1896 р. окрему книжку „Україна Іррідента“, в котрій доказував (влучно чи ні — це друге діло) конечність боротьби за державну самостійність України. Цю зміну—доповнення ухвалив 4-тий Зїзд однодушно. Цей новий уступ програми устійнено на цім Зїзді так:

„Стоячи на ґрунті наукового соціялізму і годячися на всі впливаючі з цього консеквенції, на полі політичним, економічним і культурнім, заявляє Українська Радикальна Партія, що здійснення усіх її соціялістичних ідеалів можливе при політичній самостійности українського народу і повнім неограниченим праві його рішати самому у всіх справах його дотикаючих.

Отже з усіх українських політичних організацій **соціалісти-радикали були першими, що поставили до своєї програми державно-політичну самостійність України.** В тім заслуга українського соціалізму в українським визвольнім руху. Українські формальні націоналісти поставили цю вимогу в своїй програмі щойно 1899 року (в програмі національно-демокр. партії). У визвольній національній думці провадили перед соціалісти-радикали, а вузькі націоналісти підбігали лише за ними.

Кривавий бій з Баденім.

Соціалісти-радикали продовжували далі свою масову освідомлюючу роботу в цілім краю. На короткий час партією потрясла вістка про смерть її духового батька і вчителя — Драгоманова (помер 1895 в Софії), але наслідки цієї події показалися аж за пару літ. Покищо партія була сціплена одною думкою і волею чину. Щоби здобути більший вплив на хід політичних подій, старалися радикали масовою агітацією і демонстраціями здобути загальне і рівне виборче право до краевого сойму і державного парламенту у Відні. Радикальна агітація пораз перший зворушила народні маси до самих глибин. Але з другого боку польська шляхта, яка мала в Галичині фактично майже необмежену владу, всіх сил докладала до того, щоби урядовим терором відстрашити селян і робітників від радикальної організації. Як великий був цей урядовий терор, можна бачити зі звіту посла Новаковського на 5-тім Зїзді Української Радикальної Партії (26 і 27 вересня 1896), де він подавав дані лише з трьох повітів (перемиського, дрогобицького, мостиського): „Процесів політичних (головно за вибори до сойму) мали

наші товариші 24. . В арештах слідчих сиділи наші товариші 268 днів“. Але той терор не мав бажаного успіху, бо це тільки викликувало більшу впертість у праці. Яка була тоді самопевність радикалів, видно з постанов 5-го Зїзду, де рішено не входити в ніякі блищі порозуміння з моско-фільською партією, котра тоді почала провадити також різку опозиційну політику. І ще одно цікаве явище треба записати з того часу. Угодові націоналісти в роді Барвінського-Вахнянина, бачучи що народні маси твердо прямують до радикального прапора, тим тісніше прилягали до польсько-австрійської ласки. Хоч з повним ротом „націоналізму“ — вони мимо того виступали в парляменті в обороні правління польської шляхти над українським народом. Для приміру такий факт: В р. 1896 поставили опозиційні послы в державнім парляменті нагле внесення на слідство в справі вічного нарушування конституції через графа Баденія в Галичині. На доказ наводжено яскраві факти надужить, між іншим безправне арештування радикального посла Новаковського. В тій справі виступали в обороні наших прав послы з опозиції ріжних націй. Тільки урядові „націоналісти“ з українського роду, вибрані при помочі Баденія, не тільки не підперли цеї справи, але ще посол Вахнянин виступив з промовою в обороні графа Баденія та жадав, щоби австрійська влада (яку тоді виконував польський граф Бадені свояк галицького намісника) старалася ще більше обмежити свободу українській радикальній партії та її послам! Такого безстидного виступу не чули ще стіни австрійського парляменту.

Ці урядові націоналісти з народовської партії в 1896 р. заснували товариство „**Русько-католицький союз**“ — на 300 літню памятку **берестейської унії**. Це був перший завязок української

клерикальної партії з націоналістичними фразами. Оснували її такі видні стовпи націоналістичних народовців, як Олександр Барвінський, Вахнянин, В. Коцовський, Др. Кирило Студинський і ін. (з початком 1897 вони почали видавати за урядові гроші журнал „Руслан“ і популярну газету „Правду“). Тодішні відносини малює Іван Франко так:

„Партія радикальна менше ніж народовська потребує союзів з кимнебудь. Це легко зрозуміти. Радикальна партія це головно мужики. Сила партії в освідженім політично освіченім мужицтві. Де такої сили нема, де радикальна агітація слаба і несистематична, там радикальна партія не є силою, значить, ніякі союзи нічого їй не допоможуть. А там де така сила є, де селянство свідоме і політично вироблене, ніяка інша партія не може мати сили; значить союз з іншими партіями (т. є. з інтелігентами, що признаються до цієї або до тої партії) знов таки безцільний і непотрібний... Зріст радикального руху в нашім краю викликав серед української інтелігенції, особливо серед духовенства, дуже сумну реакцію... Руху народнього це не здусило, але серед інтелігенції прискорило розвиток, якого ще перед 10 роками ніхтоби не був надіявся. Наша галицька заскорузлість та мала освіта і стара попівська кастовість подали собі руки і знайшли для себе нову форму в католицькім клерикалізмі. Народилося на Русі те, що дармо поривалися засіяти Потії і Кунцевичі... Цей наш новонароджений клерикалізм є поперед усього воїновничий, виступав не з закликм любови і поєднання, а з закликм ненависти і роздвоєння. Що головна його ненависть звернена на радикалів, про це нема що говорити. А що радикалізм нині в значній мірі пішов по селлах, то не диво, що мужики-радикали є предметом сердечної ненависти наших клерикалів... Радикальне селянство бачить добре, що духовенство не занехало тої війни і в останніх роках, коли радикали стараються оминати все, шоби з їх боку давало притоку до нападів; противно, власне в останніх роках боротьба проти радикалів з боку духовенства обох партій (народовської і москвофільської) загострилася“.

Суть спору пояснив Франко ясно:

„Політичний радикалізм на підставі селянських і робітницьких інтересів — ось вам суть радикального руху; по-

літичне ретроградство (назадництво) оперте о світську і церковну бюрократію — ось вам суть наших консервативних партій“.

При загостренні боротьби з соціялістами-радикалами націоналістичні народовці не перебирали у засобах. Ми вже згадували про те, що ще 1892 р. „Просвіта“ не хотіла прийняти найбільшого по Шевченкові українського поета, Івана Франка в члени, тільки тому, що він соціяліст-радикал. Що більше! В боротьбі з соціялістично-радикальним рухом не гордували тодішні „націоналісти“ ніякими засобами і залюбки нападали огидними лайками на окремих робітників радикальної партії. Між іншими „Діло“ називало Франка „**стеклим вовком**“, а його поезію **скандалом**, а у виборчій агітації клерикали казали, що І. Франко це вихрест, Жид Френкель.

В тім положенні прийшло 1897 року до розписання **нових виборів до державного парламенту**. Почався виборчий рух. Народовська опозиційна група під проводом Романчука звернулася до соціялістів-радикалів з пропозицією спільного виборчого бльоку. Радикали заявили виїмково згоду в тих обставинах на бльок, бо хотіли зеднати разом всі сяк - так незалежні українські сили до виборчої боротьби. Але разом з тим поставили як умову, щоби зірвати всякий звязок з новою урядовою клерикально-націоналістичною групою і з москвофілами. Народовці Романчука на це не згодилися, і рішилися піти виборчим бльоком з національними ренегатами москвофілами. Таким чином до виборів станули такі сили 1) самостійно Українська Радикальна Партія; 2) бльок націоналістів-народовців під проводом Романчука разом з москвофілами; 3) Урядова партія польської шляхти, яка підпомагала своїх прихильників — партію Барвінського — Вахнянина. Що виробляли

урядові клерикальні націоналісти Барвінського, можна бачити з того, як поводитися „опозиційні“ народовці-націоналісти Романчука. Вони на спілку з москофілами видали такий виборчий маніфест:

„Вірні австрійській державі і пануючому монархові, вірні русько-католицькій церкві хочемо і т. д.

Цю рабську політику народовсько-москвофільського союзу окреслив тоді Франко такими яскравими фарбами:

„Верхом політики цих союзників в собача вірність кому хочете далекому, тільки не собі самим. Так як у нас за часів панщини привикли були не говорити до хлопа: хто ти? а тільки: чий ти? — так само і наші політики верхом своєї політичної мудрости вважають заяву „чий вони“.

Шляхта і підлеглі їй уряди рішили за всяку ціну „зробити“ вибори для себе. Звідси йшла та люта боротьба, яку попровадив уряд при допомозі жандармів і війська проти всіх незалежних кандидатів, а радикальних зокрема. Від радикальної партії були такі кандидати: Іван Франко, Іван Сандуляк Лукина, Осафат Шмігер, Роман Ярсе-вич, Олійник Михайло.

С к о н ф і с к о в а н о

Це були дослівно „**оружні вибори**“, бо влада для виборчого терору вислала була аж у 40 місцевостей Східної Галичини відділи війська. Народ не уступив перед терором і поплила масово українська кров у Баличах, Чернієві, Комарні, Куликові. **Полягло 10 людей, 30 було ранених, біля 600 арештованих.** Про це писав Франко в „Гром. Голосі“:

„Другі народи здобули собі своєю кров'ю конституцію 1848. Ми тоді за наші права не боролися, то мусіла тепер наша кров политися. Прав нікому не дарується, лише здобувається“!

Яскравий образ і оцінку цих виборів дав Франко в той спосіб:

„Останні вибори до ради державної... в Східній Галичині сталися справою голосною не тільки на всю Австрію, але на цілу Європу.

З приводу тих виборів про Галичину і про Українців голосно заговорила печать російська, німецька, французька. Хоч і як ми мусимо жалувати того кровопролиття, тих сліз, тих мук і терпінь, яких причиною були вибори, то всетаки ми мусимо вважати ті вибори подією безмірно важною для цілого нашого дальшого народного життя. Ті вибори у перше показали нам, що є певна границя, до якої можна знущатися над народом, що і в нашому народі тиск викликає не німу податливість, але більше або менше свідомий відпір, що й ми досі вже до того, що в обороні своїх прав можемо пролити свою кров.

Наша Радикальна Партія особливо може бути вдоволена з останніх виборів. Не тільки для того, що послами вийшли два видні члени нашої партії Др. Окуневський і др. Ярославич і ще третій вибраний незалежний український посол о. Данило Тянякевич в парламентарній роботі йде з радикалами. Не це є головний тріумф радикальної партії а те, що в боротьбі виборчій на неї звернені були найтяжчі удари, найзавзятіші крики противників, що радикальна партія і її представники в тій боротьбі своїм ясним смілим виступом здобула собі пошану і прихильність між інтелігентами Українцями усіх партій. Можемо сміло сказати: останні вибори це була огнева проба для нашої інтелігенції: все, що в ній було трусливе, безхарактерне, підле і продажне то притихло, розповзлося, або поховалося під крила жандармів та старостів... Що чесне, щире, характерне і народлюбне все нині стало радикалами, свідомими прихильниками нашої партії, чи тільки прихильниками нашого методу праці і це великий, пам'ятний тріумф нашої партії при останніх виборах“.

Але Франко не має надмірних надій на той сильний приплив симпатій серед інтелігенції.

Певна річ, що це не значить, що наша партія може зараз тріюмфувати і зрештеші так сильною, якби того приходилося бажати. До цього ще далеко! Знаємо добре інтелігентних Русинів Запад, розбуджений виборами швидко остине, вони почнуть стидатися радикалізму і почнуть як раки торби розлазитися по кутках ріжних партійних толків. Та

Бог з ними! Народ, мужик український почув усею душею силу радикалізму, почув себе сильним і однодушним в тій ідеї і він її не покине. А бачучи як він горнеться до радикалізму, ми не покинемо працювати для нього з подвоєною енергією”.

При цих виборах соціалістично-радикальні кандидати дістали кругло **5-ту часть усіх українських голосів**. Вибрано лише двох послів тому, що тоді при виборах рішала релятивна більшість. „Націоналісти“ народовці Романчука провалились всі крім о. Винницького. Вийшов ще незалежний кандидат о. Танякевич, який у парляменті йшов разом з радикалами, навіть вступив як гість до загального соціалістичного клубу разом з ними Урядових „націоналістів“ Барвінського вибрано 6-ох, а 1-го з Буковини. В тих повиборчих обставинах виступила Українська Радикальна Партія на ширшу арену. Зараз по виборах **уладили радикали у Відні кілька масових віч**, щоби в столиці Австрії представити безправний стан у Галичині. На цих вічах промовляв між іншими Франко. Радикальні провідники представляли також ту справу **в чужій європейській пресі**, а відтак при відчиненні **парляменту** видвигнули її там. Проти графа Баденія підняла ціла опозиція в парляменті завзяту боротьбу. Так само всі чесні люди відсахнулися від тих шляхотських послів і їх підручників-барвінчуків, що їх вибрано при помочі кровавих „оружних виборів“. Коли граф Дідушицький, посол шляхти, хотів подати одному послові руку, той йому не дав руки й крикнув: „Умийте собі наперед руки з крови, яку ви проляли для свого вибору“. Опозиція підняла **обструкцію в парляменті** проти влади. Тоді визначилися також оба радикальні послы. Дійшло до того, що президент палати польський шляхтич Абрагамович впровадив до парляменту 60 поліцаїв і казав арештувати опозиційних послів, у тім радикального посла

Яросевича. Але це кровавої влади Баденія не врятувало: Віденське робітництво почало проти нього заворушення і цісар його скинув з прем'єра міністрів при кінці 1897 р.

В днях 19, 20 і 21 вересня 1897 р. відбувся у Львові 6-ий Зїзд Української Радикальної Партії. На порядку нарад були поставлені між іншими такі справи: **поділ Галичини** на чисту польську і чисту українську з окремими соймами; **поправа громадської господарки; викупно панських ґрунтів** через громади; **страйки**; парламентарна і партійна тактика; організація на місцях. Як референти виступали на тім Зїзді: Е. Левицький, др. С. Данилович, Вячеслав Будзиновський, Ю. Бачинський, М. Новаковський, др. К. Трильовський, Ярославич, І. Франко. Делегатів було 130 з 25 повітів. Отворив Зїзд Франко промовою, в котрій говорив:

„Наша партія показує годину, яка має бити на українським годиннику. Наші вороги не дармо хрестять тепер увесь український рух назвою радикального. Тяжка виборча боротьба, масові арешти, проливання крови, поборборчі процеси — все те скріпило нашу вартію. (Зїзд пошанув повстанням з місць намять тих сепян, що погибли підчас виборів, а відтак закінчив Франко лвою промову): Най живе Українська Радикальна Партія!”

Зїзд ухвалив повести широку пропаганду **загальних страйків**, як засобу боротьби з визиском. Взагалі цю справу рішили пропагувати перші соціялісти-радикали. Рішено повести боротьбу за негайним поділом Галичини. В справі парламентарної тактики Зїзд рішив співпрацювати зі загальним австрійським соціал-демократичним клубом, але „в границях своєї програми і додержувати повну самостійність партії“. Вкінці цей Зїзд рішив улаштувати 25-літній ювілей літературної і громадської діяльності Франка. Сам Зїзд, особливо селянські і робітничі делегати показували,

що з кровавого бою проти режиму Баденія вийшов український працюючий нарід побідною рукою.

Для закінчення цього періоду слід ще згадати про відношення радикальної партії до своїх послів. Ще давніше, коли самотнім радикальним послом (і взагалі незалежним послом у галицькій соймі) був Т. Окуневський, то партія рішучо вимагала від нього, щоби він як посол поступав так, як каже йому партія та щоби заступав думку організації, а не поступав самовільно. Це зовсім справедливо, бо вибирає себе посол не сам, а прихильники і члени партії. Окуневський у тій справі мав інший погляд і не раз пробував поступати самовільно. Це доводило кілька разів до гострих конфліктів. Один з таких конфліктів виник у 1897 р., коли Окуневський був разом з Ярославичем послом від радикальної партії до віденського парламенту. Він при кінці року у зв'язку з боротьбою проти Баденія поведився не так, як цього вимагала тактика радикальної партії. Тому головна управа партії за це викинула його з членів. Рівночасно послові Ярославичеві за одну похибку уділено прилюдної догани в органі партії — „Громадським Голосі“. Отже соціалісти-радикали не вагалися так рішучо поступати зі своїми послами навіть тоді, коли їх було всього двох, бо уважали справу загальну важнішою від особистих.

Праця продовжується.

В 1898—99 р. продовжувала Українська Радикальна Партія свою дотеперішню працю далі, поглиблюючи її.

В 1898 р. опорожнивсь мандат до парламенту з округи Тернопіль—Збараж. Тут кандидував від Української Радикальної Партії Іван Франко. Виборці вибрали Франка значною більшістю голосів,

але уряд „вибрав“ угодowego „націоналіста“ з групи барвінчуків — д-ра Гладишовського. Ті самі попи, котрі минушого року нарікали на баденівські вибори, коли крадено голоси їх кандидатів, тепер як члени комісії придивлялися спокійно тому, що крадуть голоси Івана Франка для угодовця, так що цей угодовець вийшов більшістю 10 голосів. Попирали того угодовця українські націоналісти обох груп, москвофіли і уряд, а все одно треба було аж крадення голосів, щоби вийшов урядовий кандидат проти соціяліста-радикала Франка.

При нагоді 7-го Зїзду Української Радикальної Партії, дня 30 жовтня 1898 відбувся **ювілей Франка**. „Батьки“-патріоти ювілей збойкотували, але за те все, що було поступове старалося на ньому виявити свою щирю любов до поета праці і боротьби і до суспільного каменяра. Особливо селянство поставилося до ювілею з великою сердечністю. Вся преса, поза радикальною, поставилася до ювілею найбільшого живучого тоді українського поета більш як холодно. Орган „націоналістів“ — народовців, „Діло“ навіть не хотів помістити оповістки комітету про ювілей у редакційній частині, а надрукував її аж в — анонсах... Але вже в тім часі внутрішня єдність партії почала ослабати. Зі смертю Драгоманова партія втратила свою найсильнішу теоретичну голову, яка вміла винайти правдивий шлях, переконати всіх на свою думку і тим удержувала єдність руху. В Європі тоді йшла всюди серед соціялістів мода на **марксизм**. Очевидно, що вплив тої струї став відчуватися і в Галичині. Тому теоретики радикального руху не противилися цій течії досить рішучо, головню в ділянці економічної програми.

На 7. Зїзді соціялістів-радикалів явилася 170 делегатів з 19 повітів. На цім Зїзді пораз перший підніс один з делегатів (Р. Яросевич) внесення,

щоби партія перезвала себе на „соціал-демократичну партію“, щоби прийняла марксівську (чисту „пролетарську“) програму та щоби стала секцією загальної австрійської соціал-демократичної партії. За цим внесенням не було навіть значної меншости і воно без ніякого вражіння перепало. Проти того внесення був між іншими також делегат чистого робітничого товариства „Родина“ Богайчук. Колиб Зїзд був прийняв те внесення, то мусілиб переіменитися з партії всього працюючого народу на партію самих міських „пролетарів“, а організаційно підпасти під вплив польської соціал-демократичної партії. Зїзд вибрав таких членів Головної Управи партії: Франка, Павлика, Думку, Льва Бачинського, Івана Макуха, Остапчука, д-ра Даниловича, д-ра Трильовського, Бородайкевича, П. Новаковського, І. Кунцева, Грукевича. Головою обрано на цей рік Павлика, редактором „Громадського Голосу“ знову Франка, касієром Івана Макуха.

Слідуючий рік 1899, був важним для історії українського соціалістично-радикального руху. Цього року деякі члени таки відскочили від партії та перейшли до нової Української Соціал-Демократичної Партії. Кілька інших знову перейшло пізніше до нового „народного сторонництва.“ Це на якийсь час позбавило радикальну партію кількох активних працівників і ослабило її значно, поки ті члени назад не вернулися, зглядно поки не виховався новий гурт освічених працівників. — Для кращого зрозуміння справи розкажемо наперед про оснування одної нової партії, а потім другої.

У. Як повстала Українська Соціал-Демократична Партія?

Ми вже згадували кілька разів про те, що від самого початку українського соціалістичного руху

були то слабші то сильніші тертя з польським соціалістичним рухом, котрий був опанований шовінізмом супроти Українців. Теоретично цей польський рух держався науки Маркса, а тому тим більше легковаження показував українському селянському народові. Марксова наука скорше здобувала собі прихильність у деяких людей, котрі звикли дивитися на світ тільки через одно скло. „Марксизм“ принимався також у головах деяких членів Української Радикальної Партії, впершу чергу з поміж інтелігенції. Однак таких членів було небагато (Семен Вітик, Роман Яросевич, Микола Ганкевич і інші). Українська Радикальна Партія не боронила нікому мати своїх окремих філософічних поглядів, але вимагала, щоби кожний признавав політичну програму партії, котра стояла на становищі оборони прав усього українського народу та відкидала підлеглість польському рухові.

Українські соціалісти-радикали розуміли вагу організації міського робітництва в партії. Вони знали, що ані само трудове село без міського робітництва, ані навпаки, само промислове робітництво без селянства не впаде зломити капіталістичної системи. В Галичині промислового робітництва взагалі є дуже мала незначна скількість. У містах переважає дрібне ремісництво, прислуга і дрібні власники. Зокрема серед промислового робітництва є Українців лише біля половини. Колиб творити політичну партію виключно з промислового робітництва по рецепті марксизму, то така українська партія не моглаб ніколи мати більшої політичної сили. Ось тому вже тодішні соціалісти-радикали обстоювали думку, що мусить бути одна організація всього працюючого люду села і міста, бо лише така сила може побороти політичну і соціальну реакцію в краю.

З другої сторони вони бачили, що в національнім інтересі українського народу лежить, щоби

українське робітництво було організоване в своїй українській організації, самостійній і незалежній від якої будь польської організації. Українська Радикальна Партія бачила, як польська соціал-демократична партія польщить українських робітників і тому рішила сама організувати українське робітництво. В тій справі видала партія 17 вересня 1896 р. „Поклик до робітників“, який підписали між іншими Франко, Павлик, М. Ганкевич, Юрій Сидорак і ін. робітники. Одначе та спроба організації, яку почато в 1897 р. не вдалася через те, що більшість тодішніх соціалістів-радикалів не вміла як слід практично оцінити ваги цієї справи і не приклала досить рук до організації міського робітництва, обмежуючи свою працю майже виключно до села. Ці люди тоді не розуміли того, що це було в інтересі польської соціал-демократичної партії, котра ще на своїм зїзді 1892 р. поставила засаду: „Нехай Українці йдуть на село, а міста нехай лишать нам“. Вправді засадничо Українська Радикальна Партія взивала своїх членів на кожному зїзді однаково пильнувати села й міста, але практично робота йшла більше на села.

Тимчасом пропаганда марксизму з боку польських соціалістів, а частинно через німецькі видання, робила своє. Ярославич, Вітик, М. Ганкевич почали явно тягнути в сторону переміни партії. Проти того виступала не лише взагалі величезна більшість Української Радикальної Партії, але в першу чергу вже освідомлені робітники, члени Української Радикальної Партії. Ось що на примір писали члени робітничого товариства „Родина“ про проєкт Вітика і Ярославича прилучити соціалістів-радикалів до польських соціал-демократів:

(„Польські соціал-демократи) заявили на Зїзді, в Кракові, що хочать „zdobyć Ruś“, бо це потрібно для відбудування Польщі. Вони кажуть, що галицька соціал-демократія

не має характеру польського. Добре! А чому ж Ваш делегат не проголосить у Лондоні ідеї відбудування України, тільки історичної Польщі *od morza do morza*".

Яросевич далі настоював на своєму в Головній Управі Української Радикальної Партії. Тоді голова Павлик скликав Зїзд усіх мужів довіря партії, щоби вони висловилися, чи скликати в тій справі зїзд, чи ні. **Ця крава конференція 21 травня 1899 відкинула переміну на соціал-демократичну партію.** Наслідком того прихильники „марксизму“ Ярославич, Вітик і Новаковський виступили з партії (М. Ганкевич виступив ще передтим). Проти „марксизму“ висловилися рішучо також Павлик і Франко. Виступивші з партії довгий час не знали, що робити: чи приступити просто до „галицької“ (фактично польської) „соціал-демократичної партії“, чи заснувати нову українську? Щойно 18 вересня 1896 скликано конференцію, на котрій постановлено заложити нову партію „Українську Соціал-Демократичну Партію“, прийняти програму австрійської соціал-демократичної партії і з новим роком приступити до видавання своєї газети „Воля“ (виходила раз на два тижні). Але аж до 1903 р. ця партія була властиво лише „львівською“ партією, не маючи поза окремими одиницями ніякого впливу ні в робітничих ні в селянських масах. **Щойно 1903 р. скликано перший зїзд цієї партії,** який ухвалив програму. В р. 1904 орган партії упав і сама партія не проявляла особливого життя. Про новий підєм цієї партії від 1905 р. і про її розвиток буде мова пізніше.

VI. Зміна форми народовців.

Як знаємо кроваві баденівські вибори в р. 1897 принесли значну перемогу соціалістично-радикальній думці серед української суспільности.

Цьому впливові піддалася також досить сильно велика частина народовецької інтелігенції, котра не хотіла йти за ганебною політикою Барвінського: повної угоди з польською шляхтою. Провід цієї опозиційної частини народовців (Ю. Романчук, Др. Кость Левицький і інші) перепав у цілості при виборах до парляменту, коли тимчасом соціалісти-радикали вспіли опертися теророві уряду й провести при виборах двох своїх послів. Це спонукувало провід опозиційних народовців до того, щоби шукати якогось порозуміння з соціалістами-радикалами, бо у свою власну силу цей провід не вірив. В цім напрямі йшли довші заходи Ю. Романчука, який представляв справу так, що народовці-інтелігенти переконалися до радикалізму, отже треба їм об'єднатися разом з радикалами, щоби була більша сила. З другої сторони деякі інтелігенти члени Української Радикальної Партії були по цих баденівських кровавих виборах також дещо зневірені й душевно утомлені. Вони вхопилися цієї думки про об'єднання народовців з соціалістами-радикалами (Володимир Охримович, Євген Левицький, Вячеслав Будзинівський). Справа стала поважною тоді, коли Романчукові вдалося прихилити для неї нового професора української історії на львівськім університеті також драгоманівця, — Михайла Грушівського, який ще не мав часу докладно познакомитися з відносинами в Галичині (прийшов з Наддніпрянщини). Він одушевився думкою об'єднання **всіх поступових і радикальних елементів** в одну партію і вспів перетягнути до цього також Івана Франка. Рівночасно В. Охримович і Е. Левицький почали видавати газету „**Будучність**“, в якій пропагували таке об'єднання. Ці люди уложили **платформу нової партії**, яку оголосили в „Ділі“ в грудні 1899 р. Ця платформа була переповідженням іншими словами, а декуди

дослівно, соціалістично-радикальної програми, що признавалося в самій платформі) („виложені тут програмові думки не нові“). Ця програмова платформа опиралася на таких основних думках програми соціалістів-радикалів з 1895 р.:

1) В національних справах: державна самостійна Україна. Але цей націоналізм не є вузьким, пустим націоналізмом, який проповідували до тепер народовці. „Наш націоналізм — каже платформа — мусить бути **наскрізь демократичним**“. — „В теперішніх відносинах і в рамцях австрійської держави“ платформа вимагає покищо лише **автономії**.

2) Далі в загальних політичних справах платформа виставляла радикальну вимогу **загального і рівного виборчого права** і інших суспільно-політичних реформ.

3) В національно-економічній справі платформа властиво заступала соціалістичне становище, опускаючи лише назву соціалізму. Платформа каже: „Наш ідеал: **Русь-Україна без хлопа і без пана**“. Вона заявляє, що буде добиватися таких порядків, котрі звільнилиб „робучі маси від економічного гнету й визиску, запевнили їм **средства продукції** і рівночасно як найбільше користі з їх праці“.

4) В культурній справі ставила платформа думку, щоби „**всі здобутки людського духа стали добром цілого народу**“.

Як бачимо, то формально програма соціалістів-радикалів у дещо зміненому виді здобула повну перемогу серед опозиційних народоців. Цьому повірив Франко і старався на Зїзді Української Радикальної Партії о ухвалу про об'єднання з тими народоцями, які згодилися на основу радикальної програми. Він заявив, що соціалістичного світогляду він ніколи не відрікся і не відречеться, але на

Його думку в тодішніх важких обставинах треба конечно створити нову **ширшу партію всіх світських поступових Українців**. Очевидно, що Франко здавав собі з того справу й говорив отверто, що **коли до тої нової партії не пристануть селяни-радикали, то з неї нічого не буде**“. Зїзд УРП відбувся **17-18 грудня 1899 р.** у присутности поверх 200 делегатів. Зїзд майже одноголосно станув на тім, що **не можна обеднуватися з народовцями, хоч вони навіть формально приймають основу програми соціялістів-радикалів, бо народовці роблять це нещиро і потім по заснуванні партії будуть далі поступати всупереч програмі по старому, по рутенському**. Тепер вони говорять що іншого, щоби збаламутити селянську масу і дуже жаль, що Франко вірить їх солодким словам. Але Франко рішив таки раз зробити **пробу до кінця і пристав до творення цієї нової партії**. На основі **платформи** вона мала називатися **Українською Національно-Демократичною Партією**.

Але відразу показалося, що галицьке народовсько-націоналістичне рутенство лишилося те саме, що й було. На їх Зїзді **26. 12. 1899 р.** **змінено оголошену програмову платформу в той спосіб, щоби її як найбільше очистити з явних радикальних думок** та ухвалено нову програму. До партії вступили не лише колишних пару радикалів і світських поступовців, але ціла маса старих реакціонерів і клерикалів зпоміж світських і духовних кругів. Вони відразу мали більшість в новій партії. З **опортунізму супроти москвофілів не важилося нова партія називати себе ні демократичною ні українською**. Вона взагалі опустила національне ім'я в своїй назві і називала себе в офіційно ухваленій назві лише „**Народне Сторонництво**“. Переконавшись, що ті люди далше держаться старих рутенсько-народовських думок, та що ніякої правдивої поступовости в них

нема, відступив зараз від них проф. М. Грушівський і І. Франко, котрий заявив просто, що не хоче „бавратися в тім рідкім болоті“. В новій партії лишилися далі ті старі люди, що були в народовців, з додатком В. Охримовича, Е. Левицького, В. Будзиновського, Л. Цегельського і пару інших бувших радикалів, які вже не мали в собі внутрішньої сили повернути назад до соціалістично-радикальної організації. Вони таки пішли за оманю творення „єдиного національного фронту“, бажаючи головнo помирити світську інтелігенцію з духовенством. Мовляв — треба заперестати боротьбу з попами, а всі єдиним фронтом звернутися на зовні. В дійсности показалося, що так не було, бо духовенство і клерикальна інтелігенція не були здібні до якоїсь боротьби. Тільки **одиниці з нар. сторонництва були радикально успосіблені**. „Народне сторонництво“ по кількох роках вагання пішло в сліди старого народовського опортунізму. Досить навести один яскравий приклад: По виборах до віденського парламенту в **1907 р.** утворили посли народньої партії (яка тоді вже називала себе частіше національно-демократичною) посольський клуб під назвою „малоруський клуб“, щоби тим прихилити до себе москвофілів!

Очевидно, що гурток колишніх радикалів не міг лишитися абсолютно без ніякого впливу. Своєю внутрішньою опозицією в партії цей гурток деколи звертав партію на позитивну роботу (як це було при рільнім страйку, при акції за загальним голосуванням і ін.). До того поступового гуртка бувших радикалів пристало ще пару світліших одиниць (як Др. Євген Олесницький і ін.). В цей спосіб в **деяких** справах нова партія таки в децим наближувалася до радикальної тактики.

Але в більшості випадків, **нормальну** політику нової партії провадили старі народовці, або їх

наслідувачі з молодшого покоління. Тому в основі в старій народовській партії не наступила якась значніша внутрішня зміна ані не повсталала ніяка дійсно нова партія. Лишилася фактично стара народовська партія під зміненою назвою „Народного Сторонництва“ (а потім Національно-Демократичної Партії). Але чим більше вони міняли назви, тим більше лишалися однаковісенько ті самі.

Правдиву думку про поступ, соціальну справедливність, боротьбу проти всякого гнету й визиску заступали й далі фактично лише соціалісти-радикали. Також соціал.-демократи приносили користь українському рухові, остільки, оскільки фактично відступали від польської соціал.-демократії, а помагали організувати всіх працюючих людей, чи то в місті чи на селі.

VII. Масовий рух поширюється по обох боках Збруча.

Український соціалістично-радикальний рух
в 1899 — 1907. рр.

Праця, яку вложили на протязі двох десятиків років Драгоманів, Франко, Павлик, Терлецький і їх молодші товариші, як Макух, Бачинський, Мартович, Стефаник, Трильовський і другі не була даремна. Незважаючи на замішання, яке з початку було повстало при оснуванні соціал-демократичної партії, а потім „народнього сторонництва“ („національно-демократичної партії“) всетаки свідоме партійне селянство стояло твердо при червонім прапорі радикальної організації. Рух соціалістів-радикалів на селі не зменшувався, лише серед інтелігенції було мало прихильників. На

це вказували 2-гий і 12-тий Зїзд партії, на котрих було заступлене селянство дуже численно з 31 повітів. Партія провадила далі згідно з ухвалою Зїзду з 1897 р. пропаганду **рільного страйку**. Думка загального рільного страйку здобувала собі всюди щораз більше симпатиків, бо не було іншого способу оборони перед страшним панським визиском. Слід ствердити, що ще в 1902 р. за цілоденну працю підчас жнив на панськїм лані діставав дорослий селянин 20 крейцарів (40 грошів), а жінка 14 крейцарів. Думку про страйк ширили також бувші члени радикальної партії з одного боку серед соціал-демократичної (Вітик), з другого боку серед Національно-Демократичної Партії (Будзиновський, Охримович, Цегельський). Остаточно під їх впливом в 1902 р. до ухвали соціалістів-радикалів про страйк приєднався також зїзд національно-демократичної партії. Пішла тепер одностайна агітація всіх трьох українських партій (соціалістично-радикальної, соціал-демократичної і націонал-демократичної). В жнива 1902 р. вибух дійсно масовий рільний страйк у Східній Галичині. Початок дали села з свідомими соціалістично-радикальними громадами (Чижиків і Глуховичі у Львівськїм повіті). В страйку взяло участь поверх 400 сіл з 24 повітів на всіх 47. **Страйкувало біля 100 тисяч людей.** Це був до тепер невиданий, величезний зрив українського народу в Галичині. Польська шляхта підняла страшний гвалт, а намісник на допомогу їй вислав для терору гузарські кінні відділи, які переводили стягання контрибуції. Але народ не дав себе зломити, помимо масових арештів і процесів. Пани спроваджували як страйколомів темних мазурів, голодних гуцулів і бойків, але даремно. Пани переконалися, що тепер такого руху вже не дасться зломити і мусіли уступити: підвищили

відтак заробітну платню подвійно. Очевидно, що барвінчуки і вища духовна гієрархія була також проти страйкуючих селян, а й москвофіли стояли по стороні шляхти. І цей рух відбився широким відгомонам не лише по цілій Австрії, але в цілій Європі. В тім часі український рух став остаточно глибоко масовим і з ним мусіли від тепер рахуватися навіть його вороги.

По тім великім зриві політичний соціалістично-радикальний рух трохи підупав. Це зовсім зрозуміле, коли зважимо, що підчас страйкової акції витрачено нагло величезну енергію, так що безпосередно потім мусіло наступити певне ослаблення.

Але в 1904 р. скріплюється соціалістично-радикальний рух наново. Павлик, Франко, Іван Макух, Трилбовський, Лев Бачинський і інші приступають до **переорганізования партії**. Іван Франко в тім році знову приступає до активної праці в Українській Радикальній Партії, зірвавши вже давно з так званою національною демократією. В цій справі Франко на 15-тім Зїзді Української Радикальної Партії (в днях 20 і 21 листопада 1904) виголосив публичну заяву, чому він зірвав з Націонал-Демократичною Партією. Зробив це тому, що переконався, що вона не виконувала прийнятої програми, не поширювала її в масах і взагалі нічого не робила для будження народу до свідомого політичного життя. Далі він сказав, що мусів остаточно відтягнутися від Націонал-Демократичної Партії, бо вона уважає масу народу „давним звичаєм бездушною і безкритичною чередою“. З цієї причини Франко знову активно вернув до Української Радикальної Партії (і працював для неї в міру сил доки не захорів тяжко, а потім співчував з нею до дінця життя). Зїзд вибрав окрему комісію для всіх організаційних справ, а також для деяких поправок в програмі. До цієї

комісії увійшов також Франко і також з його підписом, як члена комісії, появилася така відозва в справі дальшої організації Української Радикальної Партії.

„Існування радикальної хлопської партії, опертої на основі соціалізму, який зміряє до заведення дружності і спільности між людьми, до усунення всяких привілеїв, всякого визиску і до достачення кожній людській одиниці можности як найширшого розвою і як найкращого життя, являється конечною потребою; з огляду на теперішню хвилю і на її пекучі потреби являється не відкичча потреба приступити до завзятої праці около освідомлення та організації мас робучого українського народу по селах і містах”.

(Між іншими ця заява подає коротке, а дуже влучне означення ціли соціалізму, відмінно від марксівського, а згідне з духом науки М. Драгоманова і європейських т. зв. федеральних себто спілчанських соціалістів. Що автори повищого зазиву вже свідомо хотіли відмежуватися від марксизму, це видно з того, що тут і в тексті програми, що подаємо нище, вже не говориться про „науковий“ соціалізм, тільки про соціалізм взагалі).

Згадана вище комісія, разом з Франком випрацювала нову програму партії. Оповіднено цей проєкт в 1904 р., а Зїзд в 1905 р. ухвалив її остаточно. Ця нова програма ще сильніше підчеркує **соціалістичний ідеал та міжнародню солідарність** працюючих мас усіх народів. Засадничий вступ до цієї програми звучить так:

„Українська Радикальна Партія, як партія освідомляючоїся робітницької маси українського народу в Австрії, виходячи з того заложення, що остаточне визволення українського народу з теперішнього його суспільного і політичного поневолення тісно звязане з рівночасним суспільно-економічним визволенням працюючих мас усіх культурних народів, стоїть на основі соціалізму і змагає до усунення всякого визиску працюючих, до запевнення масам україн-

ського народу свободного розпоряджування землею і всіми средствами продукції, до утворення можности свободного розвою всіх культурних сил українського народу і кожної одиниці". (Дальше йшли майже такі самі точки, як у попередній програмі, лише ясніше передедатовані і доповнені в практичних реформах.)

З основних думок цієї програми слід тут навести ще ті, що характеризують партію як соціалістичну в розумінні всього працюючого народу:

„Зміряючи до повищої цілі (як це представлено у вступі), Українська Радикальна Партія стоїть за всіма такими реформами і установами, котрі:

обмежують визиск праці робітника і зміряють до економічного і суспільного скріплення його становища;

усувають всякі привілеї клас, визискуючих чужу працю;

приспорюють працюючій масі народу власти над землею і средствами продукції.

попирають спілкову організацію продукції, оперту на рівнім праві всіх працюючих до цілого плоду їх праці;

збільшують вплив мас працюючого народу на політичну управу;

усувають всякі обмеження суспільної рівности і свободного культурного розвою одиниць;

причиняються до як найширшого і найскоршого присвоєння масі працюючого люду української нації всіх здобутків всесвітньої культури і усувають перепони на шляху свободного культурного поступу;

зміряють до запевнення свободної самоуправи українському народові і всім політично поневоленим народам;

змагають до повного усунення мілітаризму і до мирного злучення всіх народів задля спільної праці над вселюдським добром“.

Українська Радикальна Партія в цілій своїй дальшій діяльності рішучо обстоювала **державну самостійність України**. Кличем „Громадського Голосу“ було: **„Не Відень, — не Петербург** або що, але сама Україна, окрема і незалежна“ („Гром. Голос“ з 1906). А наприклад „Громадський Голос“ з 1911 р. писав так:

„Ми радикали, стоїмо твердо за незалежність України. Ми хочемо, аби наш український народ здо-

був собі як найскорше самостійність, аби мав свою власну самостійну державу. Але при тім основно ріжнимося від національних демократів, бо стремимо до того, аби не було в ній ані пана ані хлопа, ані визискувача, ані визискуваного, словом, аби Україна була соціалістичною республікою“.

В справах економічних програма з 1904 р. була вироблена докладніше, як попередні. Тут присвячено також окрему увагу справам промислових і рільних робітників. Цікаво познакомитися з тим, як розв'язувала ця програма земельну справу. Ось найважливіші точки програми в цій справі:

Українська Радикальна Партія зміряє до того, щоби земля, передовсім більшої посілости, перейшла на власність сільських рільних громад при публичній допомозі громадам в набуванні землі для віддання її до ужитку потребуючим, селянам і рільничим спілкам.

Для виобразування селян в спілковій і громадській господарці стоїть партія за основанням відповідних шкіл.

Домагається обмеження права екзекуції на землю в той спосіб, аби скількість ґрунту доконче потрібна до удержання рільної родини була цілковито винята зпід права екзекуції.

Супротивляється заведенню неподільности приватних селянських ґрунтів...

Таким чином соціалістично-радикальна програма з 1904 р. стояла в земельній справі на тій засаді, що всю землю великої посілости (дідичів) мається викупити з публичних фондів, а відтак ця земля має перейти на власність рільних громад. Щойно рільнічі громади розділювалиб її між потребуючих селян і рільнічі спілки (кооперативи). Програма всюди сильно підчеркує кооперативний характер праці.

Земля, що дотепер була в руках дрібних селян, мала згідно з програмою лишитися й на далі в їх власности і то з повною свободою подільности ґрунтів. Отже програма стояла на засаді громадського земельного соціалізму та висловлю-

валась проти марксівської науки про конечність концентрації капіталу і землі.

В таким напрямі ішла освідомляюча масова пропаганда соціялістів-радикалів. Вони далі продовжували свою вічеву акцію, котру скріпили від 1905 р. **в масовій демонстрації за загальним виборчим правом.** В цій справі соціялісти-радикали вели перед, а інші українські партії прилучувалися. На віча Української Радикальної Партії їздив з рефератами також Франко, доки не вхопила його важка недуга. (Взагалі цей час був для І. Франка добою найвищого підєму його духа. Тоді він написав нам віщу поему „Мойсей“, в якій випрокував національно-визвольний зрив безпосередно по своїй смерті — що й сталося). На вічах радикальної партії являлося тоді демонстраційно навіть по 15 тисяч людей. Помимо всяких заборон, переслідувань, а навіть трупів цей широкий демократичний рух не ослабав і міцнів. До нього мусіли приєднатися вже й національні-демократи, а виступали також соціяльні демократи. Остаточо в січні 1907 усунено в Австрії старе нерівне виборче право. Цьому особливо противилася польська шляхта і її прихвостні з польської ніби демократії, котрі хотіли далі держати український народ з далека від якогось політичного впливу. Ще того самого року відбулося перше загальне голосування до парламенту. Українська Радикальна Партія ставила своїх кандидатів лише в певних для себе округах, щоби не розбивати в слабших округах своїх голосів, бо вибори були непропорціональні, але рішались відносною більшістю. В цих виборах дістали соціялістично-радикальні кандидати кругло 70 тисяч голосів. Вибрано 3-ох послів (Льва Бачинського, Трильовського, Лагодинського) проти 17 націонал-демократів (яких вибрано головно дякуючи агітації духовенства). Від того часу увага партії звертається,

в сторону парламентарної політики, головню під впливом націонал-демократів, а на масову організацію і виховання зверталось менше уваги. Це було хибою.

В часі виборчої горячки до парламенту одинокі українські соціалісти-радикали твердо зазначували своє **всеукраїнство**. Ось резолюція зїзду Української Радикальної Партії з 23 грудня 1906 р.

„Нова виборча постанова до віденського парламенту доказує до решти, що нашому народові нема що довго попастися у Відні; тому зїзд заявляє:

1) Партія буде підпирати лише таких кандидатів на послів, котрі дають запоруку, що будуть усіма силами помагати нашому народові до економічної таї політичної незалежності австрійської України від Відня, як і галицьких Поляків...

2) Зїзд бачить будуччину нашого народу виключно в єдності його з українським народом у Росії та в наконечній цілі тої єдності в українській республіці.“

Від 1901 р. почали соціалісти-радикали творити свій окремий культурно-освітний і руханковий центр. Це були „Січи“, які займалися не тільки сторожею пожежною і руханкою, але також освітньою працею. Першу „Січ“ założено в 1901 р. в Завалю, снітинського повіту. Цій справі присвятив найбільше уваги др. К. Трильовський і він найбільше пильнував цього руху, хоч очевидно працювали тут усі члени партії. Січовий рух викликавав страшну лютість у польських реакціонерів, а не меншу ворожнечу в українських клерикалів і в націонал-демократичній партії. Але цього руху нічого не всилі було спинити. Він ріс з дня на день та розвивався, так що за пару років були вже сотні Січей. Січові свята, стрійні і масові, скріплювали в працюючих масах почуття своєї організованої сили і тим скріплювали взагалі всякий гро-

мадський рух. Франко теж співчував січовій організації і уложив для неї одну пісню.

Українська Радикальна Партія поклала теж чималі заслуги в боротьбі з темнотою і назадицьким клерикалізмом. Світські, а особливо духовні клерикали метали за те на соціалістів-радикалів огонь і сірку. Соціалісти-радикали були самотніми, котрі несли в широкі маси вільну і критичну думку та видавали наукові книжки, непідправлені клерикальним баламуцтвом. Осередком справжньої науки був з початку журнал „Життя і Слово“, а потім „Літературно-Науковий Вістник“, в якому згуртувалося все, що було поступове, а патрунував тій роботі І. Франко. Від 1899 р. засновано теж поступове видавництво „Українсько-Руська Видавнича Спілка“, де під редактуванням Франка, Гнатюка і др. вийшли десятки солідних наукових та літературних творів. Українська соціалістично-радикальна організація видала цілий ряд популярних книжок, в яких викладано в приступний спосіб найважливіші соціально-політичні справи. Сам Іван Франко написав 4 книжочки про радикальну тактику (1. Радикали і радикалізм. 2) Радикали і релігія. 3) Радикали і попи. 4) Радикали і жида). Видано кілька книжок Драгоманова (Рай і поступ; Оповідання про заздрих богів; Віра і громадські справи; Нові хартії вільности і інші). Взагалі радикали дали найліпшу літературу для політичної освіти мас.

Були правда, і помилки в роботі, що відносятся до релігійної справи. Деякі члени партії, котрі як слід не продумали програмових думок партії, замість вести боротьбу головню з назадицькими ідеями і пересудами, чіплялися за багато особистих хиб попів, а тратили з очей цілу боротьбу з цілим капіталістичним визиском і клерикальним назадицтвом. На це звертав ще увагу свого часу Драгоманів, заявляючи, що Укра-

їнська Радикальна Партія має бути партією не лише протипопівською, але взагалі партією протипанською.

Вкінці Українська Радикальна Партія вносила також здоровий фермент в рух кооперативний та в читальні.

Українська соціал-демократія в Галичині до 1907 року.

Від самого оснування Українська Соціал-Демократична Партія (УСДП) була роздвоєна. Коли вона хотіла мати політичний вплив, то мусіла йти на село, але вже на селі не могла провадити агітації в дусі „пролетарського марксизму“. На селі вона мусіла в дійсности мовчати про марксизм, а агітувати виключно в дусі народницького соціалізму всього працюючого народу, (а не тільки самого міського „пролетаріату“). Не диво, що ці провідні люди з села, що зразу приставали були до УСДП, в більшості повертали згодом назад до соціалістів-радикалів (А. Шмігельський і інші). Але в УСДП було ще роздвоєння національне. УСДП виступала на українським селі як партія українська, але рівночасно в місті, серед робітників провідники і члени партії виступали лише як польська соціал-демократія. Про це пише один з провідників УСДП. В. Левинський в своїй історії УСДП дослівно так:

„Оскільки українські соціал-демократи Микола Ганкевич, Вітик) працювали в місті, то працювали через і для польської соціалістичної організації. Пропаганду і агітацію вели вони виключно в польській мові. Про закладання українських політичних робітничих організацій навіть не думано. Характерно, що за сім літ існування партії основано лише одно культурне українське робітниче товариство „Воля“ у Львові... Українська соціал-демократія отже, оскільки ходить о її діяльність у місті, ведену до 1907, не має власної фізіономії, ні ідейної, ні організаційної — вона становить органічну складову частину польського соціалістичного руху.“

Але не лише в місті виступала УСДП організаціїно як **несамостійна** партія. Також як **ділість** ця організація не була інша. Про це пише дослівно Левинський:

„Українська соціал-демократія в дійсности творить секцію польської партії соціал-демократичної Галичини й Шлезька“.

Не диво, що приходило до таких дивоглядів, що голова УСДП Микола Ганкевич був рівночасно головою львівського комітету польської соц.-дем. партії. Він не вагався в публичній промові заявляти, що „Польша є його другою „вітчиною“.

Такий стан тривав безпереривно аж до 1907 р. Тому треба уважати, що до 1907 р. взагалі не було Української Соціал-Демократичної Партії, а була лише одна польська партія, з українською секцією. Ці люди, що покинули були українську соціалістичну (радикальну) організацію даремно прогайнували свою працю довгих 7 років важного часу для польської соціалістичної справи.

УСДП від 1907—1918 р.

Щойно конференція Української Соц.-Дем. Партії з 1907 р. постановила закладати по містах місцеві комітети УСДП, окремі від польської партії. Такий перший місцевий комітет УСДП засновано у Львові 1907, а потім по провінції. До 1909 заложено такі комітети УСДП в 11 містах, себто дуже мало. В тім часі засновано 9 товариств „Воля“. **Всю цю працю провадила опозиція проти дотеперішного проводу**, до якої належали Лев Ганкевич, В.Старосольський, П. Буняк, В.Левинський, І. Квасниця і інші. Але ця самостійна праця, не подобалася Польській Соціалістичній Партії. Вона сама і через дотеперішній провід УСДП старалася не допустити до дальшої самостійної української політичної і професійної організації робітників.

Вітик і Микола Ганкевич в 1911 р. так спрепарували Зїзд УСДП, що привели на нього людей, які не мали права голосу. При допомозі цих людей перевели вони ухвалу, яка відкидала самостійну українську робітничу організацію. Опозиція, яка заступала становище самостійницьке, зближене до думки українських соціалістів-радикалів, покинула цей зїзд і приступила до творення самостійної організації (під проводом Льва Ганкевича, Буняка, Старосольського і ін.). **В той спосіб в 1911 р. наступив в УСДП розкол на дві партії: одну УСДП під проводом Вітика і Миколи Ганкевича, яка остала далі секцією польської партії, а другу УСДП самостійну.** Самостійна УСДП зразу заступала становище не лише української самостійної політичної організації робітників, але також професійної. Польська партія якраз професійної організації уживала до польщення українських робітників та не допускала до того, щоби за вкладки українських робітників видавати для них професійні органи по українськи. Секретар професійного руху в Галичині Жулавскі (який нині є головою професійної централі у Варшаві) на запит віденської професійної централі, чи треба видавати також орган по українськи, відповів листом дослівно: „Не оплачується друкувати в українській мові, бо ми в Галичині не маємо ніяких українських робітників. Українці є виключно хлопами, міське населення є майже виключно польське“. В тім стані річей треба було самостійній УСДП кинути „марксизм“ у польським шляхотським виданні Дашинських, Жулавських і їм подібних, а приступити назад до об'єднання з українськими соціалістами-радикалами. Тільки в той спосіб можна було створити міцну організацію цілого українського працюючого народу села і міста. Така організація могла лекше побороти не лише баде-

нівську шляхетчину, але й польську „соціалістичну шляхетчину“, як називав Дашинських, Жулавських і Лімановських ще Драгоманів. Для того треба було всею енергією творити самостійні українські організації також у місті і серед робітників і ремісників: політичну, просвітну, професійну, кооперативну, товариську (клубову). На жаль і самостійна УСДП не вистояла при своїй початковій думці, яку вона мала при розломі. Вона відступила від творення українських професійних організацій, а наслідком того підрізала сама ту гілку, на котрій сиділа. Хто з українських робітників належав до польської професійної організації, той вже силою річей ішов також до польської політичної організації. Тому від 1911 р. йде застій розвитку УСДП, як стверджує також Левинський. УСДП слабла й слабла, а лише час від часу зазначувала своє існування. Вона оживилася щойно з утворенням української державної влади в Східній Галичині. Треба об'єктивно признати, що спершу опозиція в УСДП, а відтак самостійна УСДП виконала певну ділянку праці, корисної для українського промислового робітництва. Вона в міру своїх сил спиняла польщення робітників, провадила серед них культурну українську роботу та виховала ряд соціалістичних робітничих діячів. В об'єктивних умовах руху серед „чистого“ промислового робітництва більше мабуть було зробити трудно.

УСДП з Галичини викликала відповідний собі рух також на **Буковині**, де була окрема організація, УСДП. Тамошню працю в дусі самостійної УСДП провадив **Безпалко** і інші. Разом з тим рух УСДП впливав у свою чергу на відповідний рух соціал-демократів на Великій Україні, чи на їх „еміграційний“ гурток, що знаходився у Львові.

Український соціалістично-радикальний рух до 1918 р.

Від 1907 року український соціалістично-радикальний рух ішов більше в ширину. Про це свідчать величезні „Січові“ свята з одного боку і парламентарні та соймові вибори. На „Січових“ святах виступали тисячі зорганізованої і дисциплінованої молоді. Щораз більше основувалося „Січових“ товариств. Зновуж нові парламентарні вибори вказували також на зріст впливів соціалістів-радикалів: **замість дотеперішніх 3-ох послів вибрано 5** (Лев Бачинський, Трильовський, Лагодинський, Василь Стефаник, Павло Лаврук), а **двох до сойму** (Іван Макух, Павло Думка). Рух майже у двоє зріс у силу ітворив уже **п'яту часть усього українського населення**. Очевидно, що коли брати на увагу лише свідоме населення, то соціалістично-радикали були **властивою передною сторожею** цілого українського визвольного руху. По замаху **Мирослава Січинського** на намісника графа Потоцького (1908 року) рух ще скріпився в той час, коли націоналістично-демократична партія хилилася до нової угоди з польською шляхтою. Провід нац.-дем. партії незабаром по замаху Січинського зробив умову з головою Кола Польського, на підставі котрої за деякі малі уступки, зобов'язувалася нац.-дем. партія разом з Поляками **поборювати Українську Радикальну Партію та всіх її діячів**.

Соціалістично-радикальний рух Січей зродив також безпосередно перед війною (1913) ідею збройної боротьби за національне і соціальне визволення України. З Січового руху вийшли відділи **Українських Січових Стрільців**, які пораз перший прилюдно виступали на Краєвім Здвизі у Львові в червні 1914 р. Незабаром показалося, що укра-

їнський народ потребував дійсно великої фізичної сили для боротьби за свою волю, бо зараз у серпні 1914 р. вибухла світова війна. З огляду на надзвичайну небезпеку і надзвичайні цілі утворено бльок усіх українських самостійних партій під назвою: „**Загальна Українська Рада**“. Ця Рада проголосила мобілізацію до Українських Січових Стрільців, які виступили до боротьби проти Росії. До Ради входили також соціялісти-радикали і соціал-демократи. Рада зорієнтувала всю свою політику по боці центральних держав (Австрії, Німеччини, Туреччини, Болгарії) — **проти Росії**. Про перебіг війни довідаєтеся докладно з книжок Самоосвіти п. н. „Причини світової війни“ і „Як провадилася світова війна“. Тут лише треба зазначити, що через скору російську окупацію Галичини розбито всякий український організований політичний рух, а далі **Галичина стала постійним воєнним тереном** і також з цієї причини була неможлива якась політична робота. Найактивніший елемент соціялістів-радикалів був при Українських Січових Стрільцях або в австрійському війську і не міг брати участі в дальшому безпосередньому політичному руху (Дмитро Вітовський, Осип Навроцький, В. Семець, Л. і К. Коберські, М. Матчак, О. Павлів, М. Стахів **В 1915 р. помер у Львові Михайло Павлик**, а в 1916 другий творець і довголітний провідник українського соціалізму — **Іван Франко**). Партія тоді держалася тактики „єдиного фронту“, а тому **практично** таке становище „внутрішнього мира“ скріплювало буржуазні і клерикальні групи, котрі не вязалися в своїй акції ніяким „внутрішнім миром“. Взагалі провід партії тоді підпадав під сильний вплив нац.-демократичної політики.

По вибуху революції в Росії і на Україні та по проголошенні самостійної Української Народної Республіки в Києві відпадала причина орієнтува-

тися на центральні держави, зокрема від тоді, коли Німеччина й Австрія взяла участь у перевороті генерала Скоропадського проти У. Н. Р. Хоч парламентарний провід нац.-дем. партії, яка мала більшість послів і тому впливала на політику в парламенті і інших українських партій, далі заявлявся за автономією при Австрії, то радикальне молодше покоління, зокрема від Українських Січових Стрільців, підготовляло революційний переворот проти Австрії, та об'єднання Галичини з УНР. Підготовку революційного перевороту провадив разом з іншими **Дмитро Вітовський**, видний діяч Української Радикальної Партії. Під його проводом переведено переворот у Львові (**1. листопада 1918**). Створена з усіх послів і представників усіх партій **Українська Національна Рада** проголосила українську державну владу на території Східної Галичини, яка відтак **22. січня 1919** об'єдналася з Українською Народною Республікою. В українським державнім будівництві взяли соціялісти-радикали активну участь. Українська Радикальна Партія, будучи ще в меншості, не мала змоги утворити сама чисто соціялістичної влади. Більшість серед ще неосвідомленого народу мала нац.-дем. партія і тому вона мала більшість у владі. Від соц.-радикалів були у владі **Іван Макух**, як державний секретар внутрішніх справ і **Дмитро Вітовський**, як державний секретар військових справ. Соціялісти-радикали по змозі сил впливали на те, щоби державна політика йшла в дійсно народнім напрямі, то є не лише для повного національного, але й соціального визволення. Представники Української Радикальної Партії провадили також активну працю в Українській Національній Раді, що була парламентом. Тут визначився Л. Бачинський, Думка і інші. Молодий актив був тоді при війську (Осип Навроцький, Лев Кoberський, К. Ко-

берський, М. Стахів, М. Матчак, Е. Яворовський, І. Новодворський, О. Охримович, В. Семець, О. Павлів, І. Лизанівський, С. Ріпецький, Д. Ладика і багато інших).

Маса членів була настроєна рішучо по всеукраїнськи і соціально-революційно. Але короткий час діяльності, у воєнних обставинах, при наступі з усіх сторін на державу, коли треба було відновлювати організацію по воєнним розбитті, — все те не дало розвинутися глибше тим думкам партії. В тім часі відколовся від партії К. Трильовський з кількома прихильниками і провадив окрему політику. Пізніше його прихильники вернули назад до партії. Трильовський пізніше наново вернув до партії також.

Розбиття української влади в Галичині привело також до розбиття всіх українських партій, з яких багато діячів мусіло виємігрувати з військом на Велику Україну. Всежтаки історична заслуга соціалістів радикалів у тім історичнім періоді є незтерта: вони дали почин до Українських Січових Стрільців; їх діяльний член Вітовський зорганізував революційний переворот І. ХІ. 1918 р., а відтак Українську Галицьку Армію; радикали в Укр. Національній Раді переперли ті закони, що лишаються в історичній пам'яті: акт 22 січня, земельний закон, закон про охорону праці. Також ті члени, що пізніше виємігрували з військом на Велику Україну, найбільше обстоювали **єдність всієї України** (проти двох диктаторів — Петлюри і Петрушевича) і демократично-соціальну програму. Лише деякі члени, в тім напрямі спроневірилися партії.

VIII. Український соціалістичний рух на Великій Україні.

З огляду діяльності Михайла Драгоманова знаємо вже, що до його публичного виступу не було на Великій Україні взагалі ніякого українського політичного руху. Щойно Драгоманів разом з С. Подолинським, М. Ковалевським і ін. започаткував український соціалістичний рух на Великій Україні і разом з тим перший український визвольний політичний рух взагалі. По примусовім виїзді Драгоманова за границю, коли в цілیم російськім царстві запанувала сильна реакція і страшний політичний утиск, вузькі українські націоналісти (Житецький, Антонович, Кониський) відреклися на Великій Україні від усякої політики, а навіть подали царській владі заяву, що український націоналізм не хоче ніякої політики! В тій страшній темній ночі, яка тоді запанувала над Великою Україною, несли світло визвольної думки лише **українські соціалісти під проводом Драгоманова. Вони одинокі видавали українську політичну літературу** („Громада“ та її видання) і вони одинокі мали певні політичні гуртки на В. Україні. Соціалістичний рух оживив також українську **красну літературу** (твори **Мирного, Марковича, Франка, Павлика, Лесі Українки, О. Пчілки**, деякий час **Нечуя-Левицького** і ін.) В кінці цей рух піддержував **тісний зв'язок з Галичиною** і з тамошнім українським соціалістично-радикальним рухом, даючи йому літературну і матеріальну допомогу (радикальному „Народові“.) **Коли в 1890 зорганізувалася в Галичині Українська Радикальна Партія, то вона мала також великий вплив на Велику Україну. Радикальні часописи висилано нелегально на Велику Україну, удержувано особисті зв'язки, по-**

міщувано окремі статті, в яких заохочувано до сильнішої праці.

До 1899 р. існували на Великій Україні **окремі соціалістично-радикальні гуртки**, однак не зв'язані в суцільну партію. В них найживішу діяльність розвивали Микола **Ковалевський** (котрого царська влада покарала була засланням у Сибір) і сестриниця Драгоманова — **Леся Українка**. При кінці 1899 усі українські соціалістичні гуртки об'єдналися в „**Революційну Українську Партію**“, до якої входили між іншими **Петлюра, Русів** і інші. Ця партія мусіла працювати нелегально. Програмою вона стояла на становищі самостійної української держави. В 1902 р. вона **зорганізувала великий земельний страйк на Великій Україні**, що причинився до більшого політичного зацікавлення в народній масі. Однак і в тій партії назбиралося чимало людей, котрі переймалися також думкою „марксизму“. На зїзді 1903 р. прихильники марксизму мали більшість і перезвали партію в „**Українську Соціал - Демократичну Робітничу Партію**“ (УСДРП). Прихильники народницького соціалізму виступили тоді з цієї зміненої партії та зразу одні розбрилися, а другі творили окремі гуртки, незв'язані з собою. Ці гуртки мали деякий вплив на ту інтелігенцію, котра до цього часу віддавалася головно культурно-письменницькій праці. Ці елементи пізніше оснували були для Великої України також „**Українську Радикальну Партію**“ (1904), яка стояла на становищі самостійної української держави і народницького соціалізму. Вона видала кількадесятя політичних популярних брошур. У цій партії працював також між іншими відомий український учений **Сергій Єфремов** (засуджений недавно большевиками). Але ця партія не довго була активною. Одні її члени почали приставати до нової поступової організації („**Товари-**

ство Українських Поступовців“), а другі приставали до гуртків українських соціалістів-революціонерів, що в тім часі повстають також під впливом ідей Драгоманова про народницький соціалізм. Більшої сили ці гуртки не проявили, як взагалі, навіть по першій революції в Росії (1905) цілий український політичний рух був дуже слабкий і тільки поволі йшов у маси.

Щойно з вибухом революції в Росії 1917 р. виступає український політичний рух на широку арену. Перед провадили українські соціалісти, а особливо **Українська Партія Соціалістів-Революціонерів (УПСР)**, яка тоді формально зорганізувалася в цілість. Її ідеї народницького соціалізму цілого українського працюючого народу знайшли живий відгомін в українських масах. Біля прапору УПСР єднались день за днем тисячі і тисячі селян, робітників і працюючої інтелігенції. **Українська Центральна Рада**, створена як перший орган державної України, мала в собі величезну більшість членів УПСР. Соціалісти - революціонери разом з соціал - демократами провадили цілу працю над будовою української держави та **20 листопада 1917 р. проголосили Українську Народню Республіку**, 3-тим Універсалом У. Центральної Ради, на якій чолі стояв член УПСР професор, славний історик М. Грушівський. Цим самим універсалом проголошено закон, що касує право власности на поміщицькі землі й інші нетрудові (монастирські, костельні, церковні, царські). Тоді ще Україна не мала відповідної сили і тому У. Н. Р. остає як окрема держава в союзі з Росією. Але вже **24 січня 1918 р. четвертим універсалом проголосила У. Центр. Рада повну самостійність У. Н. Р.** Ми не будемо тут переповідати цілої історії української революції в рр. 1917—20 та будови української держави, бо для історії українського соціалізму в тім часі требаб роз-

повідати історію боротьби за українську державність. Про це читач найде, докладні дані в книжечках „Самоосвіти“ числа 3, 6, 9, 24, 36 і в матеріялах Христюка. Ми мусимо тільки підчекнути, що цілу будову української самостійної держави провадили лише соціялісти (УПСР і УСДРП). Не якісь буржуазні націоналісти, але українські **соціялісти** боролися активно за повне державне і соціальне визволення України. Українську державну самостійність проголосили якраз українські соціялісти і це буде на віки історичним фактом. Тоді вузькі націоналісти показували свою роботу лише в той спосіб, що робили проти своєї державної влади інтриги і кириню, а потім разом з Німцями валили свою владу та ставили німецького ставленника „гетьмана“ Скоропадського. Таким самим нестертим історичним фактом лишиться те, що українські соціялісти провели закон про вивласнення без викупу усіх нетрудових земель та передачу їх у селянські руки. Соціялісти ухвалили також закон про фабричні робітничі ради й інші того рода реформи.

В бою з наступом московських більшовиків визначилися якраз соціялісти (на вулицях Києва полягли як провідники УПСР Вас. Сеμεць і П. Кримаренко, а Омелько Попович, провідник УПСР під Крутами, де проводив цілим відділом) Українські соціялісти своїми кістками встелили шлях визволення України.

Але не треба забувати, що можливість вільнішого політичного руху на Великій Україні була лише від 1905 до 1914 (то є всього **не цілих 9 років**), а потім не цілий 1917 рік, а зараз грянув наступ большевицької Москви на Україну. Є ясно, що в так короткому часі було трудно закріпити в народній масі національну свідомість і вияснити їй потребу української держави та її соціального

змісту. В тім напрямі українські соціялісти виконали величезну роботу, але чуда творити не могли. Москва побіджала ліпшою організацією і тим, що мала за собою більшість **у містах**. Мягкі національно елементи ця побіда большевиків зломилася і вони перейшли на сторону побідника зараз 1918 року (Шумський, Ткаченко і ін.) Це й було остільки добре, що далі при самостійнім українським прапорі остали були лише тверді українські соціялісти, які видержали до кінця в боротьбі.

Важним є те, що самотні українські соціялісти не робили різниць між Придніпрянцями і Придністрянцями. Саму УПСР на Великій Україні між іншими організували також галицькі соціялісти-радикали (Лизанівський, Семиць, Євшан, Юліян Охримович. Цей останній був секретарем УПСР і його розстріляла большевицька чека 1921 року. Семиць поляг у боях за Київ.

Коли остаточно по довгих боях запанувала над Україною московська большевицька диктатура, то й тоді самотнім активним протибольшевицьким елементом остали українські соціялісти, як вказують їх розстріли й тюрма (поет Чупринка, Юл. Охримович, Лизанівський, Голубович, М. Грушівський, С. Єфремов і інші). Большевики їм очевидно закидують націоналізм, щоби викривити їх визвольні думки. Але це цікаве, що за весь час ні один гурт буржуазних націоналістів не проявив своєї протибольшевицької діяльності на Великій Україні.

Також **на еміграції** українські соціялісти продовжують свою діяльність безкомпромісово (УПСР і УСДРП). Це самотні еміграційні організації з Великої України, що не йшли й не йдуть з ворогими українського народу. Зате вузькі націоналісти роблять різні кепські „комбінації“ з одним ворогом України проти другого, а разом з тим компромітують і занапащують взагалі українську справу.

На Великій Україні і під страшною большевицькою диктатурою продирається самостійна українська соціалістична думка. Навіть у рядах комуністичної партії серед членів українського роду здобуває собі вона певний ґрунт. Це видно з „ухилів“ Волубуєва, Шумського, Хвильового, Скрипника, Максимовича, яких або запроторюють до тюрми, або розстрілюють за визвольну українську соціалістичну думку. Це доказує, що й на Україні ця думка є невміруща.

На закінчення цього розділу треба ще раз підкреслити ось що: чи це подобається всім українським реакціонерам, клерикалам, фашистам і взагалі вузьким націоналістам чи ні, а доки житиме українська нація, доти українська історія мусить згадувати українське національно-політичне і державне відродження в звязку з українським соціалістичним рухом, як його двигуном.

IX. По упадку нова праця і поступ.

По воєннім розгромі української революційної державности треба було дещо довшого часу для поновного зібрання українських сил, отже і соціалістичних. Це й не диво, бо в українській революційній боротьбі полягло багато активних соціалістичних діячів.

Всежтаки вже в 1920 р. в осені наступає віднова Української Радикальної Партії в Галичині, а в 1921 р. по довгих заборонах нарешті почав появлятися орган партії „Громадський Голос“. В 1920—22 рр. був взагалі весь український політичний рух через воєнний стан сильно приголомшений. Діячі партії, що остали ще в живих, знаходилися частинно або на еміграції, або в концентраційних

таборах (О. Павлів і ін.) або в тюрмах (О. Навроцький, М. Матчак і ін.). Цих членів партії обвинувачувала прокуратурія в участі в таємній революційній організації.

Нац. дем. партія в тім часі орієнтувалася виключно на політику диктатора Петрушевича. Невдалий розгром спонукує всі партії до „єдиного фронту“, який однак провадить до пасивності. З того єдиного фронту виступають наперед соціал-демократи, а відтак соціялісти-радикали і пропонують, щоби закинути всякі орієнтації і надії на чужу поміч, а орієнтуватися виключно **на власну працю**, власну народню організовану силу і змагання. Ту думку буржуазні націоналісти висмівали прилюдно в газетах, називаючи її „орієнтацією на півтора хлопського кожуха“ (нац. дем. „Український Голос“) або толкували галицьким інтелігентам, що ще „ніяка нація не визволилася власними силами“. (Дм. Донцов з табору фашистських націоналістів у Літ. Наук. Вістнику). **Донцов написав навіть цілу книжку „Підстави нашої політики (в 1921 р.)**, в котрій доказував, що треба зробити угоду з Варшавою та зречися в користь Польщі усіх українських західних земель по Збруч і Горинь! Петрушевич проповідував до 1923 р. орієнтацію на ласку Антанти; а вкінці багато галицьких і волинських рутенців проповідувало орієнтацію на большевиків. Єдині соціялісти-радикали проповідували тоді конечність організації власних сил. Соціялісти-радикали навязали близькі зносини і співпрацю з краєвою організацією **УПСР на Волині**, що була під проводом Семена Жука і Антона Нивинського та в той спосіб перші **проломили „сокальський кордон“** між Волинню і Галичиною. Цілий соціялістично-радикальний рух набирав знову ширшого розгону, помимо супротивних течій різних орієнтацій. Партією проводили тоді в краю

Л. Бачинський, І. Макух, О. Навроцький, О. Павлів, М. Рогуцький і ін. Вони піддержували зв'язок з тими членами партії, що перебували на еміграції, головню в Празі.

Як сказано, пануючою орієнтацією серед національно-демократичної і клерикальної інтелігенції була надія на Антанту. Поволі та надія щезала, аж вкінці провід українських буржуазних націоналістів почав явно повертати віхи на Варшаву. Такий настрій захопив був також деяких радикалів (**д-ра Даниловича** і письменника **Михайла Яцкова**), але їх партія негайно викинула і унешкідливила. Зате націоналісти продовжували далі свою варшавську гру „дипльоматично“, аби і мати ласку у Варшаві і бути українськими „патріотами“. В 1922 році відбулися вибори до варшавського сойму. Галичина на знак правно-державного застереження ці вибори збойкотувала, але Волинь брала участь, бо її більшовики в Ризі вже зовсім „правно“ відступили Польщі. В цих виборах на Волині перемогла вповні українська бльокова листа разом з Жидами, котра провела всіх своїх послів. На чолі посольського клубу стояв тоді **С. Підгірський**, пізніший голова фашистівської, націоналістичної „Української Партії Національної Р(оботи)“ до провodu якої входили ще Д. Паліїв, О. Луцький, К. Троян, Д. Донцов. С. Підгірський у порозумінні з головою нац. дем. партії Володимиром Бачинським рішився на політичну капітуляцію в польськiм соймі. При владі в Польщі було тоді міністерство генерала Сікорського. Посольський клуб під провodom Підгірського і за порозумінням з провodom нац. дем. партії голосував за довірям польському урядові генерала Сікорського. До цього посольського клубу належали: Сергій Хруцький, Борис Козубський, Михайло Черкавський і ін. важні провідники і члени Центрального Комітету пізнішого УНДА та

пізніші комуністи, як Приступа, Войтюк, Маківка і інші. Це був невиданий випадок політичної капітуляції, бож проти того уряду голосували навіть польські послы, так що лише голосами українських послів дістав ген. Сікорський більшість. Цей факт використала зараз відповідна польська пропаганда за границею, стверджуючи, що представники української людности не тільки годяться мовчки на польсько-державний стан, але навіть голосують за довірям для польського уряду. За два тижні по цім факті Антанта признала правно належність українських західних земель до польської держави **15-го березня 1923-го року.**

Рішення антанти викликало остаточну паніку серед націонал-демократичної інтелігенції. Використав це провід партії і на скликанім зїзді нац. дем. партії предложив резолюцію, в котрій заявляється, що нац. дем. партія стає на становище лише автономії в польській державі. Цю резолюцію зїзд ухвалив. Таким чином офіційально українська націоналістична інтелігенція і устами Донцова—Підгірського і устами зїзду нац. дем. партії переходила на нову варшавську орієнтацію.

З другої сторони наглий провал надій на політику Петрушевича викликав **надії на большевицьку Москву.** Ці надії ширилися серед буржуазної націоналістичної інтелігенції і студентів. Вони почали вступати до УСДП, яка робила невиразну політику в тій справі, здобули в ній більшість і без сильнішого спротиву з боку тодішного проводу ухвалили фактично перемінити партію на комуністичну лишаючи стару назву. Партія проіснувала якийсь час, поки її не розв'язано, а тоді її члени, що не були соціялістами, перейшли прямо до Комуністичної Партії Польщі. Це сталося в 1924 р. і УСДП перестала існувати.

Комуністичний рух дуже сильно ширився рівнобіжно з угодовими настроями в сторону Вар-

шави. По мирі в Ризі Москва рішила, що українські комуністи мають належати до Комуністичної Партії Польщі і слухати Центрального Комітету у Варшаві. Для баламучення українських мас Комуністична Партія Польщі (К. П. П.) назвала свою підлеглу обласну організацію Комуністичною Партією Західної України, хоч такої самостійної партії не було, і нема, а до Комуністичного Інтернаціоналу входить і там має голос лише К. П. П. **Цікавий є той факт, що ні один видніший член соціалістично-радикальної партії чи УСДП не перейшов до комуністів.** Провід комуністичної Партії на українських землях спочиває виключно в польських і жидівських руках, а лише до агітації серед Українців уживають людей з українського роду. Видніші комуністи — Українці — це майже всі бувші націонал-демократи і клерикали, люди, які ніколи не працювали в соціалістичній організації.

Таким чином комуністичний рух серед Українців — це **не якийсь відломок соціалістичного табору**, а це окремий рух, який викликано **хвилевою** політичною орієнтацією серед дрібно-буржуазної інтелігенції. Поза цим настроєм орієнтації в комуністичнім русі на українських землях брали участь — крім в горі згаданих одиниць — Українців — головно Поляки і Жиди. Комуністичний рух крім цього вважає себе ідеологічно за щось окремого від українського соціалістичного руху. З цих всіх причин розгляд цього руху не належить до історії українського соціалістичного руху. Тут ми його поминаємо, а розглянемо його в окремій книжці.

Також не будемо тут розглядати так званого „**сельробівського**“ руху і то з таких причин: Партія „Сельроб“ (повна її назва „Українське Соціалістичне Селянсько-Робітниче Об'єднання“ СельРоб), хоч у своїй фірмі називала себе і українською

і соціалістичною, не була ні одним—ні другим. Вона повстала з московської групи „Воля Народу“, в котрій були об'єднані молодші москвофільські елементи, що з тактичних причин свою стару москвофільську політику примінили до большевицької орієнтації. Ця група мала в собі таких провідників, які (як посол Хам) були навіть офіцерами в московській „білій“ армії Денікіна. Коли пізніше показалося, що трудно держатися явного і виразного москвофільства, то ця група формально почала признавати себе за українську. В 1927 р. до „Волі Народу“ пристали посли Чучмай, Маківка, Васильчук, Козицький і Братунь, які творили малу групу „Селянський Союз“. При злуці прибрала „Воля Народу“ назву „Сельроба“. Але ця злука довго не вдержалася. Незабаром прийшло до розколу на стару москвофільську і на українську частину. Українська частина дуже скоро розпорошилась без сліду, а москвофільська перейшла на урядову большевицьку політику. В 1932 р. „Сельроба“ розв'язано адміністраційно, а він сам поза комуністами стратив усякий вплив.

Проти орієнтації на захід і схід підняли соціалісти-радикали боротьбу так само, як проти угоди в 1890 р. Боротьба ця увінчалася певним успіхом, бо викликала опозицію в рядах самої нац. дем. партії і найблищий її Зїзд відкликав автономічну резолюцію, а свій провід усунув. Однак внутрішня боротьба так ослабила нац. дем. партію, що аж до 1925 р. вона була зовсім нечинна.

Рівночасно соціалісти-радикали як одинокі більша група в краю провадили весь час послідовну боротьбу з комунізмом та орієнтацією на Москву. Нац. дем. партія і її орган „Діло“ пропагували по провалі „західної“ орієнтації явну орієнтацію на большевицьку поміч. Коли В. Панейко в січні 1925

написав був протибольшевицьку статтю в „Ділі“, то його негайно викинули з редакції. Таку саму большевицьку політику провадили націоналісти і Провід Української Військової Організації (УВО). Досить згадати, що орган УВО „Сурма“ ніколи ані словом в тих часах не протестував проти большевиків, а провід „націоналістів“ вислав окремих делегатів до комуністів на переговори до Москви і Києва у справі згоди.

В 1925 р. склалася нова партія п. н. „Українське Національно-Демократичне Озєднання“ (УНДО) зі старої нац. дем. партії, з волинських послів (Хруцького, Козубського і т. д.) і з „фашистів“ „Укр. Партії Національної Роботи“. Цікаве, що й ця партія в своїй першій плятформі признала большевицьку владу, як українську державу!

Вправді Українське Націонал-Демократичне Обєднання (УНДО) в перших роках своєї діяльності відвернулося було від „західної“ орієнтації, але за те замінено її на харківську. Вся преса УНДО, хоч не похваляла самого комунізму, то признавала большевицьку владу в Харкові за основу української держави. Провідні послы, сенатори й інші діячі УНДО їздили навіть з окремою візитою до Харкова ще в 1928 р. Але зі зміненним політичним вітром націонал-демократична інтелігенція відвернулася від большевицької орієнтації, а замінила її на стару позицію „заходу“.

Так усіми шляхами йшла деморалізація від буржуазних націоналістів різних барв. Нелегко було серед такої загальної погоні за орієнтаціями вистояти при вірі лише у власні сили та трудно було соціялістам-радикалам поборювати обі ці орієнтації нараз.

Рівночасно з цією зовнішньою працею відновленого соціялістично-радикального руху йшла праця внутрішня: Соціялісти-радикали перші про-

ломили пасивність застрашених воєнним станом мас і почали скликати віча в Галичині. Ці масові віча в рр. 1924 і 1925 були демонстраційними виступами проти кольонізаційної акції. Проваджено професійну і просвітну працю. В р. 1926 і 1927 розпочала партія величезну акцію проти комісарщини по громадах і довела до її усунення і до громадських виборів: підчас цієї акції відбуто сотні віч. В р. 1926 няступило обєднання Краєвої Організації УПСР Північно Західніх Українських Земель з Українською Радикальною Партією на окремім Зїзді у Львові. Це злиття підготовила в масах відповідна часописна пропаганда, як рівнож книжка К. Коберського „Укр. народництво по обох боках Збруча“, в якій зведено підсумки 30-літнього політичного досвіду укр. соціалізму і партійного світогляду. Книжка ця закликала рівнож інших укр. соціалістів до обєднання з УРП. Українська Радикальна Партія прийняла в 1926 р. назву „Українська Соціалістично-Радикальна Партія“ (УСРП) аби сама назва давала ясну відповідь про те, чого партія хоче. Поправлено також і доповнено програму, яку примінено краще до сучасних умов життя українського працюючого народу.

Нова Програма УСРП

Програма Української Соціалістично-Радикальної Партії, ухвалена в новій редакції на Краєвім Конґресі в 1926 р., ділиться на 4 головні часті: I-ша часть: Основні думки. II-га часть: Програма в справах політичних. III-тя часть: Програма в справах економічних і IV та часть: Програма в справах просвітних і культурних.

В основних думках програми УСРП є виложені ці підставові ідеї, на котрих опирається ціла програма в усіх інших частях. Коли отже всі інші часті програми партії можуть бути в подробицях

змінені, то основних думок без переміни самої партії міняти не можна.

Ось ці основні думки:

В першій точці говориться про те, **кого організує** Українська Соціалістично-Радикальна Партія і для якої **мети**:

1) УСРП змагає до об'єднання і організації українських працюючих людей села і міста, що живуть з власної праці, отже трудового селянства, робітництва і трудової інтелігенції.

Метою цього об'єднання є спільна боротьба за соціальне і національне визволення працюючих, за перебудову сучасного господарського й політичного ладу на лад соціалістичний, в якому зникне визиск клас і націй.

В цій точці виразно стверджено, що УСРП обстоює **рівність працюючих людей**, без огляду на те, чи хто є фізичний чи умовий працівник, чи хто живе в місті чи селі. Передумовою є, що ці люди мають жити з **власної праці**, а не з чужої.

Як мета є зазначено в програмі, що вся організація має змагати до усунення всякого визиску клас і націй через заведення нового, справедливого **соціалістичного ладу**.

В другій точці основних думок проголошується основні природні права людини і нації.

2) УСРП будує свої програмові домагання на стремління людини до життя по своїй волі на своїй землі. УСРП буде все стояти за природні права особи і нації, за рівне право всіх на свободний фізичний і духовий розвиток, на скарби своєї землі та продукт своєї праці.

Важно тут звернути увагу на те, що програма УСРП обстоює найможливішу **особисту свободу**, отже в основі є проти диктаторських режимів, як системи.

В третій і четвертій точці говориться про **конечність класової боротьби** в нутрі суспільства, як довго триває визиск працюючих людей через

буржуазію. Тут говориться також про необхідність **міжнародної солідарності** всіх працюючих людей різних націй:

3) В цілому світі йде боротьба між працею і капіталом. Зміна несправедливих порядків наступить швидше, коли сили поневолених класів і націй будуть об'єднані. УСРП стоїть на становищі солідарності з працюючими масами інших націй, якщо вони не зазіхають на добро українського народу.

4) УСРП є свідомо того, що сама проповідь не наклонить класових визискувачів і пануючої нації відмовитися від влади над слабшими і поневоленими. Тільки вперта класова боротьба українських працюючих мас може їх визволити від гніту й визиску та забезпечити їм право на свою землю і продукт своєї праці та свободний розвиток.

В п'ятій точці основних думок є виложена засада **демократії** так, як її викладав Михайло Драгоманів:

5) Будівництво самостійності і добробуту українських працюючих мас мусить відбуватися демократичним шляхом, з низу в гору, починаючи від найнищих господарських, культурних і політичних клітин і кінчаючи на найвищих організаціях.

Друга частина програми говорить про **політичні справи**. У вступі є пояснена теоретична суть держави в сучаснім капіталістичнім ладі та важливість політичної і національної волі:

Сучасна держава є під рішачим пануванням класу буржуазії, котра використовує державні організації для забезпечення собі свободи визиску працюючих мас. Державна політика пануючих націй утримує поневолені нації на становищі колоніальних рабів.

УСРП, змагаючи до господарського і культурного визволення українського народу та добиваючися перетворення сучасного буржуазного суспільства на соціалістичне є свідомо того, що успіх цього визволення є неможливий без досягнення політичної та національної волі українського працюючого народу.

По цім чисто теоретичнім вступі є представлений **політичний ідеал**, до якого змагає УСРП.

У першу чергу тут стверджений позитивно ідеал української самостійності в формі **трудової республіки**, цебто такої **демократичної** держави, котра побудована **на праві праці**, а не на праві самого мертвого капіталу:

Тому УСРП змагає за здійснення слідуєчих засад:

1) Утворення самостійної Української Трудової Республіки і перехід всієї повноти влади в ній до рук працюючого народу.

В слідуєчих точках є представлений принцип трудової демократії в формі вільних рад працюючого народу, обраних загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням. Таким чином програма відкидає і марксієвську „чисту“ **диктатуру пролетаріату і відкидає більшеєвську диктатуру партії через фальшиві соєіти**. Програма признає засаду відповідальности влади перед виборними репрезентантами народу:

2) Перехід всієї верховної влади до рад працюючого народу, вибраних загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням.

3) Забезпечення національним меншостям заступництва у владі.

4) Повна віоповідальність виконавчої влади перед радами працюючого народу.

В дальших точках представлені звичайні демократичні євободи. Між іншим програма на взір Америки заступає принцип виборних єудів:

5) Євобода слова, друку й віри, євобода спілок, євборів, страєків і неєоторканість особи й мешкання, таємница листування.

6) Рівність кожного перед законом без огляду на національність, віру, пол і походження.

8) Рівність перед єудом, виборність єуддів, знесення кари ємерти й єосмертної євязниці, умовність засудів.

7) Реформа всього законодаєвства в тім напрямі, єоби законодаєвство єприяло розвиткові творчих сил людини, хо-

ронило працюючих перед визиском і гнітом та розвивало почуття громадської спільноти і солідарності.

В третій частині міститься **програма економічна**. В ній наперед є засадниче розрізнення господарки в капіталістичнім і соціалістичнім ладі: В капіталістичнім ладі господарство ведеться для зиску і в **інтересі капіталістів**, а в соціалістичнім ладі господарство має провадитися **для добра всього народу**. Після цього вступу йдуть основні принципи земельної програми:

В сучасному господарському ладі, що головним чином опирається на визиску працюючого народу, господарство ведеться для зиску і в інтересі капіталістів та підприємців.

Змагаючи до перебудови сучасного капіталістичного ладу на лад соціалістичний, в якому все народне господарство буде вестися для добра всього працюючого народу, УСРП бореться за здійснення таких засад:

1) Всі землі, що обробляються постійним найманим трудом, мають без викупу перейти до народнього земельного фонду для наділу малоземельного й безземельного селянства. Розподіл земель мають переводити ради працюючого народу.

2) Ліси, води, копальні та інші природні багатства мають перейти в управління рад працюючого народу. Користування тими багатствами має вестися в інтересі загалу.

3. Піднесення продуктивності дрібного сільського господарства через добровільну кооператизацію сільсько-господарського виробництва, обміну й кредиту.

4) Піднесення сільсько-господарської культури через поширювання господарської освіти, комасацію і меліорацію ґрунтів, регуляцію рік, будову доріг, електрифікацію і т. д. Державна політика мусить брати під охорону господарство селянина і допомагати йому в боротьбі проти всяких форм визиску.

5) Скасування ґрунтових, домових та споживчих податків і заведення єдиного прогресивно доходного податку. При цьому має бути забезпечений мінімум існування вільний від податку.

В дальших точках економічної програми є виложені основні засади **промислової і торговель-**

ної політики. Тут програма висуває засаду господарської демократії, а відкидає науку марксистів, що все господарство повинна перебрати держава. Всім народнім господарством повинні кермувати не приватні підприємці, але й не державні бюрократи. Цілим господарським життям повинна кермувати окрема рада, зложена з представників всіх виробничих груп суспільства і організації споживачів. Лише в той спосіб можна в однаковій мірі справедливо забезпечити інтереси продуцентів і споживачів тих продуктів:

6) Поширення на українських землях промислу, щоби використовувати і всі природні сили української землі і переоблювати її сировину на готовий продукт.

7) Промислове виробництво, оскільки воно ведеться в дрібних формах, має бути свободне. Великі підприємства мають перейти в управління верховних органів народного господарства на підставі господарської демократії, тобто щоби робітники і службовці мали запевнену участь в управліннях та контроль підприємства через свої ради.

8) Внутрішня торгівля має бути вільна. Зовнішня торгівля і фінансові справи мають стояти під строгою контролею народньої держави.

Держава мусить гостро поборювати монопольні тенденції капіталістичних об'єднань, банків і картелів, як закордонних так і внутрішніх, колиб такі появилися. Важну роль в боротьбі з ними має повести кооперація продуцентів і споживачів.

9) Верховне керування всім народнім господарством має перейти до рук ради народного господарства, складеної з представників виробничих груп суспільства і організації споживачів.

В дальших точках вчислює програма практичні вимоги охорони праці селян і робітників навіть ще в умовах капіталістичного ладу:

10) УСРП організує наємних робітників міста й села для оборони їх інтересів: за справедливу оплату праці, скорочення робітного дня (покищо законного і фактичного 8-годинного дня); при праці під землею та інших тяжких працях цей час мусить бути скорочений до 6 годин денно: заборона

праці малолітніх та нічної праці жінок. Нічна праця мусить бути обмежена до технічної необхідности. Під окремою опікою мусять стояти сільські наймити і робітники та сезонні емігранти, котрі є нині зовсім без правової опіки.

11) Законне призначення професійних спілок працюючих єдиними їх представниками. Умови праці можуть бути заключувані лише професійними спілками.

12) Заведення законного обезпечення працюючих села й міста від хоріб, каліцтва, старости й безробіття. Держава мусить взяти на себе опіку над дітьми, старцями і каліками.

Взагаліж УСРП бореться за заведення таких порядків, котрі охороняють працю, підпирають вільний розвиток творчих сил людини та забезпечують їй існування і право на продукт її праці.

В четвертій частині є виложена програма в культурних і освітніх справах. І тут міститься загальний вступ про значіння культури для працюючих клас та недержавних націй. Відтак ідуть практичні вимоги в культурній ділянці:

1) Забезпечення всім національностям повного пошановання прав їх мови, освіти і свобідного розвитку культури.

2) Заведення вільної школи і запевнення зовсім безплатної науки по всіх наукових заведеннях; вільний доступ до всіх шкіл для молоді обох полів; організація публичної помочі для уможливлення загальної освіти в публичних за-собів; самоуправа громади в заряді шкільних справ.

3) Відділення церкви від держави.

4) Повна свобода релігійних переконань і необмеженої свободи ширення між масами працюючого народу всіх здобутків культури і науки.

6) Найширше здемократизування завідування церковними справами й передачі адміністрації церковних маєтків в руки віроісповідних громад.

Партія пішла від тепер з дальшим розмахом до праці на ширшій терені — від Карпат по Полісся. Доказом дальшого розмаху українського соціалістично-радикального руху і поширення думки УСРП є те, що при виборах в р. 1928 одержав список УСРП 272 тисячі голосів. Це є біля третини всіх українських голосів. **В тім році вступила**

також УСРП до Соціалістичного Трудового Інтернаціоналу (т. зв. „другого“), щоби стояти в постійнім звязку з міжнароднім соціалістичним рухом. Як бачимо, рух УСРП по війні зріс найменше подвійно в порівнанні до передвоєнних часів.

Українська Соціалістично-Радикальна Партія має тепер правильнішу організацію. Праця ведеться пляново на основі ухвал Зїздів і Головної Управи. Орган Партії „Громадський Голос“ має нині 15 разів більше передплатників, як в р. 1897. Поставлено також пляново загальну освіту через підпирання самоосвіти серед членів.

УСРП є сьогодні на українських землях єдиною **масовою** соціалістичною групою.

До цієї організації повинні приєднатися на західних землях всі інші розпорошені соціалістичні сили, зокрема відновлена в 1929 р. УСДП. Досвід історії показав, що її самостійне існування не приносить значнішого успіху нашій українській справі. Лише в об'єднанім українській соціалістичнім русі і організації цілого українського працюючого народу на основі рівності всіх працюючих людей лежить можливість успіху.

При кінці ще кілька слів про український соціалістичний рух **на Закарпатті**. Перед світовою війною не було там ніякого українського соціалістичного руху, а було лише пару одиниць — соціалістів Українців. Народня маса була там несвідома й неосвічена, а вищі верстви з мадяризовані. Щойно революція 1918 р. привела до повалення мадярської надвлади та викликала ширший народній рух. По прилученні до Чехословаччини (з обов'язком крайової автономії) знайшлося на Закарпатті більше емігрантів-соціалістів з Галичини (члени УСРП, і УСДП) та знайшлося кількох активних соціалістів, уродженців Закарпаття. Почався організований рух у формі самостійної соціал-демократичної партії

котра в 1922 р. брала участь у міжнароднім соціалістичнім конгресі в Гамбурзі й вступила до основного там Соціалістичного Трудового Інтернаціоналу. Але через особливі політичні причини партія в 1930 р. прилучилася до чеської соціал-демократичної партії і творить її обласну організацію. Таким чином тепер самостійного українського соціалістичного організованого руху там нема, бо він в організаційній злуці з чеською партією. (Таксамо й буржуазні і клерикальні елементи на Закарпатті не мають своїх самостійних організацій, а належать до чеських). До проводу українських закарпатських Українців належить **Ю. Гуснай** (посол до парламенту в Празі)...

Оцінка.

Ми довели цей короткий нарис західно-українського соціалістичного руху до найновіших часів до 1930 р., при чому в повоєнних часах ми особливо скорочували виклад, тому що ці часи всім відомі.

Український соціалістично-радикальний рух — це рух чисто український; він є зв'язаний тісно з українською історією і впливає з найкращої української традиції: з січового республіканства, демократії, рівності братерства; з політичних ідей Шевченка і Кирило-Методіївців; з великого розуму Драгоманова; з науки його великих учеників Франка і Павлика і ін. Цей рух має власних українських теоретиків, які створили програму цього руху на основі дійсних потреб нашого народу. Вони не переписували живцем і на сліпо чужих програм (як це роблять нині обожателі чи то Леніна-Сталіна, або Мусоліні — Гітлера і других).

Історія українського соціалістичного руху — це в великій частині історія українського національного відродження. Колиб з тої історії викинути

цей рух, то ми стоялиб далі на позиціях Метлинських з їх покликом до служби цареві, або Барвінських, Вахнянина, „Тирольців Сходу“. Українська соціалістична думка інспірувала також нову українську духову культуру. В красній літературі: Панас Мирний, Карпенко Карий, Леся Українка, Олена Пчілка, Нечуй-Левицький (в часі найкращого розвитку), Михайло Коцюбинський, Винниченко, Грицько Чупринка, М. Вороний, Б. Грінченко, М. Лисенко на Вел. Україні; Франко, Павлик, Лесь Мартович, Марко Черемшина, Василь Стефаник, Денис Лукіянович, Уляна Кравченко, Віра Лебедова, — це все люди що або стояли свідомо в соціалістичнім руху або хоч несвідомо — були під впливом його творчих ідей. Починали свою літературну працю з соціалістичного ґрунту — В. Пачовський, В. Шурат, О. Маковей, О. Колесса, А. Кримський, П. Граб і інші. Колиб ми викинули ті імена з української літератури, то не сталоб її самої. Те саме з дійсною українською наукою, яку поставили в Галичині і на Великій Україні перші соціалісти (Драгоманів, Франко, Павлик Грушівський і т. д.)

Або іншими словами: український соціалістичний рух створив з етнографічного українофільства політичну українську націю з визвольним ідеалом. Українська нація почала перероджуватися тоді, коли „українські хлопи-радикали звергли темноти ярмо“, як співається в соціалістично-радикальнім гимні написанім Іваном Франком. Український соціалістично-радикальний рух іде від 1875 р. нестримно вперед. Він несе свій прапор, не ховає його, не міняє, не стидається. Народні маси в ньому перший раз могли відчутти і заявити: „Нація — то ми: працюючі люди всієї України, що творять її поступ і господарські добра“.

Цей рух до досягнення національної і соціальної волі, до нового ідеалу соціалізму, це рух моральний,

в інтересі цілості трудового народу. За те рух буржуазно-націоналістичний — це все була як не явна, то скрита реакція, погорда до народу. Новіша форма буржуазного націоналізму - повоєнний фашистівський націоналізм — це ще гірша реакція, погорда до маси і охота до диктатури над народом. В дійсности такий націоналізм виходить на користь чужинецькій буржуазії. Всі вузькі „націоналісти“ і клерикали — це свідомі або несвідомі „жандарми чужої власности“. Ці буржуазні націоналісти без кінця міняли назви своїх партій, аби легше приступити до народу, але все лишалися ті самі.

Будучність українського працюючого народу в сповненні заповітів Шевченка, Драгоманова, Павлика, Франка: в ідеалі соціялізму. Історичну місію української нації може сповнити лише український працюючий народ.

Література

Докладніші відомости про справи й події обговорені в цій книжці, можна найти в таких виданнях:

Юліян Охримович: Розвиток української національно - політичної думки.

М. Шаповал: Революційний соціалізм на Україні.

М. Грушівський: Михайло Драгоманів і женеvський соціалістичний гурток.

В. Левинський: Історія українського робітничого руху в Галичині.

Мих. Павлик: Михайло Драгоманів і його роля.

Твори М. Драгоманова

(в „Громаді“, в „Народі“, в „Хліборобі“ і окремі видання: „Рай і поступ“, „Листи на Наддніпрянську Україну“, „Чудацькі Думки“, „Шевченко, українофіли і соціалізм“, його переписка).

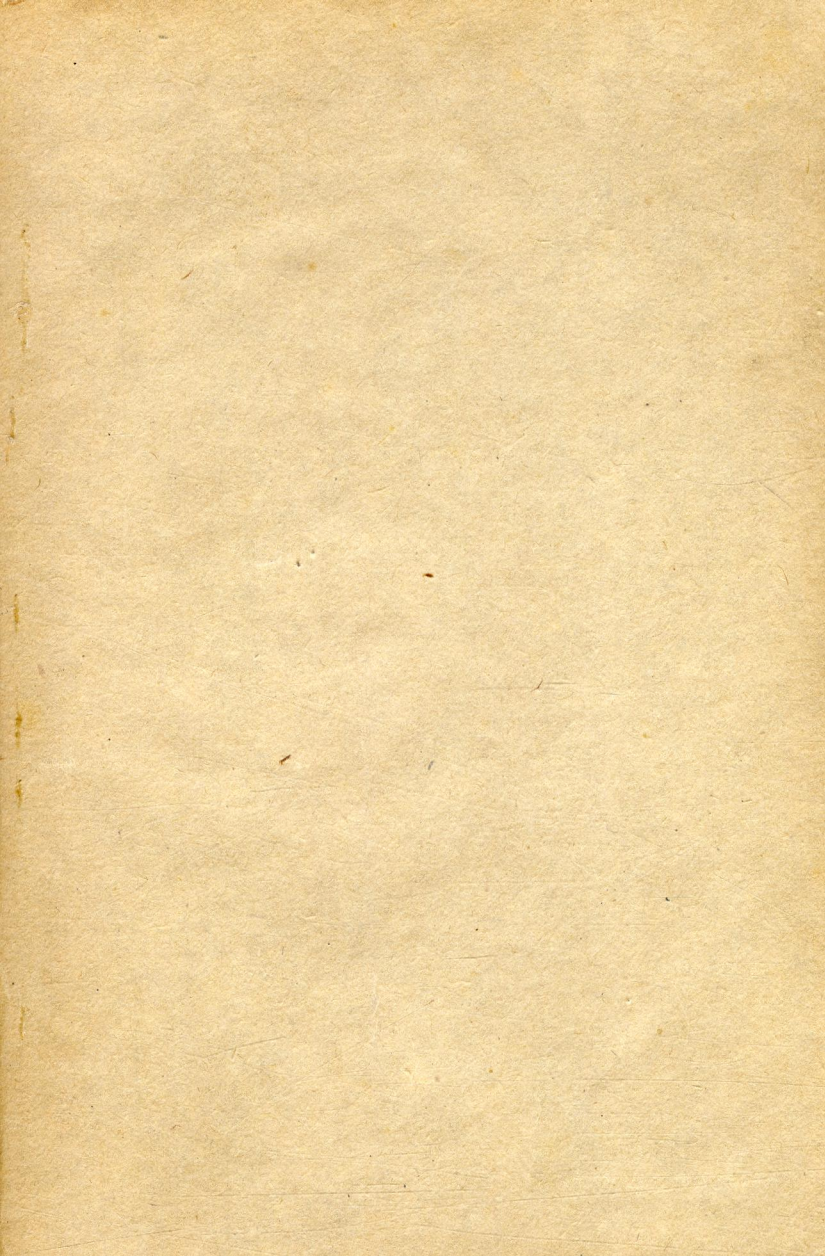
Твори І. Франка

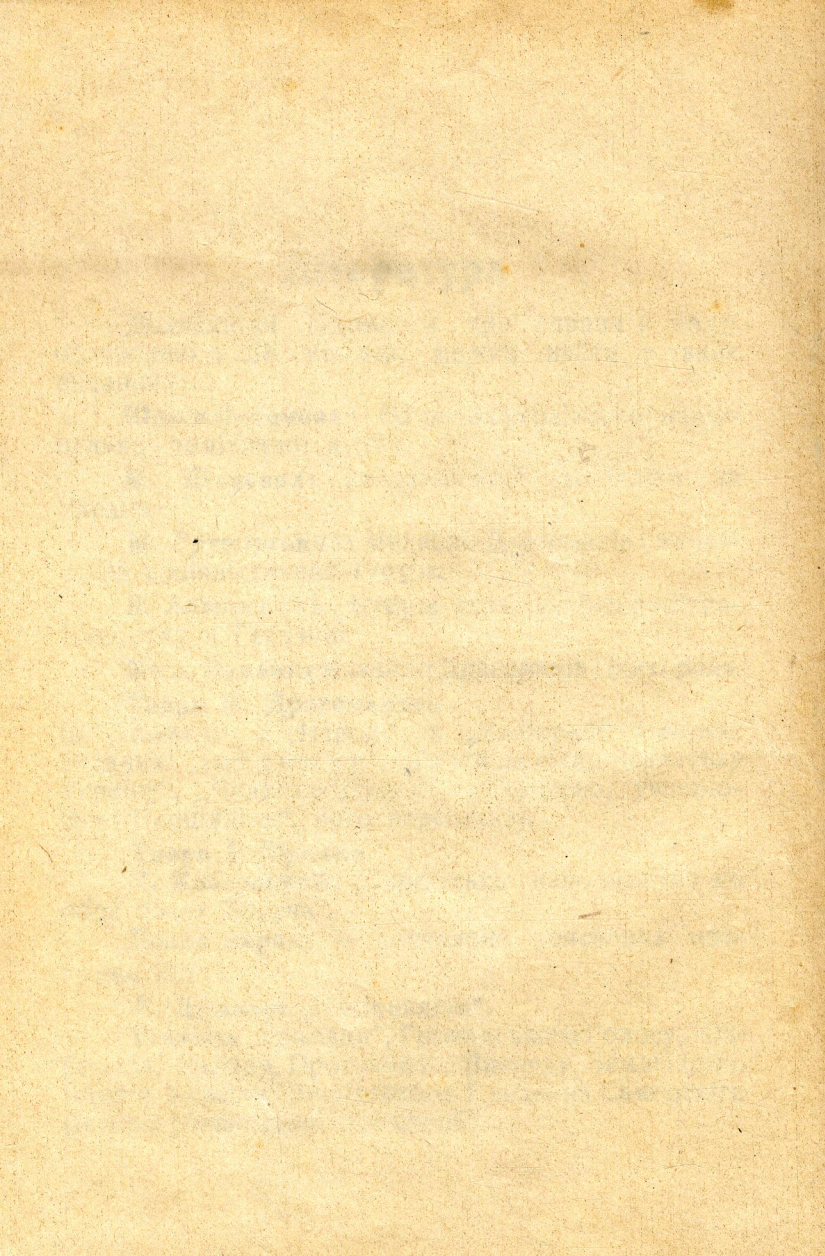
К. Коберський: „Українське народництво по обох боках Збруча“.

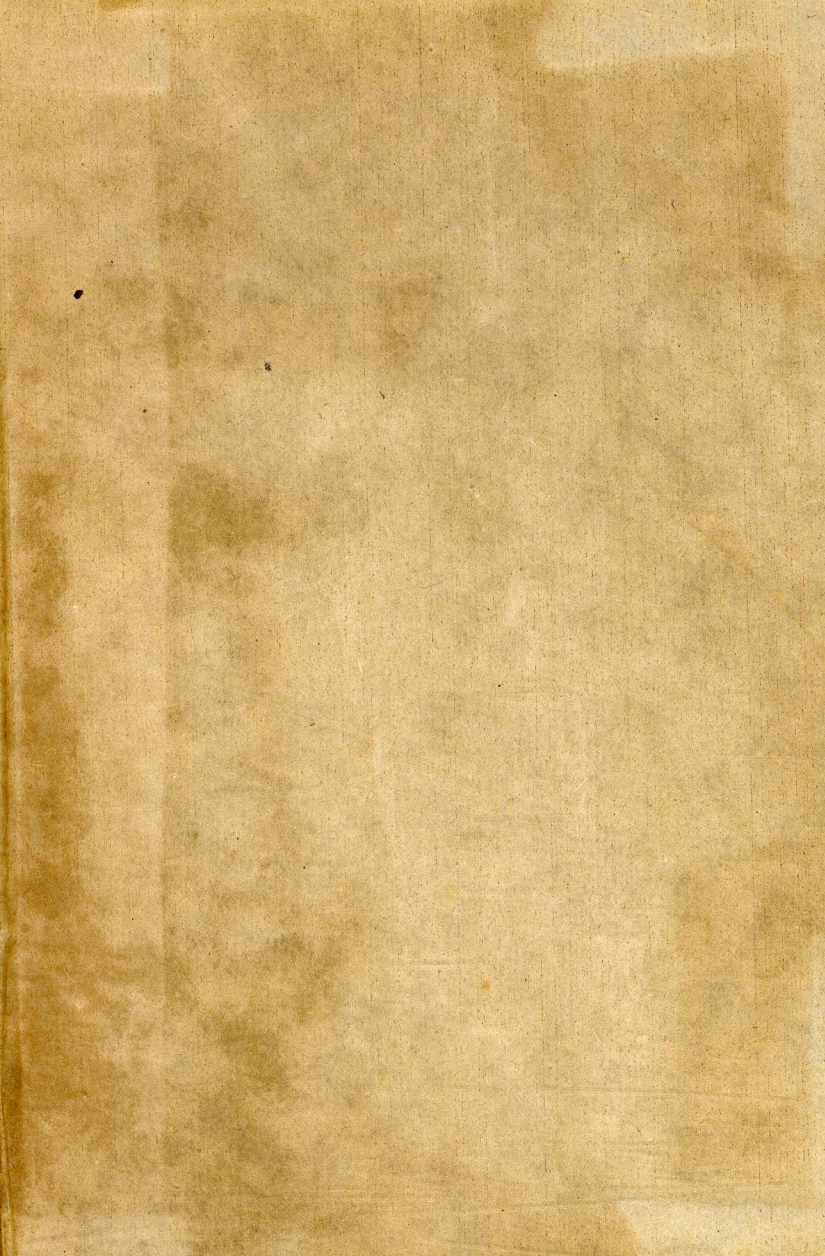
Право народу — популярне пояснення програми УСРП.

К. Пушкар: „Націоналізм“.

Річники „Громади“, Громадського Голосу, Хлібороба, Народу, Протихвиль, Впереду, Землі і Волі. Історія України Грушівського і видання Самоосвіти (Історія української революції).

5159

1986

05
JPA